

Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Факультет іноземної філології

Актуальні проблеми філології і методики викладання мов

Збірник наукових праць

Випуск 4

Кривий Ріг
2006

Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: 36. наук, праць. - Вип. 4. - Кривий Ріг, 2006. - 182 с.

Рекомендовано до друку радою факультет} української філології (протокол №5 від 20 січня 2006 року) Криворізького державного педагогічного університету

Рекомендовано до друку радою факультету іноземних мов (протокол №5 від 16 лютого 2006 року) Криворізького державного університету

РЕДАКТОРИ

Віняр Г.М., кандидат філологічних наук, зав. кафедри української мови

Каневська О.Б., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури

Гамалі О.І., кандидат філологічних наук, в. о. зав. кафедри російської філології та зарубіжної літератури

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Баранник Д.Х., доктор філологічних наук, академік АН вищої школи України (м. Дніпропетровськ)

Білоусенко П.Л., доктор філологічних наук, професор (м. Запоріжжя)

Панченко О.Л., доктор філологічних наук, професор (м. Дніпропетровськ)

Поповський А.М., доктор філологічних наук, професор (м. Дніпропетровськ)

Явір В.В., кандидат філологічних наук, професор

РЕЦЕНЗЕНТИ

Пристайко Т.С., доктор філологічних наук, професор кафедри російського і загального мовознавства Дніпропетровського національного університету

Зоренко І.С., кандидат педагогічних наук, зав. кафедри англійської мови КДПУ

З М І С Т

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Г.М.Віняр

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІМЕННОЇ ПРЕФІКСАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ..... 6

О.О.Вовченко

КОМПРЕСІЯ НА СЛОВОТВІРНОМУ РІВНІ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ..... 24

О.И.Гамали, Е.В.Фадеева

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКОНА СОВРЕМЕННОГО ГОРОЖАНИНА 29

Ю.Н.Кузина

ВЛИЯНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ СДВИГОВ НА РАСПАД ПОЛИСЕМИИ И ОБРАЗОВАНИЕ ОМНИМОВ..... 38

Г.М.Мельничук, І. В. Мельничук

ГРАМАТИЧНІ ЗМІНИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ 43

І.О. Талаш

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ТЕКСТАХ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СТИЛІВ 47

Н.М.Шарманова

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В АФОРИСТИЧНИХ МІКРОТЕКСТАХ 54

В.В.Явір

ВОКАТИВНІ СИНТАКСЕМИ: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ 59

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Т.А.Доронина, О.В.Мохначева

КОНЦЕПЦІЯ „ІНОГО ГОЛОСА” К.ГИЛЛИГАН КАК ИНТЕРПРЕТАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ..... 67

І.О. Іншакова, А.Є.Іншаков

ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКОВОГО СЛОВОТВОРУ В КІНОПОВІСТЯХ О. ДОВЖЕНКА..... 71

Кажан В.І., Калинина Р.П

ОБ АКТУАЛИЗАЦИИ ТЕРМИНОВ В ЯЗЫКЕ НАУЧНО- ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ 76

О .Б .К анев скан

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ Г.ЩЕРБАКОВ

ОЙ.....	84
К.А.Качайло ЮКСТАПОЗИТИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ	89
І.М.Клименко ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ	93
Н.М.Малюга ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРАХ О.ДОВЖЕНКА	98
Н.П.Мещерякова АРХЕТИП МОРЯ В ТВОРЧЕСТВЕ И.С.ТУРГЕНЕВА	103
Т.В.Михальченко, И.Белоконенко ПРИЧИНЫ ДУХОВНОГО ПАДЕНИЯ ЖИЛЯ ДЕ РЕ (по роману Ж.К.Гюисманса „Геенна огненная”)	107
Т.М.Мішеніна ЗАСОБИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі роману Георгія Книша „Жайвір”).....	110
О.В.Мохначева, Т.А.Доронина „ГОТИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА” КАК РЕЧЕВОЙ АРХЕТИП В НОВЕЛЛИСТИКЕ В.НАБОКОВА	117
О.А.Шубеляк ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ	126

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

А.С. Алексеев а ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФУНКЦИИ СРАВНЕНИЙ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ.....	132
Ю.О. Арешенков АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	136
Є.Н.Астапова ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ ТА В ПОЗАКЛАСНИЙ ЧАС.....	142
Т. А. Ильин а ЛАТИНИЗМЫ В СОВРЕМЕННЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ КАК МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	147
В.А.Калмыкова ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ЕЁ ОПТИМИЗАЦИИ	152
П.С.Литвішнко УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ.....	155

Р.В.Лопатич, О.Є.Мархева ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	159
А. Г. Малыгин ИНТЕГРАЦИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ДИДАКТИЧЕСКУЮ КОНЦЕПЦИЮ	163
Я.Ю.Новікова ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ СТУДЕНТІВ СПІЛКУВАТИСЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ	170
В. О.Полудень ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ МАРАФОН У 5 І 6 КЛАСІ	173
А.ф.Ткаченко ВИДЫ ТЕСТОВ И МЕТОДИКА ИХ СОСТАВЛЕНИЯ	178

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Г.М.Віняр
канд. філол. наук, доцент

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІМЕННОЇ ПРЕФІКСАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Серед способів новітнього словотвору іменна префіксація посідає одне з перших місць за частотністю вживання нових похідних та продуктивністю сполучення префіксів з іменниками і прикметниками. У статті розглянуто синонімічні співвідношення в групах іменних префіксів різних семантичних груп.

Зростання аглютинативних рис у сучасному словотворенні проявляється в активізації іменної префіксації. Структурна і семантична розчленованість похідного слова, вільне приклеювання словотвірного афікса до готової існуючої у мові структури [14, с. 10]

- риси, які визначають аглютинативність, - значною мірою властиві іменниковій і прикметниковій префіксації. Зростання продуктивності префіксально-іменних словотвірних типів у сучасному словотворенні мовознавці пояснюють впливом префіксів іншомовного походження, які почали активно проникати в систему українського словотвору [1, с. 20].

Зважаючи на те, що проникнення запозичених префіксів у систему іменного словотвору не зумовлює істотного розширення семантичного потенціалу префіксів як словотвірних засобів, оскільки переважна їх більшість вступає у кореляційні або конкурентні відношення з питомими українськими префіксами в межах існуючих функціонально-семантичних груп [5, с. 37-38], вважаємо за доцільне класифікувати префіксальні новотвори на основі спільності словотвірного значення незалежно від походження дериваційного форманта. Такий підхід дає можливість проаналізувати розвиток синонімічних відношень між словотвірними типами з українськими і запозиченими префіксами.

Із питомих префіксів, які не співвідносяться з прийменниками і не мають запозичених корелятивів, у сучасному новотворенні виявляє активність спільнослов'янський префікс *пра-*. В українській дериватології відзначається згасання продуктивності словотвірного типу з префіксом *пра-* на позначення „віддалених ступенів спорідненості по висхідній і спадній лініях” і збереження його продуктивності в другому значенні - „позначення давності, споконвічності якогось явища, передування його іншому явищу, позначеному твірним словом” [15, с. 233-234]. Як зазначає В.Г.Скляренко, „з часом в українській мові все більш відчутною стає тенденція до утворення деномінативних дериватів з префіксом *пра-*, що надає слову значення „первісний” [11, с. 6].

Новотвори з префіксом *пра-* характерні для книжної та термінологічної лексики: *праконтинент, пракоріння, праоснова, прасвідомість*. Напр.: Є дві гіпотези для пояснення цього феномену: існувала розвинута **працивілізація**, що загинула з якихось причин, а дивовижні знання древніх є її, так би мовити,

інтелектуальними уламками... (Наука і суспільство); Жодне з існуючих у науці уявлень не дає позитивної відповіді на питання про існування **праконтинентів**, утім числі і Атлантиди (Наука і суспільство). Розвиток вторинного, похідного значення префікса *пра*що вказує на споконвічність явища, названого твірною основою, зумовлює його широкі виражальні можливості. Індивідуально- авторські неологізми з формантом *пра*-властиві, зокрема, для поезії Л.Костенко:

*Коли ридали сосни янтарем і динозаври ніжились в щиріці, коли ще жив у пралісі **пралев**, коли у небі глибали **праптиці**.*

*А він же був, той дикий, той **праперший**, котрий жарину виглядів од хвищ, на стійбища людинячі приперши ведмедя із **пралютих** сукровищ.*

На думку В.М.Русанівського, не виправданим є віднесення окремими мовознавцями префікса *пра*- до власне іменникових, оскільки він поєднується з прикметниками, вказуючи на давність ознаки, вираженої твірним словом [15, с. 242]. Напр.: **Правічну** думу думають ліси (Ліна Костенко).

Щодо префікса *пра*- в його первинному значенні, то він може використовуватися в мовленні в редульованій субстантивованій формі. Напр.: *І це не минуций сантимент, а справжня туга, ностальгія міської дитини за своїми **пра-пра*** (Літературна Україна); *За Чорним Шляхом, за Великим Лугом - дивлюсь мій **прадід**, і **пра-пра**, **пра-пра** - усі ідуть за часом, як за плугом* (Ліна Костенко).

У сучасній українській дериватології виділяють групу¹ генетично неоднорідних префіксів, що передають значення інтенсивності - незначної, високої і ду же високої [5, с. 38]. У новотворенні досліджуваного періоду виявляють активність префікси, що передають значення найвищого ступеня інтенсивності: префікс відприйменникового походження *над*- і запозичені форманти *супер*-, *гіпер*-, *архі*-, *ультра*-.

У новотворенні кінця ХХ століття префікс *над*- долучається до іменникових і прикметникових основ приблизно з однаковою емпіричною продуктивністю. Новотвори-прикметники з префіксом *над*- „називають ознаку, яка набагато перевищує звичайну або встановлену міру” [7, с. 42] і утворюються як від непохідних якісних (*наддорогий*, *наджорстокий*, *надновий*, *надширокий*), так і похідних якісно-відносних прикметників (*надделікатний*, *наддемократичний*, *наддефіцитний*, *надмодний*, *надможливий*). Напр.: *Париж - **наддороге**, але всім забезпечене місто* (Молодь України); *Навіщо нам потрібна ця **надгігантська** індустрія, яка, коли не вб'є нас, обов'язково відгукнеться врешті-решт в наступних поколіннях?* (Червоний гірник).

Даний словотвірний тип дає новотвори-терміни: **надвиратна** економіка, **надсвітлова** швидкість, **надслабкий** сигнал. Іменний префікс «ad- утворює терміни і в поєднанні з іменниковими основами: *надмолекула* (фізика), *надхолод* (кріогеніка), *надцивілізація* (біоенергетика). Зазначені терміни і терміноелементи мають чітку внутрішню форму, що уможливило їх проникнення через засоби масової інформації до ширшого кола мовців.

Іменники з префіксом *над*- і суфіксом *-ість* виявляють подвійну мотивацію, перебуваючи у відношеннях синхронної похідності з іменниками на *-ість* і прикметниками з префіксом *над*-: *надактивність* від *активність* і *над активний*; *над секретність* від *секретність* і *надсекретний* \ *надскромність* від *скромність* і *надскромний*. Напр.: **Надсмійовість** силкуються продемонструвати ще донедавна сковані страхом (Київ); *Лицемірні міщани, як і лицемірна критика, ніколи не пробачали*

поетові його, без перебільшення, унікальну **над щирість, надвідвертість** (Київ); Але, окрім „таланту **надчутливості**” є ще й „талант **над мислення** ” (Літературна Україна). На прикладі останнього речення видно, як у процесі мовлення акту алізується саме відіменникова дохідність деривата **надчутливість** у зіставленні з новотвором **надмислення**, який характеризується тільки іменниковою мотивацією.

У поєднанні з іменниковими основами префікс **над-** оформлює новотвори, „які позначають предмети і явища, більші за розміром, обсягом, масштабністю за ті, що названі мотивуючими словами” [15, с. 235-236]. Аналіз новотворів даного словотвірного типу показує, що найактивніше з префіксом **над-** сполучаються іменники, семантика яких найбільшою мірою співвідноситься із ступенем вияву, а саме назви абстрактних понять (**надзусилля, наднавантаження, надрозум, надтиша, надцентралізація**), рідше - назви осіб (**надінтелектуаліст, надреволюціонер**), конкретних предметів (**надмагістраль**). Напр.: *Мова йде про **над експлуатацію** найманого робітника державою, яка почала гнобити всіх: і окрему> людину, і цілі народи* (Вісник Академії наук); *Виникла якісно нова глобальна **надсистема** - соціосфера, центральним організатором якої є людське суспільство* (Вісник Академії наук); *І кожному **надреволюціонерві** не виправдати байдужість до матері турботами про благо всього суспільства* (Київ).

Нові лексичні надходження із суперлятивними префіксами засвідчують дальший розвиток синонімічних префіксів **над-, супер-, гіпер-, ультра-, архі-** в напрямі їх семантичної спеціалізації. На нашу думку, диференціація комбінаторних властивостей префіксів **над-** і **супер-** відбувається на фоні багатозначності питомого українського префікса, який може виражати і просторові відношення, а також передавати семантику' виключення (пор. у новотворах **надісторичний, наднаціональний**), що призводить подеколи до небажаної омонімії (пор.: **наддержавний** у значенні **позадержавний** і **наддержавний** як похідне від **наддержавна**). Напр.: **Наддержавні структури: Європейська співдружність, Спільний ринок Північної Америки** (Молодь України).

Разом з тим, префікс латинського походження **супер-** є семантично найближчим до українського префікса **над-**, тому часто перебирає на себе його функції при вираженні значення „дуже” у поєднанні з прикметниками (**надсекретний - суперсекретний**) і семи „найбільший” у поєднанні з іменниками (**наддержавна - супердержавна**). Однак комбінаторні можливості зазначених формантів тотожні лише в окремих значеннях. Префікс **над-** не може передавати значення „сучасний”, „актуальний”, тому він не може конкурувати з **супер-** у новотворах типу **супертема, суперавтомат**.

Префікс **супер-** при новотворенні прикметників долучається як до генетично однотипних (запозичених) основ (**супердефіцитний, суперрадикальний**), так і до питомих українських, утворюючи гібридні деривати (**суперпотрібний, суперталановитий, суперцілий, супер'якісний**). Головним значенням даного префікса є вираження безвідносної міри якості, властивості у прикметниках. Напр.: *Ми можемо лише мріяти про таку> **суперсучасну** апаратуру* (Молодь України).

Важливість форманта **супер-** як засобу новотворення полягає в його широких комбінаторних можливостях. Це забезпечує його активну участь як у номінативних, так

і художньо-виражальних утвореннях. Так, префікс *супер-* долучається до прикметників, що входять у складені найменування: **супербольовий** прийом, **суперполішене** планування, **суперпрожитковий** мінімум. Як виражальний засіб префікс *супер-* використовується при творенні okazіоналізмів від основ прикметників, семантика яких не співвідноситься з мірою якості. Напр.: **Супермирного** Чорнобиля ми таки добре навчили всенький світ, самі ж спокійнісінько продовжували будувати АЕС на вулкані, у сейсмічно небезпечній зоні Криму... (Ранок); У час, коли **суперпатріотичне** белькотання проголошувалося за „бельканто” соцреалізму, тільки так, читаючи душею, можна було врятуватися (Українська мова і література в школі).

Високу сполучуваність виявляє префікс *супер-* також при новотворенні іменників. На характер словотвірного значення впливає семантика твірної основи:

1. У поєднанні з назвами конкретних предметів префікс *супер-* називає річ, яка відзначається найвищою якістю, не має собі рівних або є найбільш сучасною: **суперавтомобіль**, **супер-ЕОМ**, **суперлітак**, **суперраритет**. Напр.: *Та тільки пізніше я зрозумів, що навіть **супермашина** не робить людину щасливою* (Наука і фантастика).

2. Долучення до іменників абстрактної семантики надає префіксу *супер-* лодаткового відтінку в значенні. Новотвори **супергонка**, **суперздібності**, **супермарафон**, **суперпробіг** називають явище, небувале у порівнянні з реалією, названою твірним словом. Напр.: *Ця суперечність має бути відбита й у структурі Академії, де поряд з **супергігантами**, **суперпрограмами** повинні існувати академічні групи* (Вісник Академії наук); **Суперздібності** - це здібності до левітації, переміщення в просторі, які виникають в результаті занять цигун. Дехто на цій стадії розвиває у собі **суперможливості** в умінні виділяти енергію із свого організму з метою лікування інших (Червоний гірник).

3. Новотвори з префіксом *супер-* можуть також позначати певні організаційні структури, що підпорядковують собі те, що назване мотивуючим іменником: **супердержава**, **супермонополія**, **суперсистема**.

4. Префікс *супер-* може поєднуватися з іменниками, які називають осіб за їхніми поглядами й переконаннями: **суперрадикал**, **суперреформатор**. Несумісність семантики твірних основ з префіксом інтенсивності *супер-* надає подібним дериватам відтінку зниженості. Напр.: *Серед вітчизняних лікарів є група „**супероптимістів**”, які доводять, що ці дози радіації не впливають на стан здоров'я* (Профспілкова газета). На думку О.К.Безпояско, „лексеми з інтернаціональним формантом *супер-* широко вживаються в художній літературі і публіцистиці як засіб емоціональної характеристики явищ, предметів, понять, часто є формою суб'єктивної оцінки” [3, с. 69].

Значення інтенсивності реалізує також префікс латинського походження *ультра-*, особливістю семантики якого є „здатність надавати мотивованим основам значення „крайній” [2, с. 32], що забезпечує йому чітку спеціалізацію у словотворчих процесах: **ультраавангард**, **ультрарадикал**. Напр.: *Граємо **ультраавангард**, проте не можемо сказати, що вільні від будь-яких традицій* (Ранок); *Приємно, що твори нашого колеги побачили світ у наймасовішому і наидемократичнішому з усіх **ультрадемократичних** нині видань* (Культура і життя).

На відміну від інших префіксів групи інтенсивності формант *архі-*, „за допомогою якого виражають найвищий ступінь ознаки” [12, т. 1, с. 64], є

прикметниково-прислівниковим словотворчим засобом. Новотвори-іменники з цим формантом не засвідчені, що зумовлено, очевидно, чіткістю його семантики, яка дорівнює „дуже, найбільший” [12. т. 1, с. 64], „надзвичайно” [2, с. 31], тобто він вказує на міру вияву ознаки в прикметниках і прислівниках: *архіважкий, архіінертний, архінезначний, архінесерйозний, архіобережний, архірізний, архісучасний, архібуденно, архіважливо*. Новотвори з префіксом *архі-* активно побутують у публіцистиці завдяки їх експресивності. Напр.: *Лиш на перший погляд здаються архіроман тич ними численні турніри, мандрівки земною кулею, переповнені вируючі стадіони* (Дніпро); *Я не говорю про людей, що читають, звісно, архіплуралістичні публікації про свою країну* (Профспілка газета); *Та за найбільшійшою (категорією населення) стоїть ще архібідна* (Ранок).

Зважаючи на легкість поєднання *архі-* із словами розмовного характеру і творення з ним гібридів, Г.В.Скляниченко відзначає „потенційну продуктивність даного модифікуючого словотвірного форманта в системі української префіксації” [10, с. 32], що підтверджують і факти новотворення досліджуваного періоду.

Щодо префікса *гіпер-*, який перебуває в синонімічних відношеннях з розглянутими формантами групи інтенсивності, то мовознавці відзначають його меншу активність у порівнянні з іншими префіксами [9, с. 41], а також обмеженість новотворів з *гіпер-* науковою сферою функціонування [2, с. 31]. Префікс *гіпер-* не конкурує з іншими префіксами групи інтенсивності, оскільки має таку семантичну відмінність, яка забезпечує йому чітку словотвірну спеціалізацію: „утворення з *гіпер-* характеризуються більшим ступенем вияву надмірності, ніж одно кореневі відповідники з питомим префіксом *над-*”, [10, с. 32], а також з іншими суперлятивними префіксами. Очевидно, на семантичну спеціалізацію форманта *гіпер-* вплинуло широке побутування цієї морфеми в основах слів *гіпербола, гіпертрофований*, що закріпило за ним сему „перебільшена, надмірна ознака або явище”. Тому спроба замінити в новотворах *гіперінфляція, гіперреалізм, гіпер скульптур а, гіперурбанізація* префікс *гіпер-* на інший формант групи інтенсивності спричинить зміну словотвірно-лексичного значення (пор.: *гіперурбанізація - суперурбанізація*).

Слід відзначити проникнення термінотворчого форманта *гіпер-* у загальноновживану лексику. Напр.: *По один бік багато продавала і мало купувала шокована гіперцінами столична товкучка* (Демократична Україна). Активізація префікса *гіпер-* у новотворенні досліджуваного періоду відбиває загальний процес зростання продуктивності префіксальних іменних словотвірних типів і ріст активності префіксів, що передають значення інтенсивності {*над-, супер-, ультра-, архі-*}.

Процес сучасного новотворення відбиває становлення спеціалізованих словотвірних типів із загальним значенням інтенсивності: значення „сучасний”, „актуальний”, „модний” передає лише формант *супер-*: тільки префікс *ультра-* виражає семантичний відтінок „крайній”; за дериваційним афіксом *гіпер-* закріплюється семантика перебільшення; модифікаційний префікс *архі-* використовується для передачі найвищої міри якості у прикметниках і прислівниках. Закріпленість вказаних запозичених формантів за певним словотвірним значенням при вираженні семантики інтенсивності впливає на словотворчу спеціалізацію українського префікса *над-*, який передає найвищу міру якості більш нейтрально, без своєрідних відтінків, властивих кожному із запозичених формантів. Найбільшу емпіричну продуктивність у сучасному

новотворенні виявляють префікси *над-* і *супер-* (відповідно 39% і 43% похідних зі значенням інтенсивності).

Отже, похідні зі значенням найвищого ступеня інтенсивності, оформлені префіксами *над-*, *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *ультра-*, продукуються в мовленні з :отреби виразити набагато більші масштаби ознак і явищ, ніж ті, що позначені мотивуючими основами. Долучення зазначених префіксів до іменних основ • тверджується як регулярний спосіб називання сучасних явищ, що підтримується такими внутрішньомовними умовами, як зростання лютинативних рис у сучасній українській мові, прагнення до ощадливого і економного відображення мовними засобами нових відношень і реалій. Чайвигдий ступінь емпіричної продуктивності в групі префіксів зі значенням інтенсивності виявляють словотвірні типи з префіксами *над-* і *супер-*, що спричинено, з одного боку, їх комбінаторними можливостями (поєднання з категоріально і генетично різнотипними основами для вираження різних відтінків значення інтенсивності), з іншого боку - спеціалізованістю окремих лачень (значення „сучасний, небувалий, модний, найвищої якості”, наприклад, передає тільки префікс *супер-*). Менша емпірична продуктивність інших префіксів групи інтенсивності {*гіпер-*, *архі-*, *ультра-*} зумовлена їх словотвірною спеціалізацією на вираженні певного відтінку значення інтенсивності та переважно книжною сферою функціонування.

Найактивнішим дериваційним засобом у групі префіксів зі значенням тгютилежності, протидії, заперечення виступає у сучасному мовленні чіпозичений формант *анти-*, що перебуває в синонімічних відношеннях з :ефіксами *проти-*, *контр-*, *не-*, *без-*. При оформленні нових похідних вигнвштсть *анти-* набагато перевищує емпіричну продуктивність інших префіксів названої семантики, що зумовлено комбінаторними можливостями даного афікса, здатністю долучатися до різнотипних основ у категоріальному (іменникових і прикметникових) та генетичному (автохтонних і запозичених) відношенні.

Широта сполучуваності іменного префікса *анти-* має у своїй основі семантичну розгалуженість його значень, яка склалася в процесі вичленування його із запозичень і адаптації до системи українського словотвору. Оскільки префікс *анти-* набув поширення в українській мові через термінологію, а термінотворення взаємодіє з іншими мовами, одним із факторів його активності можна назвати продуктивність цього інтернаціонального словотворчого засобу в інших мовах [4, с. 64].

Префікс *анти-* залишається активним засобом оформлення нових термінів у наукових пошуках, про що свідчать факти побутування новотворів з цим формантом у мові науково-популярних статей. Напр.: *Сучасні ракети проломлюють „стелю” земного тяжіння, хоча існує антигравітаційне „вікно” в космос, - переконаний кийвський інженер М.М.Розанов* (Наука і фантастика); *Цей світ „лептоїдної” матерії я б назвала антицивілізацією* (Культура і життя); *Йдеться про нову концепцію, котра народилася в Інституті геронтології і тверджує, що поряд зі старінням в еволюції виник і процес антистаріння - вітаукт, який збільшує тривалість життя* (Вісник Академії наук); *Якщо ці мандри заведуть нас в антигал актину, то тут треба поводитися дуже обережно... Антисвіт небезпечний ще й тим, що наш корабель може перетворитися на елементарні частинки* (Наука і фантастика); *Ми прогнозуємо: існують антисигнали. які плінуть рікою часу назад — мов форель у гірських ріках*

(Наука і суспільство).

Найменування з *анти-* відтворюють складний процес пізнання об'єктивної дійсності і відображення його мовними засобами. Поширеність даного засобу номінації нових явищ, що перебувають в антонімічних відношеннях з твірними основами, зумовлена чітким значенням протилежності, яке передає форма *анти-*. Адекватність відображення дійсності мовними засобами, яка властива похідним аналізованої структури, зумовила активне функціонування іменників і прикметників з префіксом *анти-* у різних стилях сучасного мовлення, в тому числі і в художньому. Напр.:

*Не знав, не знав звіздар гостророродий, що в **антисвіті** є **антизірки**.*

що у народах є антинароди, що у століттях є анти віки

Це знаю я. Жалій мене, звіздарю! Це знаю я і голову хилю.

*У **антисвіті** зірочкою марю, в **антинароді** свій народ люблю*

(Ліна Костенко)

Іменний префікс *анти-* долучається до іменникових і прикметникових основ приблизно з однаковою активністю: у мовленні досліджуваного періоду засвідчено 34 іменники і 31 прикметник, які утворені за допомогою форманта *анти-*. Іменникові новотвори з *анти-* реалізують такі словотвірні значення: 1) протидія, ворожість тому, що названо мотивуючим словом (*антибюрократизм, антигуманізм*); 2) протилежність, антипод того, що називає мотивуюче слово (*антиефект, антиреклама*).

При вираженні значення протидії в іменникових дериватах префікс *анти-* семантично зближується з префіксом грецького походження *контр-* проте останній чіткіше передає направленість протидії і позбавлений семантичного відтінку заперечення, який властивий *анти-*. Так, новотвори *контраргумент, контрголодування, контр думка, контр демонстрація, контрзахід, контрлист* називають явища, „протилежні за напрямом до тих, які передають мотивуючі слова” [15, с. 239].

Новотвори з *анти-*, які передають значення протидії, називають особу або явище, спрямовані проти того, що означає твірне слово або слово, яке мотивує твірну основу: *антигуманітарій, антиурбаніст, школа антирекету* {секція рукопашного бою). Окремі з новотворів цієї групи можуть сприйматися і як антоніми до мотивуючих іменників (*антигуманітарій* - той, хто протидіє гуманітаризації, і той, хто не має гуманітарних знань). Напр.: *Політиками на Україні, як правило, були економісти й ідеологи, які завжди для мене уособлювали **анти гуманітаріїв** (Україна); Доконче необхідно вчинити рішучий опір намаганням **антиперебудовників** обмежитись косметичними заходами* (Культура і життя).

Друга група новоутворених іменників з префіксом *анти-* реалізує значення „протилежний тому, що називає твірний іменник”: *анти патріотизм, антипоезія, антистимул*. Цей словотвірний тип розширює можливість вираження антонімічних відношень у сучасному мовленні, тому активно використовується для передачі протилежності значення. Проілюструємо це текстовими прикладами: *Псевдомистецтво, котре займалося підробкою образів під ідеї, породило з себе **антимистецтво**, яке розправилося із самими ідеями, показуючи їхню безплідність та позаобразність* (Слово і час); *Є люди, які про свій талант чи **антиталант** не знають, і така стихійна властивість гіпнотизувати приносить і добро, і зло* (Літературна

Україна); *От з являється антикультура. антицінності, ставлення до всього*

гуманістичного набутку людства як до застарілого мотлоху¹ (Друг читача).

Твірними основами похідних з *анти-* виступають іменники - назви осіб або іменники з абстрактним значенням. Структурна і семантична розчленованість таких похідних забезпечує активність форманта *анти-* і в стилістичному словотворенні журналістів: *антиітперв'ю, антизапитання, антипосібник (з чиновницької демагогії);* у художньому стилі: *Собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі, що більше чавить на ніч не схожа, а якусь, сказати б, антиніч (О.Гончар); Дивно: стільки вирв бомбами на Зачіплянці було нарито, а його (собор) жодна не взяла. Наперекір усім бомбам досі стоїть, мов якась антибомба, - вістрял угору, у небо, у вись (О.Гончар).*

Синонімічний український префікс *проти-* для вираження протилежності з іменниковими основами сполучається рідко: у нашому матеріалі засвідчено лише новотвір *протикультура*. Напр.: *У цивілізованому плані цей принцип реалізується завдяки культурній синонімії та боротьбі добра і зла, культури і протикультури, життя і смерті, примноження і дроблення (Українська культура); Як правило, відеозали сіють антикультуру, жорстокість, цинізм (Українська культура).*

Низький ступінь сполучуваності префікса *проти-* з іменниками можна вбачати у співвіднесеності його з прийменником *проти*, який вимагає форми родового відмінка, тоді як твірний іменник стоїть у називному. Це зумовило активне використання для вираження протидії, протилежності, заперечення синонімічного префікса *анти-*, який не обтяжений співвіднесеністю з прийменником і має більший ступінь аглютинативності. Конкурування префікса *проти-* з *анти-* зберігається до певної міри в прикметниковому новотворенні, що підтримується мотивацією похідних сполученням прийменника *проти* з іменником і префіксально-суфіксальною моделлю творення прикметників, пор.: *протирадіаційний - антирадіаційний, протиукраїнський - антиукраїнський, протикорозійний - антикорозійний, протинаціональний - антинаціональний).*

Матеріал сучасного живого мовлення дає підстави стверджувати про зростання активності запозиченого форманта *анти-* в оформленні нових похідних зі значенням протидії, ворожості, заперечення, протилежності: кількість прикметників, утворених за допомогою *анти-*, переважає число новотворів з префіксом *проти-* у 7 разів. Характерно, що відбувається сполучення з *анти-* навіть тих основ, котрі уже увійшли в словник у поєднанні з префіксом *проти-*, *антизаконний, антиконституційний, антиприродний.*

Прикметникове новотворення за допомогою префікса *анти-* характеризується, як правило, множинною мотивацією, тобто розходженням у формальній і смисловій похідності. Формально прикметникові деривати з *анти-* являють собою поєднання префікса з відносними прикметниками різної структури. Смислові мотиваційні відношення залежать від потреби виразити одне із словотвірних значень, властивих префіксу *анти-*: при реалізації семантики заперечення позначуваної твірним прикметником ознаки, при необхідності передати значення протиставлення актуалізується прикметникова мотивація. При цьому відбувається префіксальне оформлення прикметників з антонімічним щодо твірних значенням: *антигуманний,*

антидуховний, антиекологічний, антиекономічний, антиінтелектуальний. Такі смислові відношення в структурі дериватів з *анти-* допускають словотвірну синонімію з похідними від цих же твірних основ за допомогою префікса *не-*, які також виражають заперечення ознаки (*недуховний, негуманний*).

Зазначені новотвори з префіксом *анти-* у процесі мовлення можуть актуалізувати також семантик}7 протидії, ворожості явищу⁷, позначеному твірним іменником, здійснюючи при цьому іменникову мотивацію, а значить - префіксально-суфіксальне оформлення: *антиекологічний - спрямований проти екології.* Здатність виражати значення протидії є специфічною властивістю префікса *анти-* у порівнянні з синонімічними *не-* і *без-*, які спеціалізуються тільки на вираженні семантики заперечення. Напр.: *І тому, не відчуваючи ані найменших докорів сумління, ці начебто українські митці й надалі знімають фільми неукраїнські й навіть антиукраїнські* (Літературна Україна); *Адміністративно-командна система в її найбільш жорстокій безринковій, навіть антиринковій модифікації збанкрутіла* (Культура і життя); *У нас так: або надто суворі заходи, коли ще можна сперечатися, доводити, переконувати, або навпаки - безплідні міркування та дискусії, коли перед нами очевидний **антидержавний, антиправовий** акт* (Ранок).

Похідні з *анти-*, які реалізують іменникову мотивацію, одержують граматичне частиномовне оформлення за аналогією до безпрефіксних прикметників, що дає підстави розглядати їх у системі іменної префіксації і вести мову про розходження в їхній формальній і смисловій похідності. Новотвори з *анти-*, що передають значення протидії явищу або особі, найбільш характерні для словотворення досліджуваного періоду. Вони проникають в усне мовлення з терміносистем (*антидіабетичний, антикарієсний, антисклерозний*), продукуються в процесі спілкування, відтворюються на сторінках преси і періодики (*антиринковий, антитерористичний*). Напр.: *На Овруцькому хлібозаводі випікають **антирадіаційний** хліб* (Молодь України); *А де ж **антикризова** програма?* (Молодь України); *Суспільна свідомість, що сформувалась ідеологічними догмами, ствердженням колективізму як єдино можливого способу існування, набула явно **анти інтелектуальної** установки, підсиленої установкою антиіндивідуалістичною* (Вісник Академії наук); *Обмежувати апетити монополістів, наскільки я розумію, покликаний **антимонапельний** комітет, а основою для його роботи служитиме **антимонапельне** законодавство* (Ранок).

Значення протидії особливо виразно проступає у смисловій структурі дериватів, мотивованих назвами осіб: *антирежисерський (бунт)*. Напр.: *Велику повагу викликає ваша **антистизінська** тема* (Ранок). Поширеність дериваційного засобу *анти-* для вираження семантики протидії, ворожості засвідчує також стилістичне використання його в атрибутивній функції. Напр.: *Брак інформації шкодить страшенно, про Рух поширюються цілком абсурдні чутки, він оголошується націоналістичним, **антисемітським**, бозна-яким **анти, анти й анти*** (Київ).

Таким чином, для вираження словотвірного значення протидії, заперечення, протиставлення у процесі новотворення кінця ХХ ст. найактивнішим є словотвірний тип з префіксом *анти-*, за допомогою якого відбувається префіксальне або префіксально-суфіксальне оформлення іменників і прикметників. Зовнішніми, суспільними причинами активізації *анти-* в українській мові є потреба номінації нових

понять, явищ науки, соціального розвитку, а також вплив на словотворення загальноновживаної лексики структури запозичень і термінослів. Внутрішньомовні фактори зростання емпіричної продуктивності префікса *анти-* слід вбачати у характері відтворення ним семантики протидії, протиставлення у порівнянні з іншими префіксами цієї групи. На відміну від синонімічних формантів, *анти-* передає значення заперечення, протидії, антонімічного протиставлення комплексно, з переважанням окремого із зазначених відтінків, пор.: *неконституційний - протиконституційний антиконституційний*. Якщо *не-* конкурує з *анти-* лише при вираженні семантики заперечення (*неправовий - антиправовий*), то семантично найближчий до *анти-* префікс *проти-* зберігає зв'язок з відповідним прийменником і передає у структурі похідних тільки значення протидії, що забезпечує йому синонімічні відношення з *анти-* тільки при потребі виразити назване словотвірне значення.

Препозитивні елементи зі значенням неістинності *лже-*, *псевдо-*, *квазі-* по-різному кваліфікуються в сучасному мовознавстві: як перші частини складних слів [12, т. 4, с. 128, 481; 13, с. 135, 152, 258], як префіксоїди [15, с. 231-232]; останнім часом у працях з української дериватології їх розглядають в одному ряду з префіксальними морфемами [2, с. 23]. Питомий слов'янський елемент *лже-* і запозичені *квазі-*, *псевдо-* як вичленувались з іншомовних слів і стали дериваційними формантами, семантично зблизились при вираженні словотвірного значення несправжності, удаваності. Доказом префіксального статусу морфем грецького походження *псевдо-* і латинської за походженням морфем *квазі-* є їхня позиційна і функціональна характеристика: вони виступають тільки в препозиції, не мають корелятивів у вигляді окремих слів, тобто функціонують у мові тільки у складі слова. Морфема старослов'янського походження *лже-* також витримує зазначені вимоги до характеристики префіксів, проте етимологічний зв'язок її з кореневою морфемою, представленою в інших слов'янських мовах (пор.: рос. *ложь, ложный*), позначається на характері її сполучуваності, синонімічних відношеннях з іншими формантами цієї функціонально-семантичної групи.

Спільним для генетично різнотипних словотворчих формантів *лже-*, *псевдо-*, *квазі-* є значення неістинності, недійсності, несправжності. У мовознавчих дослідженнях ці префікси кваліфікуються як абсолютні синоніми, оскільки „семантика твірних основ тут не відіграє вирішальної ролі при виборі форманта, і префікси не мають розрізнювальної функції” [3, с. 69-70]. На думку О.К.Безпояско, різниця в ступенях продуктивності і регулярності даних словотвірних типів зумовлена як різними сферами функціонування зазначених префіксів, так і „різними аспектами вияву неістинності” [2, с. 32].

При аналізі новотворів зі значенням неістинності спостерігаємо значну кількісну перевагу дериватів з *псевдо-* над похідними з префіксами *лже-*, *квазі-* (відповідно - 65% і 21%, 14%).

У функції твірних, що поєднуються з префіксом *псевдо-*, виступають передовсім абстрактні іменники: *псевдовибори, псевдогероїка, псевдодіалектика, псевдоідеал, псевдообразність, псевдореволюційність*. Поєднуючись з іменниками - назвами абстрактних понять, префікс *псевдо-* вносить у структуру похідних значення „підміни понять”, тобто він вказує, що денотат, який підводять під значення твірної основи, не відповідає цьому значенню. Відтінок

негативної експресії, який супроводжує значення несправжності, підміни понять, зумовлює широке використання похідних даного словотвірного типу в публіцистичному стилі. Напр.: *Одна із заслуг з'їзду „зелених” якраз і полягає в тому, що на ньому було зірвано паранджу псевдо тасмичності, накинуту відомствами на загрозливі екологічні ускладнення на Україні (Знання та праця); Войовничо утверджувались псевдовелич і відвертий несмак (Україна); Цьому періодові притаманні певні ознаки повторної українізації, чому, очевидно, сприяла псевдодержавність України, визнаної членом ООН (Вісник Академії наук).*

Префікс *псевдо-* активно поєднується з назвами осіб, вказуючи при цьому, що характеристика особи, яка міститься в мотивуючій основі, не відповідає дійсності: *псевдоблагодійник, псевдобудівник, псевдоінтернаціоналіст, псевдолікар, псевдотворець*. Похідні названого типу найчастіше побутують у публіцистичних і літературознавчих статтях. Напр.: *Щоправда, самі авангардисти не раз творять само образ такого собі псевдоінтелектуала, що „вільно плаває” в культурних і білякультурних морях-океанах (Слово і час); Але ж, окрім них, існує коло псевдотлумачів Курбаса (Культура і життя).*

Про широку функціональну сполучуваність афікса *псевдо-* свідчить і його термінотворча функція, напр.: *Псевдосплав - став свинцю і алюмінію, які не змішуються в нормальних умовах, завдяки дії магнітного і електричного поля на тавилу піч (Вітчизна); На важливості поставити заслін сурогату в культурі, приміром, - псевдофольклору, - наголосив письменник С.Пушик (Культура і життя). Жанро-вість (якщо дозволено вжити таку псевдоетимологію) чорнобильського жанру вишиває з зовсім інших жанрових рис (Вісник Академії наук).*

Рідше в новотворенні досліджуваного періоду відбувається поєднання префікса *псевдо-* з прикметниковими основами. Напр.: *Руйнуються псевд осу спільні, псевдоекономічні ланці-зашморги (Літературна Україна). Префікс псевдо- в структурі похідних прикметників передає значення „несправжній, позірний”, пор.: псевдовізантійський стиль, псевдопедагогічна новація, псевдопоетична красивість, псевдошоколадний сурогат.*

Синонімічні відношення з префіксом *псевдо-* виявляє дериваційний формант *квазі-*, котрий в українській мові характеризується меншою продуктивністю і вживанням переважно в мові науки. Реалізуючи значення „несправжній, уявний” (12, т. 4, с. 128), „фальшивий, позірний” (13, с. 135), афікс *квазі-* набуває поширення в словотворенні загальноновживаної лексики разом з термінословом цій структури (*квазітотожні стосунки - термін соціоніки*). Напр.: *Квазітотожні стосунки - це стосунки співіснування за повного нерозуміння одне одного (Наука і суспільство); Безпрецедентним Дзюбиним ударом по квазіїтературі 50-х років послужила 1962 року його критична стаття про творчість Малишка „Від молитов до дум” (Молодь України); У найстисліші строки створювалась і квазіінтелігенція, здатна хіба що підживлювати партократію. Сталініщина - то ницівний удар по тонких структурах, заміна їх квазіструктурами (камуфляжного характеру) (Наука і суспільство).*

Легкість, з якою морфеми *псевдо-* і *квазі-* поєднуються з іменами, свідчить про регулярність даних словотвірних типів, про розвиток дериваційних відношень формантів групи неістинності в напрямі реляційності, коли при потребі виразити

значення несправжності, фальшивості певного явища практично до кожної назви особи, абстрактного поняття, ознаки додається морфема *псевдо-* або *квазі-*.

О.К.Безпояско робить спробу розрізнити значення і функції розглянутих запозичених префіксів і синонімічного форманта *лже-*. На думку дослідниці, морфема *лже-* надає слову значення „видає себе за X”, а префікси *псевдо-* і *квазі-* - „той, кого приймають за X” [2, с. 32]. Причина такого розмежування, на нашу думку, полягає в тому, що морфема *лже-*, як уже зазначалось, зберігає зв'язок з відповідним коренем у російській мові, а також зазнає зворотного впливу твірних основ похідних, які побутують у мові давно (пор.: *лжесвідок лжесвідчити*).

Новотвори з префіксом *лже-* інколи дублюють похідні з *псевдо-* (*лжевчений, лжеінтернаціоналізм*), реалізуючи значення „несправжній”. Проте в основному нові похідні з морфемою *лже-*, реалізуючи значення неістинності, виражають додатковий відтінок обману, напр.: *лже інформація, лжепафос, лжереклама*. Вказана семантика особливо характерна для оказіональних утворень у художньому і публіцистичному стилі. Напр.: „*Таких су'дити треба, - кричать йому, - ти лжедружнинник!*”. *А він ще й осміхається. „Були, - каже, - на Русі лжедмитрії і лжевожді, то ж чому і лжедружнинникові не бути? І що за провина моя, порівнюючи з тим, що вони, мої лжес опере дни ки, накоїли?”* (О.Гончар); *Хай живе журнал „Ранок” і вся „нова” преса — преса вседозволеності і лжедемокритії, лжегласності - рідних сестер лжеперебудови!* (Ранок).

Таким чином, запозичені префікси термінологічного походження *псевдо-* і *квазі-*, а також питомий слов'янський елемент *лже-* виявляють активність у деривації оказіональних утворень у мові художньої літератури і публіцистики, що зумовлено їх експресивно-виражальними можливостями при передачі значення неістинності.

Значну активність виявляють іменні префікси інших функціонально-семантичних груп, зокрема, дериваційні засоби вираження темпоральності.

Для вираження значення „такий, що передує в часі певній події чи явищу, позначеному твірною основою” використовуються в сучасному новотворенні префікси *до-* і *перед-*, які поєднуються частіше з прикметниками, ніж з іменниками. Відмінність у семантичних відтінках при вираженні часового значення забезпечує чітку спеціалізацію зазначених префіксів: *до-* вказує на передування певній події або явищу в цілому

(*доентеєрівський, доколгоспівський, доперебудовний*), а префікс *перед-* означає в структурі дериватів „такий, що безпосередньо передує тому, що названо твірною основою” (*передвесільний, передпрем'єрний, передринковий*). Напр.: *Має сформуватися покоління екологічно мислячих людей, що усвідомлюють різницю між ядерною та доядерною епохами* (Молодь України); *Саме діючи „в планетарному асігекті ” (тут доречно сказати - в аспекті біосферному), сконцентрувавши зусилля на вирішенні екологічної проблеми, людство зможе подолати „перед*ядерні” / передекологічні стереотипи мислення,*

гармонізувати свої відносини з біосферою і тим самим продовжити свою історію (Вісник Академії наук); *Не можна не відзначити, що економічний спад і безробіття передусім позначаються на здоров'ї і тривалості життя людей передпенсійного і пенсійного віку* (Вісник Академії наук).

Темпоральні словотвірні відношення виражають префікси *до-* і *перед-* також у

структурі іменникових новотворів, що мають номінативне або виражальне призначення. Напр.: **Передгімназія** - перші чотири класи гімназії (*Профспілкова газета*); **Передсигнали** — потоки нейтринів й фотонів - мчать із світловою швидкістю й досягають нашої танети за вісім хвилин (*Наука і суспільство*); Кожна ніч була **передоднем**, Кожен день був жагучим чуттям **передцять** (Л.Костенко); Та ворожнеча зовсім не стосується її колишнього життя, а може, **дожиття**, якщо нинішнє її існування годиться назвати життям (*Літературна Україна*).

Значення „такий, що настав, відбувся пізніше чогось” реалізує у новотворенні досліджуваного періоду прикметниковий словотвірний тип з префіксом *після-*, а також синонімічний словотвірний тип із запозиченим формантом *пост-*, що набув поширення останніми роками („СУМ” в 11 томах не фіксує дериватів з префіксом *пост-*). Механізм продукування прикметників за даними словотвірними типами майже однаковий: префікс *після-* або *пост-* приєднується до прикметникової основи і реалізує значення темпоральності щодо твірного прикметника або (частіше) іменника, який цей прикметник мотивує. У мотиваційних відношеннях новотворів з префіксами *після-* і *пост-* все ж є деяка різниця. Словотвірний тип з префіксом *після-* частіше використовується при новотворенні прикметників на основі сполучення прийменника *після-* з формою родового відмінка іменника - назви особи, з іменем якої, як правило, пов’язується певна епоха, здійснюючи при цьому іменникову мотивацію і префіксально-суфіксальне оформлення. Напр.: *Цей твір про післямазепинські часи* (*Літературна Україна*); *Нагадаємо лишень, що авторитет післяхрущовського діяча формувався на підставі трьох міфів біографічного характеру* (Україна); *Результатом зусиль слідчих інстанцій післяхонеккерівської НДР стали п’ятсот томів справи, заведеної на Е.Хонеккера* (Голос України).

При вираженні значення „такий, що відбувся пізніше явища, події, епохи, названої твірним словом” більшу активність виявляє запозичений формант *пост-*, який долучається до генетично різнотипних основ і тяжіє до прикметникової мотивації:

посткультівський, пострадянський,

постреанімаційний, постперебудовчий. Окремі новотвори засвідчують словотвірну синонімію і кореляційні відношення між питомим і запозиченим формантами: *післясталінський - постсталінський, післячорнобильський - постчорнобильський.* Похідні словотвірного типу з префіксом *пост-* особливо поширені в мові газетних, журнальних статей: *В роботі ми спиратимемось на те, що світ вступив в епоху постконфронтаційну. і всі процеси мають розвиватися мирним шляхом* (Молодь України); *Саме такі загальнолюдські цінності, гадається, і могли б урівноважити ту нестійку ситуацію, що ми її переживаємо в Україні, та й в усіх східноєвропейських країнах у посттоталітарний період* (Слово і час); *Окремі навіть рядки вражають трагічністю і болем, вони нібито відбивали поствідлиговий період у суспільстві* (Молодь України); *Участь громадян наших посткомуністичних країн у будь-яких ринках слід лише вітати, бо це чудова школа реальної економіки* (*Профспілкова газета*).

Участь префікса *пост-* у сучасних процесах номінації нових явищ відбиває набуття ознак аглютинативності, що особливо проступає в іменникових новотворах. Напр.: *То, може, має рацію О.Казін, коли пише, що „призначення освіченого постмодернізму сьогодні - це смакування всього виробленого людством за століття художнього багатства* (Слово і час); *Група стає членом асоціації „Построк”* (Ранок); *Продовжимо друкувати розроблені*

народним депутатом, радіобіологом М.І.Бідзілею, поради рекомендації щодо харчування в умовах **постчорнобиля** (Молодь України).

На активізацію інтернаціонального префікса *пост-* вплинуло функціонування його в складі іменників-запозичень типу *постфактум*, *постпозиція* і низька продуктивність українського синонімічного префікса *після-* в іменниковому словотворенні. Набуття ознак дериваційного афікса спричинило активне конкурування форманта *пост-* із власне українським афіксом *після-* і в прикметниковому словотворенні. Переважаюче використання запозиченого форманта для продукування нових похідних зі значенням „такий, що відбувся пізніше чогось” зумовлене, на нашу думку, більш абстрактним характером префікса *пост-* у порівнянні з *після-*, який співвідноситься з прийменником *після*. У той же час активізація *пост-*, як і інших інтернаціональних іменних префіксів {*супер-* [16, с. 116], *анти-*, *постів*, с. 20]), відбувається на фоні загальної тенденції до інтернаціоналізації мови і її словотвірної системи, зокрема.

До поширених дериваційних засобів у новотворенні досліджуваного періоду слід віднести і запозичений елемент *нео-*, який часто трактується як префіксоїд [15, с. 241]; проте рівень абстрактності при вираженні ним значення „новий, пізніший за явище, назване мотивуючим іменем” і активність в оформленні новотворів свідчать про наближення його до статусу префіксальної морфеми.

У структурі відтермінологічних похідних, які також є термінами, префікс *нео-* вказує на те, що названий твірною основою денотат зазнав деяких змін при збереженні свого основного змісту, пор.: *неовіденська школа*, *український літературний неоавангард*. Напр.: *У наш час йдеться про формування принципів нового антропоцентризму, або неоантропоцентризму* (Вісник Академії наук); ***Неокириличну*** абетку, в якій всі абетки слов'янських мов кириличного письма можуть бути вкладеними одна в одну так, що порядок літер у кожній із них витримується, представив Леонід Іваненко (За вільну Україну).

Частина новотворів, побудованих за іменниковим і прикметниковим словотвірним типами з префіксом *нео-*, означають явище або ознаку, оновлені лише за формою, але схожі за своєю суттю на те, що позначає твірний іменник або прикметник: *необільшовизм*, *неоконформізм*, *неокріпацтво*, *неосталінізм*; *неокомуністичний*. У нетермінологічній сфері похідні такої структури здебільшого відзначаються експресивністю, відтінком іронії, оказіональним вживанням. Напр.: ***Неокомпозитор*** вважає, що творити музику, користуючись лише сімома нотами, немає сенсу (Знання та праця); *Серед багатоголосся політиків та політиканів, кришнаїтів, неопоган і балакунів про духовність має виділитись голос високої гідності священика, доброго пастиря* (Літературна Україна); *Поки неослов'янофії* волають про „західний космополітизм”, на реальному заході з кожним роком усе більше дбають про збереження пам'яток минулого, про історію, культуру (Ранок).

Регулярні словотвірні відношення з іменниками - назвами осіб за родом діяльності засвідчує префікс латинського походження *екс-*, що передає значення „колишній”, „такий, що втратив попередню якість” [15, с. 239]. Новотвори цього типу, з'являючись у мовленні з потреби висловлення, не завжди відтворюються, часто мають оказіональне використання: *екс-артист*, *екс-депутат*, *екс-директор*, *екс-керівник*, *екс-кооператор*, *екс-секретар*.

Загальне значення локальності передають у сучасному новотворенні словотвірні типи з префіксами *мета-* (*метажанр, метареалізм*), *між-* (*міжсетнічний, міжпартійний, міжрегіональний*), *пара-* (*паранормальне явище*), *під-* (*іпідакт*), *суб-* (*субкультура*). Напр.: *Я зрозуміла, що мій театр - це пара- театр. Не театр кульбітів, а театр душі* (Україна); *У такій державі зможуть відновитися субетноси української нації — подоляни, волиняни, полтавці - і субетноси інших націй* (Молодь України).

При новотворенні похідних зі значенням „такий, що перебуває, знаходиться за межами того, що названо твірною основою” [15, с. 303] виявляє продуктивність префікс групи локальності *поза-*, який характеризується розходженням у формальній і смисловій похідності: новотвори *позаземний, позанаціональний, позапроектний, позареальний* містять у своїй структурі безпрефіксні твірні прикметники, проте співвіднесеність префікса *поза-* з відповідним прийменником вказує на мотивацію зазначених новотворів прийменниково-іменниковими сполученнями. Напр.: *Школа позапартійна і світська, тобто позарелігійна, установа* (Молодь України).

Синонімічне значення передають новотвори з префіксом латинського походження *екстра-*, виявляючи при цьому своє первісне значення - „за, поза, за межами” [8, с. 311], тоді ж новотвори з фіксованим у словниках значенням надмірності, винятковості (13, с. 94) у досліджуваному матеріалі не зафіксовані. Це дозволяє зробити припущення про переорієнтацію словотвірною значення, же вносить формант *екстра-* в семантичну структуру імен, в напрямі семантичною поля префікса *поза-*, що пов'язано з високою активністю префікса *супер-* для вираження значення надмірності, винятковості. Подані в текстових прикладах похідні з префіксом *екстра-* передають словотвірне значення „такий, що перебуває за межами або виходить за межі того, що позначає твірна основа”: *Якщо в такій системі держава нормально перестав функціонувати, а створюються екстраконституційні органи, тут є щось не в порядку* (Молодь України); *Сьогодні ж загалом по світу методом екстракорпоральної (позатілесної) ударнохвильової літотрипсії від каменів у нирках щоденно вивільняється близько двох тисяч пацієнтів* (Молодь України).

Запозичений префікс *ре-*, як і формант *де-*, виступає в іменниках з процесуальним значенням, які оформлені суфіксами *-ація, -ізація*. Словотвірне значення похідних з префіксом *ре-* - „повторність процесу, названого твірним іменником” (*рекультивація забруднених земель*) або „протилежний характер процесу, названого твірним словом” (*реінтеграція науково-виробничих відносин*). Свідченням адаптації запозиченого форманта *ре-* до системи українського словотвору є поява гібридних іменників. Напр.: *Відродження реальної української державності, відзначив доповідач (О.Б.Ткаченко), потребує обережної реукраїнізації українців, що втратили зв'язок з рідною мовою, зважаючи при цьому (як писав Потебня) на в цілому мимовільність їхнього мовного відступництва* (Слово і час).

Аналіз префіксальних іменникових і прикметникових новотворів, засвідчених в сучасному усному і писемному мовленні, виявляє активізацію як іменної префіксації в цілому, так і тих функціонально-семантичних груп префіксів, котрі відповідають потребам номінації нових суспільних явищ. Матеріал дослідження містить найбільше новотворів, оформлених за словотвірними типами групи інтенсивності (30% префіксальних дериватів), групи зі значенням протидії, протилежності (21%) і групи зі

значенням неістинності (10%).

Похідні зі значенням найвищого ступеня інтенсивності, оформлені префіксами *над-*, *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *ультра-*, продукуються в мовленні з потреби виразити набагато більші масштаби ознак і явищ, ніж ті, що позначені мотивуючими основами. Долучення зазначених префіксів до іменних основ утворюється як регулярний спосіб називання сучасних явищ, що підтримується таким внутрішньомовними умовами, як зростання аглютинативних рис у сучасній українській мові, прагнення до ощадливого і адекватного відображення мовними засобами нових відношень і реалій. Найвищий ступінь емпіричної продуктивності в групі префіксів зі значенням інтенсивності виявляють словотвірні типи з префіксами *над-* і *супер-*, що спричинено, з одного боку, їхніми комбінаторними можливостями (поєднання з категоріально і генетично різнотипними основами для вираження різних відтінків значення інтенсивності), з іншого боку - спеціалізованістю окремих значень (значення „сучасний, небувалий, модний, найвищої якості”⁵, наприклад, передає тільки префікс *супер-*). Менша емпірична продуктивність інших префіксів групи інтенсивності (*гіпер-*, *архі-*, *ультра-*) зумовлена їх словотвірною спеціалізацією на вираженні певного відтінку значення інтенсивності, переважно книжною сферою функціонування

У групі іменних префіксів зі значенням протидії, заперечення, протиставлення найбільшу активність виявляє префікс *анти-*, який виступає в іменникових і прикметникових словотвірних типах приблизно з однаковою продуктивністю. Причину більшої емпіричної продуктивності запозиченого форманта *анти-* у порівнянні з питомим українським префіксом *проти-* слід вбачати у більш абстрактній семантиці інтернаціонального префікса, відсутності прийменникового корелята, універсальності значення і активному функціонуванні в інших мовах.

Суспільні процеси в Україні зумовили переоцінку деяких явищ, що знайшло відображення у словотвірній активізації префіксів зі значенням неістинності, несправжності, особливо форманта *псевдо-*, який характеризується стильовою нейтральністю у порівнянні з властивим книжній мові *квазі-* і поширеним у розмовному стилі елементом *лже-*. Новотвори з префіксами семантичної групи неістинності поширені в засобах масової інформації завдяки стилістично-виражальним можливостям.

Відносно новим в українському словотворенні є запозичений префікс *пост-*, активність якого у сучасному новотворенні вдвічі перевищує продуктивність синонімічного форманта *після-*. Намітилась тенденція до спеціалізації запозиченого префікса *екстра-* на вираженні семантики виключення; значення найвищої якості, яке цей префікс виражав у структурі похідних традиційно, при деривації новотворів перебирає префікс *супер-*. У цілому іменна префіксація відбиває загальномовну тенденцію до інтернаціоналізації - 68% префіксальних імен-новотворів оформлені за допомогою запозичених префіксів.

Список використаної літератури

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. - К.: Наукова думка, 1987. - 209 с.
2. Безпояско О.К. Іншомовні префікси в українській мові // УМЛШ. - 1979. - №7.-С.

28-33.

3. Безпояско О.К. Синонімія інтернаціональних та українських префіксів // Мовознавство. - 1979. - №6. - С. 66 - 70.
4. Голанова Е.И. Имена существительные с приставкой *анти-* в современном русском языке // РЯШ. - 1965. - №6. - С. 61 - 66.
5. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. - 1986. - №1. - С. 36-41.
6. Зацный Ю.А. Обогащение словарного состава английского языка в 80-е годы. - К., 1990. - 87 с.
7. іщук М.В. Словотвірні типи прикметників з префіксами *над-*, *понад-* // Українське мовознавство. - К.: Вища школа, 1989. - Вип. 16. - С. 41 - 44.
8. Латинский язык. - М.: Высшая школа, 1985.
9. Москаленко А.А. Неологізми з першим компонентом *супер-*, *ультра-*, *гіпер-*, *мікро-*, *міні-* в українській та російській мовах // УМЛШ. - 1975. - №7. - С. 41.
10. Скляниченко Г.В. Гібридні похідні з іншомовними префіксами *супер-*, *ультра-*, *архі-*, *гіпер-*, *екстра-* із значенням інтенсивності // Українське мовознавство. -К.: Вища школа, 1987. - Вип. 14. - С. 29-33.
11. Скляренко В.Г. Образования с именными приставками в украинском языке. Автореф. дисс. ...канд. филолог, наук. -К., 1987. - 20 с.
12. Словник української мови: В 11-й томах. - К.: Наукова думка, 1970 -1980.
13. Словник труднощів української мови. -К.: Рад. школа, 1989.
14. Словообразование современного русского литературного языка. - М.: Наука, 1968.-300 с.
15. Словотвір сучасної української літературної мови. - К.: Наукова думка, 1979.-406 с.
16. Смирнов Л.Н. Відображення процесів інтернаціоналізації в лексико- словотвірній системі словацької літературної мови // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов. - К.: Наукова думка, 1991. - С. 113-125.

Summary

The noun prefixation is one of the most frequently used and productive ways of forming new words based on the prefix + Noun and prefix + Adjective patterns. The article investigates synonymic interrelation of the noun suffixes in different semantic groups.

О.О.Вовченко
викладач

КОМПРЕСІЯ НА СЛОВОТВІРНОМУ РІВНІ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлюється структурно-семантичний аспект компресії на словотвірному рівні. Автор виділяє два етапи процесу? компресії на словотвірному

рівні та пропонує власне розуміння співвідношення термінів „ конденсація ” та „ компресія ”.

Прагнення людини до раціональної переробки інформації, до оперативності в її подачі приводить до пошуку компактних й одночасно семантично містких мовних засобів для позначення важливих у соціальному відношенні понять, явищ, подій. Утворенню нових, більш адекватних та економних номінативних одиниць сприяє особлива організація словотвору, в якому як підсистемі мови чітко простежується тенденція до економії мовних засобів. Компресія є проявом загального принципу економії, який притаманний всій людській практиці і виявляється в розумовомовленнєвій діяльності людини. В зв'язку з тим, що загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання є проникнення у мову через людину і, навпаки, пізнання людини здійснюється через її мову та мовлення, проблема компресії набуває нового значення.

Економія в розумовомовленнєвій діяльності людини проектується на мовлення, закономірно виявляється в системі мови, тому компресію можна прослідкувати на всіх рівнях мовної системи, на яких вона реалізується формально та змістовно в межах основних одиниць цих рівнів. На синтаксичному рівні компресія досліджувалась в зв'язку з проблемами зв'язності та згортання тексту, граматичними засобами та граматичними процесами компресії тексту (Е.А.Алянська 1977, А.А.Вейзе 1981, Н.А.Глухова 1985, Ю.В.Романюк 1996, Л.Н.Мурзін 1991, М.М.Коровкін 1991, О.І.Панченко 1998), компресія на рівні речення, словосполучення та пропозитивних структур набула висвітлення в роботах Б.П.Дюндика (1971), О.С.Снітко (1980), Г.Т.Ісаєвої (1988), Д.І.Квеселевича (1983), на лексичному рівні та на рівні словотвору проблемами компресії займалися А.Т.Кукушкіна (1974), О.Ф.Журавльов (1982), О.І.Шумагер (1988), О.О.Тараненко(1989), О.О.Земська (1992) та інші.

Незважаючи на загальну вивченість проблеми компресії, ще не повністю розкрита сутність компресії на словотвірному рівні. В зв'язку з цим метою даної статті є з'ясування суті структурного та семантичного аспектів компресії та виділення її етапів на словотвірному рівні.

В даній статті компресія розуміється як формальний та смисловий стиск мовної одиниці, який здійснюється на певному мовному рівні [1, с. 147]. На словотвірному рівні компресія представляє собою процес, за допомогою якого реалізуються структурні та лексико-семантичні зміни в номінативних одиницях, тому компресія має два взаємопов'язаних аспекти - семантичний і структурний. Структурні зміни при компресії зумовлюють зміни в семантиці створеної скомпресованої одиниці, які полягають в ущільненні інформаційного змісту в скомпресованій одиниці.

В структурному аспекті компресія розглядається як процес скорочення об'єму⁷, тобто фізичної протяжності номінативних одиниць. Слід зазначити, що цей процес залежить від семантики вихідної конструкції. Структурний аспект компресії на словотвірному' рівні виражається в згортанні вихідної структури в слово як одиницю номінації, меншу за кількістю знаків. Цей процес проходить, на нашу' думку, в два етапи:

- на першому етапі відбувається усичення компонентів вихідної структури за рахунок усунення інформативно ненавантажених елементів. Так, при утворенні

абревіатур зі складних слів або словосполучень результатом першого етапу структурної компресії є різні формально-семантичні елементи - морфеми, аброморфеми або квазіморфеми, основи, деформовані елементи, які не існували раніше до усічення (наприклад, Еигара, europaisch —► Euro-; Okologie, okologisch —► Око-). При створенні як власне похідних слів, так і композитів, редукуються сегменти поверхової репрезентації вихідних конструкцій, які експліцитно виражають синтаксичний зв'язок, наприклад, Wissenschaftler auf dem Gebiet der Logik —> der Logik+er; Sitzplatz am Fenster —> der Fenster+platz. При цьому комунікативно значуща інформація, що міститься в мотивуючих синтагмах, „транспонується на лексичний рівень” [5, с. 151]. Передумовами першого етапу структурної компресії на словотвірному рівні є особливості мови та мовлення, які забезпечують принципову можливість структурного скорочення вихідних конструкцій, серед яких основними є: білатеральність мовного знаку, лінійність мовлення, мовна надмірність;

- на другому етапі відбувається синтез, згортання, злиття, інтеграція структурних елементів, які є основними носіями смислу (в композит згортаються ті ж смислонесучі елементи, що наявні в мотивуючому словосполученні). Передумовою цього етапу структурної компресії є синтагматична атракція. Сутністю синтагматичної атракції, за О.О.Тараненком, є встановлення відношення взаємного або односпрямованого тяжіння між морфемами і взагалі між компонентами в межах слова; між словами в межах словосполучення; між словосполученнями в межах речення [4, с. 154]. Основою такої взаємодії, на його думку, є утворення більш тісного смислового зв'язку між компонентами слова, словосполучення, речення, ніж між одним із них і якою-небудь іншою з одиниць синтагматичного оточення. Наслідком синтагматичної атракції є злиття, інтеграція структурних елементів слова, словосполучення, речення в одне ціле. При утворенні похідних слів та композитів злиття компонентів існуючого роздільнооформленого найменування відображає поступовий перехід у мовній свідомості як би від одного поняття з двома (декількома) компонентами до одного поняття як такого, коли увага мовця все менше фіксується на складових найменування і все більше на його значенні в цілому [4, с. 156]. Таким чином реалізується прагнення мовця подолати протиріччя між розчленованістю форми і єдністю об'єкту мислення, а, отже, і дотримання однієї з умов успішної комунікації: єдине поняття - єдине позначення цього поняття.

Утворення цільнооформленого найменування супроводжується, як правило, семантичною компресією. Механізм її полягає в збереженні (повного чи часткового) об'єму семантичної інформації мотивуючої конструкції в створеному найменуванні, про що свідчить наявність у семантичній структурі нового слова додаткових смислів, імплікованих компонентів. Для позначення цього процесу в лінгвістичній літературі зустрічається також термін „конденсація” („семантична конденсація”), тому видається важливим з'ясувати співвідношення термінів „компресія” та „конденсація”.

Стосовно розрізнення цих термінів існує декілька точок зору. Можна виділити три основні напрямки розуміння термінів „конденсація” і „компресія”:

1) компресія є видом семантичної конденсації. Так, О.С.Снітко розрізняє семантичну конденсацію і семантико-синтаксичну компресію [3, с. 7]. Під явищем семантичної конденсації розуміється процес стягнення, стиску реально зафіксованих словосполук всіма можливими способами (шляхом словоскладання, абревіації і т.д.).

Семантико-синтаксична компресія, за О.С.Снітко, є процесом структурного спрощення словосполучень на базі семантичного стягнення (без зміни морфемного складу компонентів, які залишилися, наприклад: „лікарняний листок - лікарняний”), внаслідок чого розглядається дослідницею як вид семантичної конденсації в системі інших її видів: словоскладання, абрєвіації, суфіксальної універбації, субстантивації [3, с. 14];

2) між термінами „компресія” та „конденсація” існує співвідношення загального та часткового. Так, на думку Г.Т.Ісаєвої, будь-який вид стиску вихідної структури, лексичної або синтаксичної, позначає термін „компресія”, тоді ж як термін „конденсація” використовується переважно лише для позначення процесів, пов’язаних з ущільненням семантичних зв’язків вихідної синтаксичної структури [2, с. 31];

3) у концепції О.О.Тараненка компресія і конденсація - два рівноправних процеси, які характеризуються смисловими і структурними змінами в номінативних одиницях, і відбуваються на основі синтагматичної атракції [4, с. 155-156]. В основі конденсації, на думку О.О.Тараненка, лежить скорочення структури вихідної одиниці, внаслідок чого змінюються смислові параметри створеної мовної одиниці. А процес компресії полягає у смисловому злитті компонентів синтагми, внаслідок чого відбувається формальний стиск синтагми, а також деякі інші зміни в її формі.

Загальним положенням в наведених точках зору є семантична суть конденсації, тому, на наш погляд, існує ще одна можливість інтерпретації цих термінів. Оскільки компресію розуміємо як явище, що позначає структурно- семантичні зміни в номінативних одиницях у результаті формального і смислового стиску номінативних одиниць, то термін „семантична конденсація” (згущення, ущільнення смислу) за понятійним об’ємом співпадає з поняттям семантичної компресії в нашому розумінні. Отже, терміни „семантична конденсація” і „семантична компресія” виступають як синоніми, тому надалі ми будемо вживати термін „семантична компресія”, суть якого визначається нами як семантичне ущільнення інформації.

Семантична компресія на словотвірному рівні проявляється в утворенні похідного слова, незалежно від того, на основі якого типу словотвору воно утворилось. Семантичну компресію можна виявити, порівнюючи похідне слово з гіпотетичною вихідною конструкцією, визначаючи таким чином весь об’єм семантичної інформації, яка міститься в імпліцитному вигляді в результативному слові. Структурна компресія на словотвірному рівні проявляється в згортанні реально існуючої вихідної конструкції до похідного слова - субститута цієї конструкції, при цьому утворюються формально нові номінативні одиниці.

Отже, компресія є одним з механізмів словотвору, який приводить до утворення вторинних одиниць номінації. Скомпресована одиниця виникає на базі однієї з існуючих словотвірних моделей як субститут деякої вихідної конструкції. В зв’язку з цим існує дві можливості виникнення вторинної, формально нової номінативної одиниці на основі вже існуючих мовних одиниць:

а) по-перше, вихідною структурою може бути цільнооформлена номінативна одиниця - слово. Наприклад: Reproduktion —► Repro, Zivildienstleistender —► Zivi, Atombombe —► A-Bombe, Staatsbürgerkunde —► Stabtl, BundesausbildungsfOrderungsgesetz —► Bafbg, Bundesnachrichtendienst —► BND, Femsprechamt —► Femamt, Homosexuellenbewegung —► Homobewegung;

б) по-друге - два або більше слів, реальне або гіпотетичне словосполучення або речення (синтагма). Наприклад: Geschrei der Kinder—»' Kindergeschrei; Hoffnung auf Zukunft—►Zukunftshoffnung; Bundesamt für Strahlenschutz—►BfS; embryonale Stammzellen—►ES-Zellen; atomare, biologische, chemische Kampfmittel—►ABC-Waffen; Rheum apfl aster mit Extrakten von Amika, Beladonna, Capsium—►ABC-Pflaster; Biene, die Honig erzeugt—►Honigbiene; Stagnation +Inflation —► Stagflation.

Компресія на словотвірному рівні проявляється в момент перетворення вже існуючих лексичних одиниць у формально нове слово, або в момент перекодування одиниці номінації одного рівня в одиницю номінації другого рівня, за умови їх номінативної і комунікативної еквівалентності. Результат компресії в обох випадках однаковий - цільнооформлена номінативна одиниця, в зв'язку з чим всі похідні слова, в тому числі і складні, незалежно від способу їх утворення, виявляють економність структури.

З цієї точки зору найбільший інтерес являють собою складні іменники сучасної німецької мови. Субстантивне словоскладання є результатом компресії словосполучень, цілих речень, іноді субстантивний композит може бути скомпресованим відображенням тексту. Компресія синтаксичних одиниць у складне слово приводить до збільшення його ємності як у плані структурному, так і в семантичному, відбувається зменшення об'єму мовного вираження при збереженні об'єму референтного змісту.

Список використаної літератури

1. Вовченко О.О. До питання компресії як лінгвістичного явища // Наука і сучасність. Збірник наук. пр. нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. - К.: Логос, 2002. - Т. 34. - С. 141-149.
2. Исаева Г.Т. Конденсация пропозитивных структур в современном английском языке (К проблеме язык, экономии). Гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. - 10.02.04. Киев, 1988. -25 с.
3. Снитко Е.С. Семантико-синтаксическая компрессия субстантивных словосочетаний в современном русском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.01. Киев. нац. ун-т. -К., 1980. -23 с.
4. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы). - К.: Наукова думка, 1989. - 256 с.
5. Шумагер А.И. Прагматический аспект компрессионного словообразования // Прагматико-семантические аспекты немецкой лексики: Межвуз. темат. сб. научн. тр. -Калинин, 1988. -С. 145-153.

Summary

The article deals with the structurally-semantic aspect of compression at word-formation level. An author selects two stages of the process of compression at word-formation level and offers the own understanding of correlation of terms „condensation ” and

„compression”.

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКОНА СОВРЕМЕННОГО ГОРОЖАНИНА

У статті розглядаються особливості лексикону мешканців сучасного російського міста: загальний склад, лексико-семантичні групи, специфіка розвитку нових значень, найактивніші словотвірні форманти тощо.

Трансформации в обществе конца XX - начала XXI века привели к весьма существенным сдвигам в языковых системах, в частности русской. Дестабилизация норм на всех уровнях языковой структуры послужила причиной снятия привычных речевых табу. Социум почти полностью узаконил многое, что ранее считалось непечатным и неприемлемым. Ведущими процессами в языке нашего времени стали демократизация и экспрессивизация [5], активизирующие жаргонные, диалектные и просторечные ресурсы языка.

Названные процессы наиболее ярко проявляются в речи населения крупных городов. Современные технологии позволяют довольно быстро отслеживать и фиксировать актуальные явления жизни языка, что приводит к появлению значительного количества новых словарей, не только нормативных или системных, но и узусных. К числу последних принадлежит „Словарь современного русского города”.

Изучение влияния социума на язык имеет в русистике давние глубокие традиции, восходящие к трудам В.В.Виноградова, Е.Д.Поливанова, Л.В.Щербы, продолженные в исследованиях В.Д.Бондалетова, В.Н.Елистратова, В.В.Колесова, З.И.Люстровой, М.В.Панова, Л.В.Скворцова и других. Издательский бум последних полутора десятилетий коснулся и лексикографии. С одной стороны, постсоветское российское общество привыкает к возможности без ложной стыдливости говорить обо всем, что накоплено языком, безотносительно к оценке языковых фактов с позиций этики, эстетики и проч. С другой - компьютерные технологии значительно упрощают и ускоряют процесс обработки словарных материалов и тем самым способствуют фиксации самых „свежих” языковых явлений (см. многочисленные словари жаргонов, арго, просторечия, выпущенные как однодневными частными фирмочками, так и солидными государственными издательствами).

Возможность слуховой фиксации материала привела к появлению словарей явлений, отмечаемых только на уровне речи и не кодифицированных никакими лексикографическими источниками - ни нормативными, ни ненормативными.

Разнообразные факты, отраженные в словарях новых типов, в значительной степени определяют речевую атмосферу современного города, влияют на качество речи подрастающего поколения, уровень ее культуры - а значит, нуждаются в осмыслении.

Цель работы: исходя из данных „Словаря современного русского города” [3], выявить и описать языковые средства лексикона современного горожанина.

Некоторые социолингвисты (В.Быков, Л.Крысин и др.) отмечают, что для большинства современных индустриальных обществ не характерна жесткая дифференциация языка на более или менее замкнутые подсистемы, в связи с чем

явления, присущие одной разновидности языка, могут „перетекать” в другую [1, с. 15-18]. В настоящее время наблюдается активное использование в устной речи субстандартных единиц, главным образом просторечных и жаргонных. То, что раньше считалось принадлежностью социально непрестижной среды (преступной, мафиозной, просто малокультурной), начинает приобретать „права гражданства” наряду с традиционными средствами литературного языка.

„Словарь современного русского города” [3] собран филологами Омска. Омск - крупный промышленный, культурный и административный центр России, его языковой быт имеет облик, характерный для всех больших городов, включая столичные. По охвату языкового материала это словарь народноразговорной речи современного города, отражающий все разновидности бытования языка в ситуациях непосредственного общения: 1) разговорную речь носителей литературной нормы; 2) просторечие; 3) возрастные и социальные жаргоны; 4) диалектную речь.

По функциональному типу словарь является толковым. Однако с целью максимально полного отражения „живой жизни слова” в издание добавлены некоторые сведения из истории, этимологии, словообразования и грамматики.

Общеупотребительная лексика немногочисленна. Это наименования понятий и явлений из разных областей жизни общества: политической, экономической, культурной, бытовой. Все они понятны и доступны каждому носителю языка и могут быть использованы без какого бы то ни было ограничения: *гулять* - праздновать; *адский* - чрезвычайный;

опростоволоситься - допустить оплошность, попасть впросак и т. д.

Нейтральной лексике противостоят слова с экспрессивно-эмоциональной окраской, делящиеся на несколько групп: 1) грубую (*вышибить* - выгнать, отчислить, уволить откуда-нибудь; *грабли* - руки); 2) ироническую (*малинник* - женский коллектив; *раскумарка* - удар кулаком); 3) неодобительную (*растутыриха* - рассеянный, невнимательный человек; *сарай* - беспорядок);

4) одобительную (*здоровско* - замечательно; *зыйкий* - хороший, отличный);

5) презрительную (*вишивяк* - грязный, запущенный человек; *затыкнуться* - замолчать);

6) пренебрежительную (*салага* - подросток, малолетка, малыш; *бурсак* - учащийся профессионально-технического училища; *вишивик* - рубль);

7) уничижительную (*лохан* - растяпа, дурень); 8) фамильярную (*малец* - ребенок; *пингвин* - директор; *покатывать* - есть); 9) шутливую (*закупочник* - человек, способный подкупать других чем-либо; *посауниться* - побывать в сауне; *почемус* - любознательный человек).

Доминируют наименования негативного спектра оценки.

Лексика, ограниченная сферой употребления, включает несколько групп: территориальные диалектизмы, просторечие, социальные диалектизмы.

Омск, находящийся „в глубине России”, центр области, других сколько-нибудь крупных городов не имеющей, „столица деревень”. Поэтому на речевую практику омичей больше, чем в крупных городах сугубо индустриальных регионов, влияют сельские диалекты: диалектизмы составляют около 15% слов, включенных в словарь. Специфика бытования диалектизмов в городе (по крайней мере, в сибирском) состоит в том, что они здесь не являются регионализмами: наряду с лексикой сибирских диалектов, в Омске фиксируются диалектизмы, ранее отмеченные в говорах европейской части России. Это следствие, в частности, военной эвакуации заводов,

рабочие которых были преимущественно выходцами из села.

Большинство диалектизмов отражает народный быт и обозначает бытовые принадлежности (*вилки* - ухват; *гарчиш* - небольшое ведро; *лекашечка* - мелкое полено, деревяшка; *мотушка* - моток пряжи, ниток; *поцаропочка* - веревочка, тесьма; *хахаряшки* - домашний скарб, вещи и т. д.); средства труда (*литовка* - коса, орудие косьбы; *кубарь* - самодельная снасть из прутьев для ловли рыбы); домашнюю птицу, животных (*кочет* - петух; *качка* - утка; *лошенок* - жеребенок; *ягушка* - молодая овца); растения: грибы, траву, ягоды (*березка* - вьюнок полевой, сорняк; *бздника* - паслен; *брусница* - брусника; *гамыра* - наркотическая трава; *колоточка* - трава спорыш и т. д.); продукты питания, напитки (*барабуля* - картофель; *будан* - бульон; *бураночка* - самогон из свеклы, *бурдалага* - некачественная пища, дешёвое вино низкого качества; *верещага* - яичница с хлебом и т. п.).

Немало диалектизмов описывает характер человека, в основном с негативной стороны (*варнак* - озорник, шалун, негодник; *вруль* - лгун; *глодырь* - сварливый, бранчливый человек, *неподельчивый* - жадный, скупой; *модена* - о капризном человеке). К ним примыкают диалектизмы, характеризующие внешность человека: его рост (*жердина* - о высоком человеке); телосложение (*кокоря* - о толстом, неповоротливом человеке; *бу>иша* - толстуха, толстая женщина); части тела (*каркалыги* - ноги; *косуца* - висок; *лепесть* - палец на ногах, *душа* - грудь, грудная клетка; *мамон* - живот, брюхо). Сюда же можно отнести значительную группу диалектизмов, обозначающих одежду¹ и обувь (*баранок* - жилет из овчины; *куцавейка* - короткая тёплая куртка; *опорок* - обувь, сделанная из обрезанных валенок или сапог; *панталетки* - босоножки); средства ухода за внешностью (*вехотка* - мочалка; *чесалка* - расческа).

Особую группу⁷ составляют диалектные наименования родственников (*баушка* - бабушка; *братаник* - двоюродный брат; *лелька* - крестник), национальной и региональной принадлежности (*маймун* - азиат, кавказец; *москаль* - москвич).

В словаре представлены диалектизмы: собственно лексические (*будан* - бульон (астр.); *няша* - размокшая грязь, вязкая топь (сиб., пермск., татар.); *горюн* - вдовец (твер.); *гарбуз* - тыква (южн. Малор.); *баский* - красивый (яросл.)); семантические (*душа* - грудь, грудная клетка): фонетические (*недалече* - недалеко; *мирмишель* - вермишель); словообразовательные (*истудова* - оттуда; *источки* - есть; *опосля* - после, потом).

Наряду с общеупотребительной разговорной лексикой, составляющей в „Словаре” около 20%, значительное место в речевом быту города занимают просторечные слова (более 30% корпуса словаря) - обозначения частей тела (*оклык* - зуб; *костыли* - ноги; *крючья* - руки; *культяпка* - кисть руки; *метла* - язык; *пятак* - нос); роста (*карапет*, *костыль* - человек маленького роста); телосложения (*бабенция* - крупная, полная женщина; *жиртрест* - толстый, жирный человек; *кубометр* - о полном человеке; *кувалда* - о толстой, неуклюжей женщине; *мазурик* - очень худой человек); одежды, обуви и их элементов (*дутики* - дутые сапожки; *кепон* - кепка, головной убор; *колодки* - колготки; *куртайка* - куртка; *лакировочки* - лакированная обувь, туфли; *полталоны* - панталоны; *полупередничик* - пиджак, куртка, полупальто); средств ухода за внешностью (*массажка* - массажная щетка, расческа); характера человека (*баклан* - лодырь, бездельник; *жук* - хитрый, изворотливый человек; *заморочка* - надоедливый человек; *кандибоберный* - капризный, привередливый;

канявый - трусливый); его умственных способностей (*дуболом* - глупый человек; *трататуй* - бестолковый человек; *клуня* - глуповатая, Незрелая девушка).

Особую группу составляют просторечия, обозначающие лиц по профессии и социальному положению (*дальнотойщик* - водитель, работающий на дальних рейсах; *докторица* - женщина-врач; *заведка* - заведующая; *замша* - заместительница; *киновик* - киномеханик; *компьютерица* - женщина, работающая с компьютером; *костолом* - хирург; *красноголовик* - дежурный по ж/д станции; *мазач* - маляр; *мойка* - мойщица); наименования лиц по национальности (*налим* - о лице азиатской национальности; *айзер* - азербайджанец; *ара* - армянин).

Значительно количество обозначений продуктов питания, напитков, чаще горячительных (*керосин* - спиртной напиток; *кирзуха* - перловая или овсяная каша; *лапосейка* - леденец-монпансье; *ливеруха* - ливерная колбаса; *мумушка* - конфета „Му-му“; *стряпушка* - мучное изделие, выпечка); кухонной утвари (*мешалка* - миксер; *цеплялка* - ручка для сковороды, сковородник); денежных единиц (*арбуз* - миллиард; *зеленый* - доллар; *катенька* - сторублёвая купюра; *сотняга* - сто рублей); средств передвижения (*акарус* - автобус марки „Икарус“; *каблук* - машина с кузовом-фургоном; *калека*, *калоша* - старая машина; *тарахтелка* - мотоцикл).

Для просторечий характерны экспрессивные словообразовательные средства [4]: разговорно-просторечные аффиксы -иц-, -к - (*докторица*, *кассирка*, *контролерка*); -он -кеп(к(а)) + -он-=*кепон*, -чик - (*двадцатчик*)\ -яг - (*сотняга*), иногда сочетающиеся с сокращением основы (.микроволновка, *ливеруха*). Интересны также случаи фонетической контаминации (а[втобус] + [и]карус = *акарус*); эпентезы (*какова* - какао); употребления имени существительного Pluralia Tantum в единственном числе (*консерва* - консервы).

Представлены следующие модели метафор [2, с. 95-98]: по форме, внешнему виду (*кабан* - человек крепкого телосложения; *костыли* - ноги; *метла* - язык); по функции (*цеплялка* - ручка для сковороды; *водогрей* - чайник); по структуре действия (*трепач* - болтун, пустомеля от трепаться - говорить впустую). Менее значительна группа метонимий [2, с. 98-101]: предмет - изделие, материал (*ангора* - кофта из шерсти козы английской породы); синекдоха (*мотор* - автомобиль).

Социальные диалекты представлены возрастным, профессиональным и уголовным жаргонами. Возрастные жаргонизмы характеризуют речь молодежи (в том числе студенческой), школьников и детей.

В лексиконе молодежи много жаргонизмов с оценочным значением: как позитивным (*клево* - отлично, замечательно; *дело* - все отлично; *здоровский* - очень хороший, замечательный; *атасный* - отличный), так и негативным, особенно негативно-пренебрежительной оценки умственных способностей человека (*клава* - глуповатая, незрелая девушка; *дворняга*, *простак*, *тундра* - несведущий, недалекий человек; *але та* - глуповатый, незрелый человек; *василий* - глупый, наивный человек; *нерпа* - о глупой девушке; *Петрович* - недалекий, глупый человек; *яшка* - незрелый человек). Показательно употребление именно в этом значении форм личных имен.

К ним примыкают жаргонизмы, характеризующие внешность человека: его рост (*веревка* - очень высокая девушка; *гриб* - человек маленького роста; *мюзик* - мужчина маленького роста); телосложение (*пыжло* - человек атлетического телосложения; *рама*

- о крепком широкоплечем человеке): части тела (*варежка* - рот; *вареник*, *локатор*, *лопух* - ухо; *дыхальник*, *клюв* - нос; *бибики* - глаза; *бивень* - зуб; *битка* - кулак; *варенички* - губы). Сюда же можно отнести значительную группу жаргонизмов, описывающих: одежду, обувь и их элементы (*джонсы* - джинсы; *лапша* - юбка в мелкую складку; *гребешок* - вязаная шапочка, напоминающая гребень петуха; *адик* - предмет одежды или обувь фирмы „Адидас”; *боинги* - джинсы производства западных фирм; *босодрапки* - босоножки, ту фли; *копыта* - обувь, обычно на каблуках; *лыжи* - обувь большого размера); украшения (*канат* - цепочка; *канделябр* - серьга; *обруч* - обручальное кольцо; *болт* - кольцо); средства ухода за внешностью (*мойка* - бритва; *волосянка* - расческа; *ежик* - массажная расческа).

Привлекают внимание молодых черты характера человека, чаще отрицательные (*гонщик* - врун, обманщик; *киллер* - об агрессивном человеке; *борман* - хитрый, изворотливый человек; *сачкодав* - трус; *шкера* - жадный человек; *итанг* - лодырь, лентяй; *гнилой* - плохой, ненадежный человек; *лесной* - невежественный) и его образ жизни (*алкоман*, *керосинщик* - алкоголик, пьяница; *нар*, *нарик* - наркоман; *таксик* - токсикоман).

Широко в словаре представлены жаргонизмы, обозначающие: лиц женского пола (*бабетка*, *бабця* - женщина; *бичка* - девушка; *мартышка* - девушка, *мисска* - девушка; *джил* - девушка; *ковба* - о женщине; *леца* - красотка); лиц мужского пола (*мэн* - мужчина; *папик* - мужчина зрелых лет; *петух* - о мужчине, о парне; *жавер* - парень; *парниша* - мальчик, подросток); родственников (*батор* - отец; *родичи*, *старики* - родители; *лысый*, *папец*, *папуас* - отец; *маман* - мать; *мама-папа* - родители); лиц по профессии и социальному положению (*батя* - начальник, лидер, главарь; *вертолет* - пилот вертолета; *ментолог* - милиционер; *руль* - руководитель или шофер; *таксер* - водитель такси; *зубило* - зубной врач, стоматолог; *кинокрут* - киномеханик).

Поскольку Омск является многонациональным городом, особую роль здесь играют наименования по национальной принадлежности: *галушка* - украинец; *бульба* - белорус; *гачик*, *грач* - человек кавказской национальности: *азик*, *минус*, *урюк*, *чубан* - азиат; *азер* - азербайджанец.

Немаловажны жаргонизмы, обозначающие денежные единицы (*вшивик* - рубль; *двушка* - двести рублей; *двадцатой* - двадцать рублей; *зелье* - доллары; *дикон* - десятикопеечная монета; *ахча* - деньги; *петух* - пять рублей; *дочка* - дойчмарка, денежная единица Германии; *перхоть* - мелкие бумажные деньги); транспортные средства (*барыга* - электропоезд; *бас* - автобус; *мыльница* - автомобиль; *сохатый* - троллейбус; *моторашка* - мотоцикл; *зеленка* - такси).

Велик корпус жаргонизмов, обозначающих: места общественного питания (*кафеза*, *копейка*, *кафейня* - кафе; *менза*, *харчёвка* - столовая, закусочная; *яр* - ресторан); места оздоровления, укрепления здоровья (*профилага* - профилакторий; *качанка* - зал для занятий атлетизмом; *рыгановка* - вытрезвитель; *крайз* - психиатрическая больница); места развлечений (*кино* - кинотеатр; *дисак*, *дискач*, *дрыгалка* - дискотека, танцы).

Менее значительны группы жаргонизмов - названий марок автомобилей (*барсик* - „Москвич”; *мерин*, *мерс* - „Мерседес”; *дзопель* - „Запорожец”; *жигга* - „Жигули”) и цвета (*жабий* - зеленый; *сайтовый* - белый).

Студенты пользуются жаргонизмами для обозначения действий, связанных с

учебным процессом (*передрать* - списать, скопировать; *подрубить* - выставить плохую оценку на экзамене); занятий (*внеаудиторка* - внеаудиторное чтение; *лаба* - лабораторная работа); учебных дисциплин (*военка* - военная подготовка; *сопрому* - сопротивление материалов); должностей (*лабобаба* - лаборантка); помещений (*библяшка* - библиотека).

Лексикон школьников изобилует жаргонными обозначениями должностей школьных работников (*классуха* - классный руководитель; *дирик* - директор); учебных дисциплин (*чтеша*, *физра*, *русиш* - чтение, физкультура, русский язык); оценок (*парочка*, *шар*, *цвайка* - двойка; *кол* - единица).

В детской речи жаргонизмов мало, в основном, это обозначения предметов и действий, которые произвели наиболее сильное впечатление на ребенка: *бибикалка* - сигнальное устройство автомобиля; *бьякишный* - му сорный.

Семантические жаргонизмы являются результатом как метафорического, так и метонимического переосмысления общеупотребительных слов.

Представлены следующие модели метафор [2, с. 98-101]: по форме, внешнему виду (*панцирь* - голова, череп; *луковица* - вязаная шапочка с открытым верхом; *крендель* - смешная, забавная личность); по местоположению (*клюв* - нос; *ошейник* - галстук; *крылышки* - руки); по сходству структуры оценки (*душевно* - хорошо, замечательно); по структуре действия (*гонщик* - обманщик, от *гнать* - лгать; *летун* - фантазер, т. к. фантазер „летает” в мыслях; *выцарапать* - найти, раздобыть); по функции (*клапан* - рот). Особую группу составляют жаргонизмы - паронимические аттрактанты: *фургон* - фуражка; *гаврила* - галстук; *джонсы* - джинсы; *солома* - молодежная обувь фирмы „Саламандра”.

Менее значительна группа жаргонизмов-метонимий, включающая такие модели [2, с. 95-98]: предмет - изделие, материал (*стекла* - очки; *кожа* - кожаная куртка, пальто); синекдоха (*адидасы* — кроссовки фирмы „Адидас”; *бутсы* - обувь вообще; *вермишели* - макаронные изделия; *лакоста* - рубашка французской фирмы „Лакоста”). Интересна модель обозначения действия или состояния названием сопровождающего его действия, состояния. Ее можно рассматривать как модификацию синекдохи: *откинуться* - отдохнуть; *отключиться* - заснуть; *вспотеть* - растеряться; *капать* - плакать; *попыхтеть* - покурить. С этой же моделью связан весьма оригинальный случай обозначения национально-территориальной принадлежности наименованием блюда национальной кухни: *галушка* - украинец; *бульба* - белорус; *урюк* азиат.

Основной корпус заимствованной лексики представляют англицизмы: *клоки* - часы (clock); *киллануть* - убить (to kill); *нит* - человек (people); *вокер* - работяга (worker). Заимствования из других языков немногочисленны: *цвайка* - двойка (из нем. *zwei* - два); *лямур* - любовь (из франц. *l'amour*).

Жаргонизированные заимствования являются результатом освоения языком иноязычной лексики, только фонетического с сохранением значения (*вокер*, *вайн*); фонетико-грамматического (*герла*, *клоки*, *басик*, *вайфа*); семантического (*дэнс* - дискотека, от англ. *dance* - танец). Распространено и словообразование от заимствованных корней (*киллануть*, *цвайка*, *байтовый*).

В словопроизводстве по морфологическому способу ключевую роль играют разговорно-просторечные [4] аффиксы: -ух - (*клас суха*, *общевоисковуха*); -аг - (*профилага*, *общага*); -ик - (*дирик*); -ез - (*кафеза* - кафе); -яр -

(водяра), а также нейтральные форманты: -л - (*будило* - будильник); аффиксоид -ман (*алкоман*).

Профессиональные жаргоны - речь людей, объединенных интересами, занятиями, профессией.

Представлены следующие профессиональные жаргоны: а) автодорожный (*выхлоп* - выхлопные газы; *галстук* - буксировочный трос; *горшок* - цилиндр двигателя в автомобиле; *козел* - автомобиль УАЗ; *колхозник* - самосвал; *лобовуха* - лобовое стекло); б) военный (*макарка* - пистолет Макарова; *лейка* - лейтенант; *лесник* - генерал; *весенник* - солдат, призывающийся весной в армию; *гарсунка* - столовая для офицеров; *губа* - гауптвахта; *дух* - новобранец; *замок* - заместитель командира взвода; *зебра* - тельняшка; *кактус* - курсант- первокурсник общевоинского училища; *комод* - командир отделения);

в) компьютерный (*бродилка* - вид компьютерной игры; *глючить* - о непонятных действиях компьютера; *дистюй* - дисплей, экран персонального компьютера; *дрюкер* - принтер при компьютере; *заклюкавить* - испортиться; *киллануть* - снять программу в компьютере; *краказябла* - символ в электронной почте; *мыло* - электронная почта); г)

канцелярский (*колотушка* - печать, штамп; *контролька* - документ о постановке на контроль корреспонденции, поступившей в канцелярию; *оборотка* - используемая для каких-либо записей обратная сторона машинописи; *опера* - оперативное совещание);

д) железнодорожный {*мальчик* - гидравлическая тумба-домкрат для удерживания кузова вагона; *кандалы* - башмаки на деревянной толстой подошве у железнодорожников, чтобы не нагревались ступни ног);

е) медицинский (*газуха* - газовая гангрена; *закрутить* - наложить жгут; *заморозиться* - потерять чувствительность при анестезии; *лобник* - пациент с повреждением лобной части головного мозга; *операчка* - операция);

ж) музыкальный {*киксовать* - делать промашку, фальшивить; *концертник* - план концертов на квартал; *концертовка* - совместная репетиция всего состава симфонического оркестра; *музовоз* - грузовая машина филармонии, перевозящая аппаратуру для выступлений артистов; *музыковедьма* - женщина- музыковед; *палка* - гитара); з) радиотехнический {*папа* - штекер для подключения шнура); и) спортивный

{*бровка* - линия, ограничивающая поле спортивного действия; *варяг* - игрок, приехавший в команду из другого города; *вибр* - специальный ботинок для горного туризма; *вышибала* - альпинист, идущий последним в связке, выбивающий крючья; *горнятка* - горная болезнь; *дрова* - лыжи; *дубина* - плохая теннисная ракетка; *дыра* - пещера; *калитка* - футбольные ворота; *матрос* - у футбольных болельщиков арбитр, судья);

к) театральные {*грядка* - авансцена; *карман* - специальное помещение для декораций; *кастриоля* - осветительный прибор; *мокрjak* - актёр-дебютант);

л) торговый {*повыситься* - перепродавать с выгодой; *бракер* - журнал бракованной продукции; *замороженный* - о товаре, временно снятом с продажи; *маз* - продавец, торговец); м) туристический {*кан* - котелок для приготовления пищи в походных условиях; *памирка* - вид палатки);

н) журналистский {*исходник* - исходные данные для компьютерной обработки);

о) химический {*клопомор* - хлороформ; *колобаха* - колба); п) из жаргона художников {*задуть* - закрасить); р) флотский {*ганьон* - уборная, туалет; *ленка* - танкер; *чиф* -

старший похмощник капитана); с) электротехнический {кондер - конденсатор; *контролька* - контрольно-измерительный прибор для определения напряжения в электросети; *ползун* - переменные сопротивления).

Интенсивно влияет на речь горожан и групповой уголовный жаргон.

Здесь представлены семантические группы жаргонизмов, обозначающих:

- внешние качества человека: части тела {*вафельник* - рот; *масло* - мозги; *протезы* - ноги); его рост {*зяблик* - человек маленького роста); телосложение (*мясо* - о толстом человеке; *шкилявый* - худой, изможденный). Сюда же можно отнести и жаргонизмы, описывающие одежду, обувь и их элементы {*батник* - майка; *ветрогоны* - плавки, трусы; *кишки* - вещи; *клифт* - пиджак; *марка* - носовой платок; *мокасы* - ботинки, туфли; *потники* - носки; *хохольник* - карман; *шкеры* - брюки, штаны);

- внутренние качества человека: характер, нрав {*кумарный* - тихий, слабохарактерный, рассеянный; *медикованный* - хитрый, сообразительный; *медуза* - о наглom человеке; *мореный* - тихий, робкий; *отмороженный* - наглый, жестокий); умственные способности {*штымп* - дурак, наивный, простоватый человек; *олень* - глупый, недалекий человек; *ванька* - бестолковый человек, нелепый);

- наименования лиц по профессии и социальному положению {*антон* - сторож, дворник; *барин*, *батя*, *босс* - главарь; *вертухарь* - охранник в тюрьме, надзиратель; *доктор* - адвокат, защитник; *зуботыга* - прокурор; *красноперый* - милиционер; *кум* - оперативный работник органов милиции в исправительно- трудовом учреждении; *лепило* - врач; *мордоляп* - фотограф; *шафер* - народный заседатель в суде); названия преступников „по специальности” (*верхушник* - карманный вор; *домушник* - квартирный вор; *клюквенник* - церковный вор; *крыса* - вор, ворующий у своих; *масс* - вор-рецидивист; *медвежатник* - вор, специализирующийся на взломе сейфов; *краснушник* - железнодорожный вор).

Общепотребительная литературная лексика, вошедшая в „Словарь современного русского города”, в основном, эмоционально и экспрессивно окрашена.

В целом, наиболее многочисленны семантические группы наименований внешних и внутренних качеств человека, его профессиональной, социальной, национальной принадлежности, а также названия денежных единиц. Наименьшая семантическая группа - наименования растений - представлена только диалектизмами.

Итак, язык современного русского города экспрессивен и эмоционален. Речь современного горожанина испытывает значительное влияние внелитературных форм языка, в ней возрастает свободное варьирование языковых средств. Спектр негативной оценки представлен большим количеством единиц. Между литературным языком и живой разговорной речью существуют особые отношения. Если лица, владеющие каким-либо жаргоном, одновременно владеют ещё и литературным языком, создаются благоприятные условия для взаимного влияния этих подсистем. Сформировать осознанное умение переключаться с одного речевого кода на другой - задача современного учителя.

Список использованной литературы

1. Крысин Л.П. Изучение современного русского языка под социальным углом зрения //Русский язык в школе. - 1991. - №5. -С. 15-18.
2. Новиков Л.А. Семантика русского языка. - М.: Высш. шк., 1982. - 272 с.

3. Словарь современного русского города / Под ред. д-ра филолог, наук, проф. Б.И.Осипова. - М.: ООО „Изд-во „Русские словари“: ООО „Изд-во Астрель“: ООО „Изд-во АСТ“: ООО „Транзиткнига“, 2003. - 565 с.
4. Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка. - К.: Рад. шк., 1982.-240 с.
5. Шапошников В.Н. Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении. -М.: МАЛП, 1998. - 243 с.

Summary

The article deals with the main components of vocabulary of modern city in Russia: semantic groups, metaphorical and metonymy's models, the most active derivative formants, etc.

Ю.Н.Кузина
аспирант

ВЛИЯНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ СДВИГОВ НА РАСПАД ПОЛИСЕМИИ И ОБРАЗОВАНИЕ ОМНИМОВ

У статті розглядаються питання щодо виникнення омонімів внаслідок розпаду полісемії, що спричинений семантичними зрушеннями. На конкретних прикладах доводиться, що поява деяких омонімів пов'язана зі змінами, які виникають у структурі та семантиці слова.

В современном языкознании до сих пор остаются окончательно не решёнными вопросы чёткого разграничения омонимии и полисемии. К решению данной проблемы лингвисты смогут подойти намного ближе, если обратятся к изучению семантических сдвигов. Семантические сдвиги оказывают существенное влияние на качественные и количественные изменения в семантической структуре слов. Следовательно, полисемия, претерпев семантические сдвиги, распадается, и образуются омонимы.

К числу исследователей, изучающих семантические сдвиги, принадлежат В.А.Богородицкий, Э.Рихтер, Р.А.Будагов, Д.Н.Шмелёв, Е.С.Копорская, М.А.Кронгауз и другие видные отечественные и зарубежные языковеды прошлого и настоящего.

Лексическая полисемия - способность одного слова служить для обозначения разных предметов или явлений действительности [7, с. 382]. *Лексические омонимы* - одинаково звучащие слова, не имеющие общих элементов смысла (сем) и не связанные ассоциативно [7, с. 345]. Сравнение этих определений делает очевидным, что лексико-семантические варианты многозначного слова по каким-то причинам становятся самостоятельными лексемами, т. е. омонимами. По-видимому, причина кроется в семантических сдвигах. *Семантические сдвиги* - это частичное или полное изменение набора сем в составе семемы, приводящее к изменениям в денотативной сфере, фиксирующееся в языке. Еще В.А.Богородицкий изучал фонетические изменения, которые не только затемняют внутреннюю форму слова, но приводят к семантическим сдвигам [2, с. 193]. А Д.Н.Шмелёв указывал на существование денотатива, которым следовательно, в особых случаях становится денотат [11, с. 23]. По мнению Е.С.Копорской, также занимавшейся анулируемой проблемой, к семантическим сдвигам приводят расширение, сужение денотативной сферы и смена

денотата [5, с. 62].

Для того чтобы определить, какие из пяти причин возникновения семантических сдвигов влияют на распад полисемии, проанализируем некоторые образовавшиеся таким путём омонимы.

Существительное *опыт*, по мнению О.С.Ахмановой, не полисемично, а представляет собой омонимы: *опыт₁* - 'опытность'⁵, *опыт₂* - 'эксперимент'⁵, хотя автор указывает, что распад полисемии не завершён [1, с. 180]. Однако в некоторых толковых словарях значения этого слова составляют одну лексикографическию статью, т. е. представлено лексико-семантические варианты в составе полисемии [3; 8]. Кроме того, даётся не два, а четыре значения: „1. Совокупность знаний, навыков умения, вынесенных из жизни, практической деятельности и т. п. || Знание жизни, основанное на пережитом, испытанном. 2. *Филос.* Вся совокупность чувственных восприятий, приобретаемых в процессе взаимодействия человека с внешней природой и составляющих источник и основу всех наших знаний о материальном мире. 3. Воспроизведение какого-либо явления или наблюдение нового явления в определённых условиях с целью изучения, исследования; эксперимент. 4. Попытка осуществить что-либо, пробное осуществление чего-либо” [3, с. 723].

Чтобы правильно определить, как соотносятся между собой эти значения, необходимо выделить у них общую доминирующую сему. В таком случае констатируются интегральные отношения между значениями, т. е. полисемия. Если общая доминирующая сема отсутствует - это дифференциальные отношения, значит - справедливо будет признать распад полисемии и образование омонимов. При исследовании перехода полисемии в омонимы необходимо анализировать значения слов с точки зрения их современного употребления, поскольку это позволит решить многие вопросы современного состояния языка. Например, лексикографические (вопрос о правильности и точности составления словарных статей), лексико-семантические (чёткое разграничение омонимии и полисемии), словообразовательные (вопрос о делении одного словообразовательного гнезда на несколько), морфологические (вопрос о степени членимости основ), синтаксические (вопрос о перераспределении семантических валентностей) и т. д. Если изучать поставленную проблему с использованием исторических данных, то это позволит проследить динамику формирования полисемии и прогнозировать её дальнейшее развитие, возможно, до распада на омонимы. Однако это является предметом исследования исторической семантики. Таким образом, важно не забывать о разграничении синхронии и диахронии.

Итак, из всех четырёх значений слова *опыт* выделим доминирующие семы, отвечающие за денотативную функцию. *Опыт₁* - 'совокупность знаний', *опыт₂* - 'совокупность знаний', *опыт₃* - 'эксперимент', *опыт₄* - 'эксперимент'. Если доминирующие семы определены верно, то их употребление в чистом виде не утрачивает способности сохранять свои семантические валентности. Чтобы это проверить, заменим обеими доминирующими семами слово *опыт* в словосочетаниях, которые приводятся в словарных статьях. *Опыт₁* - приобретать, передавать 'совокупность знаний'. Делиться 'совокупностью знаний' и т. д. *Опыт₂* - чувственная 'совокупность знаний'. 'Совокупность знаний' является источником всякого знания и т. д. *Опыт₃* - физические, химические 'эксперименты'. 'Эксперименты' селекционеров

ит. д. *Опыт*₄ - литературные, стихотворные 'эксперименты'. 'Эксперимент' художника в области графики ит. д. Таким образом доказано, что *опыт*₁ и *опыт*₂ на основании общей доминирующей семы 'совокупность знаний' находятся в интегральных отношениях и представляют собой лексикосемантические варианты. Третье и четвёртое значения интегрируются точно так же, но на основании доминирующей семы 'эксперимент'. Следовательно, отношения между парами значений *опыт*₁ *опыт*₂ и *опыт*₃ *опыт*₄ определяются как дифференциальные. Поэтому очевидно, что в словаре должны быть две лексикографические статьи, фиксирующие две лексемы, в составе которых по два лексико-семантических варианта:

1. **БПЫТ**, -а, м, только ед. 1. Совокупность знаний, навыков, умения... || Знание жизни... 2. *Филос.* Вся совокупность чувственных восприятий..., составляющих... основу всех наших знаний...

2. **ОПЫТ**, -а, м, мн. опыты. 1. ...наблюдение нового явления...; эксперимент. 2. ... пробное осуществление чего-либо.

Возникает вопрос, в каком случае процесс распада полисемии можно будет считать завершённым? Если хотя бы у одной лексемы появится ещё один лексико-семантический вариант, возникнет либо *радиальный*, либо *цепочечный тип связи*, который образует новую полисемию и разрывает связи со второй лексемой. А до тех пор, пока этого не произойдёт, действует, согласно Д.Н.Шмелёву, *принцип диффузности значений многозначного слова*.

„Любое качественное и количественное изменение валентностей слова может свидетельствовать о сдвиге в его значении” [7, с. 80]. Поэтому при распаде полисемии и образовании омонимов очень важно распределение семантических валентностей. Омонимы изолированно не различимы, поэтому требуют для идентификации хотя бы самого минимального контекста. Таковым на синтаксическом уровне является словосочетание, а на уровне семантики - семантическая валентность.

Для того чтобы установить причин}' возникновения полисемии, её распада и образования омонимов необходимо обратиться к исторической семантике. Слово *опыт* произошло от *пытать* и первоначально имело значение 'пробное молоченъ' [10, с. 147]. Обозначим это значение как *опыт*₀. Полисемия существительного была обусловлена полисемией глагола, значения которого в XIX веке были следующими: „1. *пытать* что, испытывать, искушать, познавать свойство, доброту, годность чего, от(из)ведать. *Пытать золото, серебро*, узнавать пробу или степень чистоты его... 2. *пытать* кого о чём, спрашивать, расспрашивать, разузнавать, разведывать... *Не пытай старого, а пытай бывалого!* 3. *пытать* кого, истязать в допросах, или мучить, вынуждая силою сознания и показания...” ит. д. [4, с. 444]. Таким образом, из представленных трёх значений глагола лексема *опыт*₀ ('пробное молоченъ') произошла из первого значения. Затем осуществился семантический сдвиг - в XIX веке - расширение денотативной сферы (*опыт* не только *зерна*, но и *золота, серебра* и т. д.), а в XX веке - смена денотата (появилась лексема *опыт*₂ 'эксперимент'). Лексема *опыт*₁ ('совокупность знаний') произошла из второго значения в результате смены денотата.

Поскольку внутренняя форма слова *опыт* утрачена и уже не соотносится с исторически производящей основой, приставка срослась с корнем и основа стала опрошенной. Это означает, что образовавшаяся производящая основа оторвалась от родного словообразовательного гнезда и начала строить собственную

словообразовательную цепочку, которая превратилась в словообразовательное гнездо из 23 производных слов [9. с. 706]. Семантическая разность лексико-семантических вариантов полисемии постепенно её разрушала, а взамен породила омонимы. Это один из примеров закона компенсации в языке.

Проанализируем слово *клетка*. Процесс распада полисемии этого слова, по мнению О.С.Ахмановой, также не завершён [1, с. 118]. В толковых словарях бывшие лексико-семантические варианты представлены отдельными лексемами [3; 8]. „7. *клетка* 1. Помещение для птиц и животных со стенками из металлических или деревянных прутьев. *Грудная клетка* (Часть скелета, ограниченная рёбрами, грудиной и позвонками, заключающая в себе сердце, лёгкие, пищевод). *Лестничная клетка* (помещение в доме для лестницы, а также в многоэтажных домах - о лестничной площадке, куда выходят двери квартир этажа). 2. Способ укладки некоторых материалов (брёвен, дров, кирпича и т. п.) в виде четырёхугольника параллельными рядами крест-накрест. 3. Четырёхугольник (обычно квадрат), изображённый на поверхности чего-либо. 2. *клетка* Биол. Простейшая единица строения живого организма, состоящая из протоплазмы, ядра и оболочки” [3, с. 432].

Выделим доминирующие семы лексико-семантических вариантов первой лексемы: *клетка*₁ - 'помещение'⁵, *клетка*₂ - 'способ укладки', *клетка*₃ - 'четырёхугольник'. Отсюда видно, что доминирующие семы не являются основанием для интегральных отношений. Эту функцию выполняет второстепенная для *клетка*₁, *клетка*₂ и доминирующая для *клетка*₃ сема 'четырёхугольник'. Она же является инвариантом или общей частью значений: „В частном случае она (общая часть) может совпадать с одним из значений” [6, с. 152]. Таким образом, в данной ситуации представлена радиальная полисемия. При радиальной полисемии одного из сопоставляемых омонимов сравнивается его инвариант (общее значение) и доминирующая сема второго омонима, т. е. 1. *клетка* - 'четырёхугольник', 2. *клетка* - 'организм'. Различие в значениях очевидно, поэтому и произошёл распад полисемии: первоначально второстепенная сема второго слова стала доминирующей и обособилась, оторвалась от полисемии в результате произошедших семантических сдвигов.

Чтобы определить, какую роль семантические сдвиги сыграли в распаде полисемии, исследуем пути семантического развития слова. Изменения смысловых отношений повлияли на опрощенность основы. *Клетка* исторически образовано от мотивирующей основы *клеть* при помощи уменьшительно-ласкательного суффикса -к-: *клетка* - 'маленькая клеть'. Доминирующей семой слов *клеть* и *клетка* являлась сема 'помещение'. Постепенно суффикс утрачивал своё значение, поэтому произошла смена денотата 'помещение' —* 'четырёхугольник'. Этот же процесс - асемантичность суффикса - произошёл в словах *водка, лавка, матка, спичка*. В современном русском языке слово *клеть* имеет два значения: „1. Особое помещение при избе или отдельная нежилая постройка для хранения имущества; кладовая. 2. Устройство для подъёма и спуска в шахту” [3, с. 432]. Следовательно, доминирующая сема *клеть*₁ - 'помещение', а *клеть*₂ - 'устройство'. Такое разнообразие доминирующих сем ('помещение', 'способ укладки', 'четырёхугольник' и 'устройство') в составе одной лексемы не только хаотично, но и невозможно. Стремление языка к системности, к иерархической

организованности приводит к делению одного словообразовательного гнезда (производящее *клеть*) на два (производящие: *клеть* - 9 производных слов и *клетка* - 25 производных слов [9, с. 445-446]), одной лексемы {*клеть*} на две {*клеть* и *клетка*}, а также распад полисемии на омонимы {1. *клетка* и 2. *клетка*}.

Таким образом, исследование семантических сдвигов, происходящих в структуре слова способствует решению ряда лингвистических задач:

- 1) лексикографических (вопрос о правильности и точности составления словарных статей);
 - 2) лексико-семантических (чёткое разграничение омонимии и полисемии);
 - 3) словообразовательных (вопрос о делении одного словообразовательного гнезда на несколько);
 - 4) морфологических (вопрос о степени членимости основ);
 - 5) синтаксических (вопрос о перераспределении семантических валентностей)
- и т. д.

Исторические данные позволяют проследить динамику формирования полисемии и прогнозировать её дальнейшее развитие, возможно, до распада значений многозначного слова на омонимы. Однако важно не забывать о разграничении синхронии и диахронии.

Список использованной литературы

1. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. - 3-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1986. - 448 с.
2. Богородицкий В.А. Очерки по языковедению и русскому языку. - 5-е изд., стереотип. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 232 с.
3. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А.Кузнецов. - СПб.: „Норинт”, 2004. - 1536 с.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 тт.: Т. 3: П - Р. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. - 576 с.
5. Копорская Е.С. Семантическая история славянизмов в русском литературном языке нового времени. - М.: Наука, 1988. - 232 с.
6. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов. - М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. - 399 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева, - М: Сов. энциклопедия, 1990. - 685 с.
8. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под. ред. А.П.Евгеньевой. - 3-е изд., стереотип. -М.: Рус. яз., 1985-1988.
9. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. В 2 тт.: Т. 1. / А.Н.Тихонов. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: ООО „Издательство Астрель”: ООО „Издательство АСТ”, 2003. - 860 с.
- Ю.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 тт.: Т. 3: Муза - Сят / М.Фасмер; Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачёва. - 4-е изд., стер. - М.: ООО „Издательство Астрель”: ООО „Издательство АСТ”, 2003. - 832 с.
11. Шмелёв Д.Н. Избранные труды по русскому языку / Вст. ст. Л.П.Крысина. - М.: Языки славянской культуры, 2002. - 888 с.

Summary

Some points concerning determination of semantic progress and its connections with morphological, lexical and wordbuilding levels have been enlightened in this article.

Г.М. Мельничук
канд. філолог, наук., доцент
І.В. Мельшічук
викладач

ГРАМАТИЧНІ ЗМІНИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються тенденції розвитку морфологічних та синтаксичних явищ сучасної німецької мови, з ясовуються їх чинники.

Сучасні тенденції розвитку німецької мови привертають пильну увагу не тільки мовознавців-теоретиків, але й практиків. Аналіз цих тенденцій, їхня оцінка, виявлення „кандидатів” на мовні зміни, з’ясування чинників таких змін, навіть прогнозування їхнього подальшого існування знаходяться у сфері інтересів лінгвістів та викладачів німецької мови.

У цій статті розглядаються мовні зміни на морфологічному та синтаксичному рівнях. Аналізу піддаються, з одного боку, явища, які вже існують і тільки розширюють сферу свого функціонування і таким чином витісняють інші конструкції; з іншого боку, ті явища, які можна вважати новими. Проте такі зміни частіше сигналізують про відхилення від норми.

Різні сучасні лінгвістичні школи визначають норму як стандарт або вибір варіантів; як правило, певну мовну та мовленнєву поведінку [2; 6; 9]. Виходячи з цих положень, ми розглядаємо норму як усталену мовну форму (Standardsprachform), яка слугує точкою відліку (Referenzpunkt) дія інших мовних форм та їхнього вживання.

Поняття мовної норми має свою об’єктивну та суб’єктивну сторони. Об’єктивною є реальний мовний узус (сукупність реально вживаних лексем, словоформ, мовних конструкцій і сукупність тенденцій відбору та правил використання мовних засобів), а суб’єктивною - система оцінок мовних явищ („правильно - неправильно”, „доречно - недоречно”).

Аномалією у лінгвістиці називають порушення правил уживання мовних одиниць, тобто нормативних правил [1; 9]. Категорія аномалії нерозривно пов’язана з нормою, оскільки функціонує вона на тлі норми. Н.Д.Арутюнова слушно зауважує, що норма і аномалія не розділені глухою стіною [2, с. 74].

Отже саме кодифікована норма дає можливість виявити аномальні явища, які свідчать не про неусталеність норми, а, навпаки, про її постійний розвиток, про відкритість мови до змін. Аномалію можна визначити, коли з’являється невідповідність системі мови, порушуються загальноновизнані зразки та мовна традиція.

Наступне речення містить чотири розмовних конструкції, які відображають загальні тенденції в сфері морфології та синтаксису сучасної німецької мови і протирічять стандартній мовній формі, орієнтованій на нормативну граматику:

Wegen clem Zeugnis brauchst du nicht weinen, weil meins ist auch nicht besser wie deins.

1. *Brauchen* з / без *zu*

На сучасному етапі правило, відповідно до якого з дієсловом *brauchen* інфінітив повнозначного дієслова вживається з часткою *zu* (*brauchst nicht zu weinen*), дедалі поступається своїм нормативним характером. Показово, як трактують цей аспект граматики сучасної німецької мови. Граматика DUDEN уже в 3-му виданні констатує, що дієслово *brauchen* має модальне лексичне значення категоричної потреби або обов'язку виконати дію, виражену повнозначним дієсловом, близьке за значенням до дієслова *müssen* і на цій підставі вживається без частки *zu*. Автори цього видання також зауважують, що вживання *brauchen* з чистим інфінітивом сприймається багатьма ж явище розмовної мови і рекомендують ставитися до цього толерантно, оскільки вживання цього дієслова з часткою *zu* закріпилося у сфері усної літературної мови [5]. Отже треба брати до уваги той факт, що *brauchen* - всупереч старому нормативному правилу - буде вживатися в майбутньому як модальне дієслово, тобто ж *durfen*, *können*, *mögen*, *müssen*, *sollen*, *wollen*. Не виключають такої можливості й П.Ейзенберг, Х.Вейнріх, коли зауважують щодо майбутньої перспективи переходу *brauchen* та *lassen* до групи модальних дієслів [7, с. 99; 11].

2. Причинний сполучник *weil*

Наведене речення-приклад демонструє той порядок слів після сполучника *weil*, який дедалі частіше зустрічається у розмовній мові і не відповідає правилам нормативної іраматики. Ця тенденція привертає увагу багатьох дослідників німецького синтаксису [4; 9; 10], проте в граматиках сучасної німецької мови вона тематизується, ж правило, ще обережно-очікувано. Граматика DUDEN тільки у своїх 5 та 6 виданнях і тільки однією короткою вступною приміткою до розділу „Причинні сполучники” торкається цієї проблеми: ”Відповідно до мовної норми некоректним є зростаюче вживання в усному мовленні сполучника *weil* з препозицією змінюваної частини присудка (finites Verb)” [5, с. 406]. За правилами нормативної граматики порядок слів самостійного речення після сполучника *weil*, тобто друга, а не кінцева позиція змінюваної частини присудка у підрядному реченні (сполучниково- предикативна рамка), вважається порушенням норми. Розвиток такої тенденції пояснюють функціональною наближеністю причинного підрядного сполучника *weil* до причинного сурядного сполучника *denn*, після якого слідує головне речення. Проте сполучник *denn* в усному мовленні вживається рідко, його місце займає підрядний сполучник *weil* із збереженням порядку слів простого самостійного речення, притаманного сполучнику *derm*. Виникає питання, чи не витисне ця конструкція в майбутньому поступово причинний сполучник *derm* і стане нормою літературної мови? Однозначної думки серед лінгвістів немає. В той час ж, наприклад, Х.Глюк та В.-В.Зауер займають нерішучу позицію і посилаються на те, що час покаже, чи запозиче писемна мова цю конструкцію [8, с. 50], Х.Вейнріх упевнений, що ненормативний порядок слів простого самостійного речення після підрядного сполучника *weil* у майбутньому стане нормою писемної мови та писемного мовлення [11].

3. Порівняльні частки *wie /als*

Питання щодо можливості отримання нормативного статусу конструкцією тип⁷ *besser wie deins*, наведеної у нашому реченні-прикладі, залишається відкритим. Порівняльна частка *wie* вживається нормативно для вираження відношення

однаковості, *als* - для вираження неоднаковості. Проте у розмовному мовленні дуже поширена *wie* для репрезентації неоднаковості, часто у сполученні з *als* (*als wie*), що є відхиленням від норми. Це явище має історичні чинники, які унаочнює таблиця:

	<i>Positiv</i> Звичайний ступінь порівняння	<i>Komparativ</i> Вищий ступінь порівняння
mhd. (свн.)	<i>Als / (al)sam</i>	<i>Denn(e) / danne</i>
frnhd. (рнвн.)	<i>wie / als</i>	<i>als / derm</i>
nhd. (нвн.)	<i>Wie</i> vgl. „sowohl <i>als</i> auch”	<i>Als</i> vgl. „mehr <i>derm</i> je”

У ранньовісхіднонімецькій мові (рнвн) частка *wie* вживалася поряд з *als* при звичайному (*Positiv*) ступені порівняння, про що, доречі, нагадує складний сполучник сучасної німецької мови *sowohl als auch*. У нововісхіднонімецькій період (нвн) частка *wie* стала загальноприйнятою нормою. Якщо ця частка закріпиться і у вживанні з вищим (*Komparativ*) ступенем замість *als*, то це можна було б пояснити прагненням до мовної економії, оскільки при використанні звичайного ступеня (*so gut*) і вищого ступеня (*besser*) зрозуміло, що саме мається на увазі. Тобто у такому разі не відбудеться втрати інформації [3, с. 17].

4. *wegen* Genitiv / Dativ

Конструкція *wegen dem Zeugnis* у реченні-прикладі вважається у літературній мові некоректною, проте є дуже поширеною в усному мовленні і, здається, поступово закріплюється й у писемній мові, про що свідчать приклади з літературних текстів. Цю тенденцію можна пояснити лабільним уживанням у сучасній німецькій мові відмінка *Genitiv*. Значне скорочення генитивних конструкцій спостерігалось у валентістно залежних генитивних об'єктів у структурах речень типу „підмет - присудок - об'єкт в *Genitiv*„. Як ілюстрацію можна навести дієслово *brauchen*, же з самого початку свого існування керує

Genitiv, наприклад, *es braucht keines Beweises* або *ich brauche seiner*. Сьогодні вживають структури *es braucht keinen Beweis* та *ich brauche ihn*. Аналіз цих конкретних форм дає підставу стверджувати про загальну тенденцію витіснення генитива аккузативом або аналітичною прийменниковою конструкцією. Наприклад, замість *ich gedenke seiner* віддають перевагу *ich denke an ihn*. Така тенденція є наслідком відокремлення дієслівної групи від групи іменника. Генитивні об'єкти практично не вживаються в сучасній мові, або використовуються з метою досягнення стилістичного ефекту, взагалі вони характерні дія високого стилю. Винятком є незначна кількість сталих словосполучень: *eines Besseren belehren / sich eines Besseren besinnen, jeder Beschreibung spotten, jeder Grundlage entbehren, sich seiner Haut wehren*

Переважне вживання прийменникової конструкції замість об'єкту в *Genitiv* пояснюється відмінковим синкретизмом. У німецькій системі відмінків при відмінюванні іменників жіночого роду *Dativ* та *Genitiv* співпадають (<*der Frau*). З іншого боку, в іменників сильної відміни чоловічого та середнього роду *Genitiv* виражений двічі (*des Tags / ITausen*). Заміна об'єкту, вираженого іменником в *Genitiv*,

прийменниковою конструкцією у близьких за значенням дієсловах може бути зумовлена дією закону' аналогії, наприклад, *sich erinnern, sich besinnen, sich entsinnen*. Ще однією з причин поширення прийменникової конструкції є її більша мобільність у реченні у порівнянні з об'єктом в Genitiv. Всі ці фактори пояснюють тенденцію витіснення генитивного об'єкта прийменниковою конструкцією, її виняткове вживання в усному' мовленні і становлення як норми німецької літературної мови.

На відміну від генитивного об'єкта атрибутивний генитив протягом довгої історії свого існування як мовного явища не тільки зберіг свої форму і функції, але й продуктивно посилює свої позиції. Щоправда це стосується писемної німецької мови, яка у цьому відношенні, як зазначає Х.Вейнріх, перебуває під впливом мов професійно-ділового стилю [11]. В усній розмовній мові атрибутивний генитив майже не вживається, перевага надається описовим конструкціям, наприклад, замість *das Auto des Mannes* використовують *das Auto von deni Mann, deni Mann sein Auto*.

Ще у минулому столітті О.Бехагель писав про перспективу зникнення генитива [4], й сьогодні деякі дослідники цієї проблеми поділяють погляди вченого [10, с. 158]. Проте погодитися з ними можна, очевидно, тільки частково, що підтверджує розвиток генитивного атрибута. Що ж стосується прийменника *wegen* з нашого речення-прикладу, який вжитий не за нормативними правилами (замість *wegen Genitiv - wegen Dativ*), то слід зауважити, що це відхилення від норми можливо стане нормою, про що свідчать прийменникові конструкції з давальним відмінком, які стають все більш чисельними [4].

Розглянуті в статті тенденції мовних змін на морфологічному та синтаксичному рівнях сучасної німецької мови на прикладі лише одного речення потребують вивчення в їхньому широкому та різноманітному спектрі і не в останню чергу з точки зору використання в практиці викладання німецької мови ж іноземної. На особливу увагу заслуговує, на нашу думку, відповідь на такі питання: 1. На які норми та правила має орієнтуватися комунікативно спрямоване навчання німецької мови?: 2. Наскільки розрізняються способи вживання граматичних структур у писемній та усній мовах та мовленні?: 3. Як і коли доцільно інтегрувати в практику⁷ викладання німецької мови феномени усної розмовної мови, які впливають на писемну мову і є відхиленнями від норми?

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык // Вопросы языкознания. - 1987. - №3. - С. 3-19.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. - 2-е изд., испр. - М.: „Языки русской культуры"⁵⁵, 1999. - I-XV, 896 с.
3. Betz W. Moglichkeiten und Grenzen der Sprachkritik. In: Sprache mi technischen Zeitalter 25. - 1968. - S. 7-27.
4. Debus F. Entwicklungen der deutschen Sprache in der Gegenwart - und in der Zukunft? - Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. - Stuttgart: Steiner, 1999. - 56 S.
5. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. - Mannheim; Leipzig; Wien; Ztinch: Dudenverlag, 1998 / Der Duden: Bd. 4. - 775 S.
6. GCtze L. Normen - Sprachnormen - Normtoleranz. In: DaF. - H. 3. - 2001. - S. 131-133.

7. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. - 2. Oberarbeitete und erweiterte Auflage. - Stuttgart, 1989.
8. Gluck H., Sauer W.W. Gegenwartsdeutsch (=Sammlung Metzler. Bd. 252). - Stuttgart, 1990.
9. Thurmair M. Standardnorm und Abweichungen. Entwicklungstendenzen unter dem Einfluss der gesprochenen Sprache. In: DaF. - H. 1. - 2002. - S. 3-8.
10. Wegener H. Weil - das hat schon seinen Grund. In: Deutsche Sprache. - H. 4. - S. 289-305.
11. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. - Mannheim; Leipzig; Wien; Zurich: Dudenverlag, 1993. - 1111 S.

Summary

The article deals with the grammar anomalies in present-day German.

І.О.Талаш
аспірантка

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ТЕКСТАХ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СТИЛІВ

У статті розглядаються особливості функціонування лексичних обставинних конкретизаторів у текстах публіцистичного та інформаційного стилів, а також робиться спроба їх класифікації.

Текст зрозумілий нам настільки, наскільки послідовно у часі розгортаються в ньому події. Адже, сприймаючи текст, людина мимохіть співвідносить текстовий час і реальний. Однак, як справедливо зауважує

І.Гальперін, текстовий і реальний час співвідносяться, але не збігаються [3, с. 87]. Крім того, саме поняття „текстовий час” виявляється складним і багатограним. Тому в мовознавстві розробляються два основні напрямки з цієї проблеми - досліджуються засоби вираження темпоральності та особливості їх функціонування в тексті (Л.Вишня, С.Єрмоленко, А.Загнітко, Р.Куцова, В.Позанська, С.Соколова, В.Харковський), з'ясовується співвідношення тестового і реального часу (О.Бондарко, І.Гальперін, Т.Матвеева, Н.Слюсарєва). Слід зазначити, що дослідники, як правило, багато уваги приділяють центральним засобам вираження темпоральності, меншою мірою досліджено периферійні.

У статті зроблено спробу з'ясувати особливості вираження темпоральності лексичними засобами та особливості їх функціонування в текстах публіцистичного та інформаційного стилів.

До лексичних засобів вираження темпоральності відносяться лексичні обставинні конкретизатори темпоральних відношень (термін О.Бондарка) [10, с. 53]. Як зауважує Т.Матвеева, часовий континуум тексту у плані вираження є лексикоцентричною категорією, оскільки лексичні обставинні конкретизатори (далі - ЛТК) завжди підпорядковують собі граматичну семантику дієслівних форм, а не навпаки [7, с. 31]. На особливий статус ЛТК в тексті вказує й О.Бондарко, проте він зауважує, що лексичні обставинні конкретизатори хоча й можуть визначати часовий

план висловлювання, однак це не змінює їх загальноконкретизуючого характеру щодо дієслівних форм [10, с. 54]. На нашу думку, більш переконливо й обґрунтовано визначає статус ЛТК О.Бондарко. Дійсно, без лексичних обставинних конкретизаторів, як слушно зазначає Т.Матвеева, не можливо адекватно щодо вимог комунікації передавати часові відношення у висловлюванні / тексті. Однак, основним засобом вираження темпоральності залишаються все ж таки дієслівні часові форми. Це підтверджують й спостереження над мовним матеріалом текстів публіцистичного та інформаційного стилів. Наприклад: *І треба ж було такому статися — **назавтра** випадково **зустрічаю** в місті свого колишнього однокурсника Миколу Петренка, нині відомого поета, який тоді працював у редакції львівської обласної молодіжної газети (К. - 2002. - №10. - С. 138); **Сьогодні** народ **втратив** довіру до влади через її корумпованість, аморальність, відчуженість від простої людини (В. - 2002. - №1-2. - С. 42).*

У першому прикладі ЛТК *назавтра* у своїй семантиці має вказівку на події, що будуть відбуватися, проте співвідносно із ним дієслово вжито у формі теперішнього часу із семантичним відтінком теперішнього історичного. Семантику граматичної форми дієслова у першому прикладі зумовлює не лексичний обставинний конкретизатор, а загальне темпоральне значення висловлення - події відбуваються у минулому. У другому прикладі ЛТК *сьогодні* за своєю семантикою належить до темпорального плану теперішнього,

однак співвідносне із ним дієслово має граматичну форму минулого із семантичним відтінком перфекта. Лексичний обставинний конкретизатор у другому прикладі лише підкреслює перфектне значення часової дієслівної форми - вказує на актуальність подій, які вже відбулися.

У текстах публіцистичного та інформаційного стилів ЛТК складають значний відсоток від загальної кількості мовних засобів вираження темпоральності, однак частотність вживання лексичних обставинних конкретизаторів у публіцистичних та інформаційних текстах неоднакова. Так, у текстах, що належать публіцистичному стилю ЛТК використовуються інтенсивніше, порівняно із текстами інформаційного стилю. На нашу думку, це зумовлено тим, що в переважній своїй більшості ЛТК не фіксують чітко на часовій осі події, іноді вони потребують уточнення, конкретизації. Наприклад: *24 листопада. ..Ввечері ЦВК покvapливо виголошує перемогу у виборах В.Януковича* (Б. - 2004. - №12. - С.5). ЛТК *ввечері* потребує уточнення щодо дати, коли саме відбувалися описувані події. Функцію такого уточнення виконує дистанційована іменна темпоральна група *24 листопада*. Як правило, інформаційні тексти подають оперативну інформацію, у якій акцентується увага на події. ЛТК допомагають структурувати інформацію, фіксуючи події в часі. Відтак лексичні обставинні конкретизатори починають виконувати композиційну функцію: ЛТК актуалізує темпоральний план, у якому розгортається повідомлення про події.

Аналіз лексичних обставинних конкретизаторів, що функціонують у текстах публіцистичного та інформаційного стилів, дозволяє виокремити за основною функцією, як⁷ виконують у висловлюванні; за будовою; за ступенем тривалості та стійкості вияву темпорального значення; за ступенем наповненості подією часового відрізка; за морфологічним вираженням основного компонента кілька груп ЛТК.

За основною функцією, яку виконують ЛТК у висловлюванні, виокремлюємо:

- 1) ЛТК додаткової конкретизації;
- 2) ЛТК основного позначення темпоральних відношень [10, с. 53].

Основна функція ЛТК у текстах публіцистичного та інформаційного стилів - додаткова конкретизація тих узагальнених дейктичних темпоральних відношень, що мають граматичні форми вираження часу, і лише в поодиноких випадках ЛТК перебирають на себе функцію основного засобу визначення темпорального плану висловлювання. Причому простеж⁷ ся тенденція до диференціації умов функціонування ЛТК в публіцистичних та інформаційних текстах. Так, у текстах публіцистичного стилю ЛТК виконують основну функцію позначення темпоральних відношень у таких синтаксичних конструкціях, у яких є предикат, але він не має власної темпоральної характеристики: *А тепер огляньмося на минуле 50-ліття* (Дн. - 2002. - №9-10. - С. 98); *І після розпитої пляшки признався „як братові”, що давно б виїхав звідси, „якби не райком”...* (Б. - 2004. - №10. - С. 146). У першому прикладі завдяки лексичному обставинному конкретизатору *тепер* часове значення висловлення детермінується як теперішній актуальний. У другому⁷ прикладі ЛТК *давно* співвідносить описувані події із минулим.

В інформаційних текстах ЛТК виступають у функції основного засобу вираження темпоральних відношень, як правило, в еліптичних синтаксичних конструкціях: *У 1996 році компанія „Хліб України” налічувала 243 підприємства - нині 81* (УК. - 28.04.2000. - С. 3). Зауважимо, що в даному прикладі ЛТК, крім основної

функції - вираження темпоральності - виконує ще й експресивну функцію, оскільки є складовою стилістичного прийому контрасту.

За будовою лексичні обставинні конкретизатори поділяємо на:

- 1) прості (складаються з одного слова): *тепер, сьогодні, водночас.*;
- 2) складні (прийменникові сполучення): *день при дні, раз у раз, поки не пізно*;
- 3) редулексивні (складаються з повторюваних основ): *рано-вранці, ось-ось, давним-давно.*

Слід зазначити, що ці типи ЛТК мають різний ступінь частотності у текстах публіцистичного та інформаційного стилів. Так, у публіцистичних текстах складний тип ЛТК більш уживаний (8,8%), ніж в інформаційних текстах (4,8%). Причому часові межі, на які вказує один і той же ЛТК, залежно від контексту можуть істотно відрізнятись. Порівняймо: *Час від часу знайомлять з літературними новинками и „Столичные новости”*. А загалом складається враження, що в нас прийнято *„розкручувати” розкручених, через що виникає враження великого ходіння по колу* (СІЧ. - 2002. - №7. - С.59) та *30 листопада... Майдани України продовжують скандувати „Нас багато, нас не подолати”*. *Час від часу ім'я того чи іншого політика або чиновника вигукується в стилі реп з додатком для рими „за грати”* (Б. - 2004. - №12. -

С. 7). У контексті першого уривка ЛТК *час від часу* окреслює більш широкі часові рамки (йдеться про факти, які періодично з'являються у сучасній автору дійсності), ніж те ж ЛТК у контексті другого уривка (події, що розгортаються, мають періодичний характер і відбуваються протягом одного дня).

Лексичні обставинні конкретизатори, що за будовою відносимо до типу редулексивних, в інформаційних текстах нами не виявлено. Цей тип ЛТК представлений досить обмежено в текстах публіцистичного стилю: *Навіть якщо його [слово] замкнути в словники й художні твори, і воно вже **вряди-годи** зроджується з вуст людини - все одно воно живе, хай як в 'язень у в 'язниці, але ж не „живий труп”* (К. - 2001. - №1-2. - С. 116) або *А **рано-вранці**, замалим не удосвіта, в дім лікаря Левинського прибігла операційна медсестра Марія...* (Б. - 2004. - №10. - С. 147).

За ступенем тривалості та стійкості вияву темпорального значення виокремлюємо такі типи ЛТК:

- 1) ЛТК з постійним і стійким темпоральним значенням;
- 2) ЛТК з нечіткими, контекстуально зумовленим темпоральним значенням.

ЛТК з постійним і стійким темпоральним значенням у своїй семантиці мають чітко визначену позицію на часовій осі й у процесі функціонування можуть задавати часовий план висловлювання, вимагаючи певної часової форми від предиката. Так, наприклад, ЛТК *сьогодні* вказує на актуальність описуваних подій, що співвідносяться або в буквальному смислі з сьогоднішнім днем, або мають ширший часовий контекст - сьогоднішня, відповідно й предикат має бути вжитий у формі теперішнього часу: *Це вони - ті, що **сьогодні** в шапках „олігархів” **позують** на екранах телевізорів та **організують** копійчані благодійні обіди, розхпали та розпродали за безцінь усі національні запаси України...* (Дн. - 2002. - №3-4. - С. 107). Дейктичний центр ЛТК *віддавна* розташований у часовому плані минулого, відповідно й предикат повинен мати форму саме минулого часу: *...я була цілковито **переконана** ще **віддавна**, що Ви -*

лауреат Шевченківської премії (Б. - 2000. - №11-12. - С. 3). Однак, ж уже зазначалося, ЛТК, у тому числі й з постійним і стійким темпоральним значенням, не завжди детермінують часову форму предиката, іноді в реченні вони відіграють роль актуалізаторів певного часового плану, на тлі якого розгортаються події, що відбуваються в інших темпоральних рамках: *Нині* внаслідок цього конфлікту влада втратила обидва ці фактори: тобто пропав страх у людей, тому що люди побачили, що можна виступати проти несправедливості влади; з іншого боку — втрачена довіра (Б. - 2001. - №5-6. - С. 23). ЛТК *нині* актуалізує часовий план теперішнього, а в реченні предикати мають форму минулого часу. Таким чином підкреслюється важливість результату подій, що відбулися у минулому, для сучасної автору дійсності.

Зазначимо, що вжитий із заперечною часткою, ЛТК з постійним і стійким темпоральним значенням втрачає ознаки стійкості і постійності і переходить до розряду ЛТК з нечітким, контекстуально зумовленим темпоральним значенням: *Починалося все це, як і вся агресія проти світу, військова, політична, економічна та культурна, - не вчора* (Д. - 2000. - №8. - С. 90). Крім того, як засвідчує наведений приклад, на основну функцію лексичного обставинного конкретизатора - уточнення, деталізація місця події на часовій осі - накладається, ж правило у цьому випадку, ще й експресивна.

ЛТК з нечітким, контекстуально зумовленим темпоральним значенням звичайно не детермінують часової форми предиката, а виконують функції переключення часової перспективи висловлювання, вказівки на порядок розгортання подій, їх тривалості чи плінності, при чому чіткого розташування лексичний обставинний конкретизатор на часовій осі не має. Порівняймо: *Тепер же ми раз і назавжди звільнилися від міцних і довготривалих пут* (В. - 2001. - №1-2. - С. 5) або *Тепер ми зможемо будувати цивільні судна* (В. - 2001. - №1-2. - С. 5). У першому прикладі ЛТК *тепер* підкреслює важливість тих подій, що відбувалися у минулому для сьогодення, а в другому прикладі ЛТК *тепер* виступає точкою відліку для розгортання нових подій, що належать майбутньому.

Зауважимо, що в інформаційних текстах події частіше, ніж у публіцистичних текстах, мають чітку фіксацію на часовій осі. Це, на нашу думку, пов'язано із специфікою комунікативної мети текстів інформаційного стилю - об'єктивовано подати актуальну інформацію, отже, для слухача / читача має бути визначений чіткий часовий орієнтир, до того ж мету необхідно досягти із мінімальною затратою мовних засобів. Цим вимогам відповідають саме ЛТК з постійним і стійким темпоральним значенням, оскільки не вимагають обов'язкової наявності предиката.

За ступенем наповненості подією часового відрізка розрізняємо ЛТК, що позначають:

- 1) час, не маркований відносно ступеня наповненості його подією;
- 2) час, маркований відносно ступеня наповненості його подією.

Слід зазначити, що найбільш поширеними є лексичні обставинні конкретизатори, що позначають час, не маркований відносно ступеня наповненості його подією. Очевидно, пріоритет надається саме цьому типу ЛТК як у публіцистичних, так і в інформаційних текстах, через те, що їх семантика дозволяє передавати перебіг подій динамічно, тоді як ЛТК, що позначають час, маркований відносно ступеня наповненості його подією, створюють ефект застигlosti у часі. Порівняймо: *Сьогодні*

ранку „біло-голубих” майже не видно. Ще **вчора** вони бадьоро зграйками дефілювали вулицею Гру шевського, скандуючи „Янукович! Янукович!”, а вже **сьогодні** їм, здається, все це діло таки достобіса обридло (В. - 2004. - №11-12. - С. 87). У наведеному прикладі події чітко фіксовані на часовій осі (сьогодні ранку; вчора; сьогодні), однак не ясно, чи вони відбувалися протягом всього ранку / вчора / дня, чи були обмежені кількома годинами вказаної частини доби.

Лексичні обставинні конкретизатори, що вказують на час, маркований відносно ступеня наповненості його подією, в аналізованих текстах як публіцистичного, так й інформаційного стилів, позначають абсолютну наповненість / ненаповненість часового відрізка подією: *Якщо ти вважаєш, що я, як і ти, до речі, випадково опинився в політиці... і так надовго в ній затримався (я завжди перебуваю тільки на виборних посадах) - то ти помиляєшся або лукавиш* (Д. - 2002. - №10. - С. 134); *У галицьких містечках і селах євреї жили сотні років і, на відміну від Росії, в нас ніколи не було єврейських погромів* (Б. - 2004. - №10. - С. 150); або ж вказують часову межу, до якої відбувалася подія постійно: *Досьогодні ми не маємо усталеного погляду на державну ідеологію, її необхідність у державному будівництві і функціонуванні* (Д. - 2004. - №8. - С. 102).

Таким чином, можемо зробити такі висновки.

1. Лексичні обставинні конкретизатори в текстах публіцистичного та інформаційного стилів, як правило, уточнюють часове значення предиката, а також можуть визначати часовий план висловлення чи виступати в ролі основного засобу вираження темпоральності.

2. Вибір певного семантичного відтінку часового значення лексичного обставинного конкретизатора, а також ступінь інтенсивності використання певних груп ЛТК залежить від комунікативної мети публіцистичного чи інформаційного стилів.

3. Залежно від стильової належності тексту змінюється частотність вживання ЛТК: у текстах публіцистичного стилю лексичні обставинні конкретизатори більш уживані, порівняно із текстами інформаційного стилю, що відповідає комунікативній меті зазначених стилів.

Список використаної літератури

1. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста/ Отв. ред. Н.А.Слюсарева. -М: Наука, 1982. - 190 с.
2. Вишня Л.І. Вживання часової конструкції з родовим безприйменниковим в українській мові // Граматичні та стилістичні студії з української та російської мов: Респ. міжвідом. зб. -К.: Наук, думка, 1965. - С. 206-215.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука, 1981. - 137 с.
4. Ермоленко С.С. Образные средства морфологии: Монография. - К., 1987. - 121 с.
5. Загнітко А. О. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці: Навч. Посібник. - К.: НМКВО, 1990. - 130 с.
6. Куцова Р.А. Прийменникові конструкції із значенням часової попередності у сучасній українській мові // Функціональна граматики: Тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. - Донецьк: Вид-во Донецьк, ун-ту, 1994. -С. 106-107.
7. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: Синхронно-сопоставительный очерк. - Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1990.-172 с.

8. Позанська В.Д. Функціональні можливості темпоральної конструкції з прийменником при в сучасній українській мові // Функціональна граматики: Тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. - Донецьк: Вид-во Донецьк, ун-ту, 1994. -С. 168-169.
9. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова //Мовознавство. - 1995. -№4-5. -С. 11-17.
10. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В.Бондарко, Е.И.Беляев, Л.И.Бирюлин и др. - JL: Наука, 1990. - 262 с.
11. Харьковский В.С. Взаимодействия грамматических категорий глагола (опыт анализа) //Вопросы языкознания. - 1990. -№5. - С. 18-35.

Використані джерела

- Б. - „Березіль” - літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
- В. - „Вітчизна” - літературно-художній та громадсько-політичний місячник.
- Д. - „Дзвін” - літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис Спілки письменників України.
- Дн. - „Дніпро” - літературно-художній та громадсько-політичний жу рнал.
- К. - „Київ” - літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
- СГЧ - „Слово і час” - журнал Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України та Спілки письменників України.
- УК - „Урядовий кур’єр” - газета органів державної виконавчої влади України.

Summary

The articles investigates the peculiarities of functioning lexical adverbial specifying units in publicistic and informative styles as well as makes an attempt to classify them.

Н.М.Шарманова
асистент

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В АФОРИСТИЧНИХ МІКРОТЕКСТАХ

У статті розглядається комунікативний аспект української афористики. Здійснено дослідження функціональної типології афоризмів у сучасній українській літературній мові в парадигмі антропоцентричного підходу

Процес породження афоризму як конститuenta загальної текстової будови характеризується переходом „контекст та його відрізок —► відрізок контексту' в мові” [7, с. 138]. Афористичний вислів виступає частиною більшого тексту'. Особливість лінгвальної сутності афоризму полягає в його подвійній природі. З одного боку, він є самостійним висловлюванням, що має всі текстові ознаки й можливість незалежного функціонування, а з іншого - виступає частиною макротексту [9].

Мета нашої статті полягає в дослідженні комунікативного аспекту' української афористики. Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, з'ясувати текстову природу афоризму відповідно до екстраполяції понять „мікротекст” - „макротекст”; по-друге, визначити сутність категорії адресантності й засоби її

реалізації з урахуванням антропоцентричного підходу. Фактичним матеріалом проведеного дослідження є афоризми з мови сучасної української літератури, зокрема з творів М.Бриниха, М.Вінграновського, О.Гончара, І.Драча, В.Дрозда, П.Загребельного, Р.Іваничука, Л.Костенко, М.Магіос, В.Стуса, П.Федотюка, В.Шкляра.

Уведення афоризму до структури художнього твору розглядається нами з позиції екстраполяції понять „мікротекст” - „макротекст”. У мовознавстві виразно постає проблема єдиного витлумачення дефініції „текст”, що пояснюється різними напрямками й концепціями дослідження лінгвістики тексту' (В.Дресслер, Б.Палек, ван Дейк, А.Ченкі, Г.Почешіов, Ф.Бацевич, Т.Космеда, О.Селиванова, О.Рахиліна, А.Ярхо та ін.). Погляди більшості науковців сходяться на тому, що під цим терміном розуміють смислову єдність вербальних знаків, яка характеризується цілісністю, завершеністю, інформативністю й прагматичною орієнтацією. Основною одиницею тексту є мікротекст - самостійна структурно-смислова або синтактико-тематична частина комунікації, що складається з одного (і більше) речень [11, с. 230]. Макротекст дефінується в більшості випадків як поєднання всіх реально функціонуючих мікроодиниць тексту', цілісний текст „у єдності його форми, змісту й комунікативної спрямованості” [10, с. 324].

Афоризм маніфестується як самодостатній текст, котрому' властива текстопороджуюча функція, формульний характер і можливість функціонувати поза контекстом, наприклад: *Виграючи битви, неминуче маєш програвати щось інше* (П.Загребельний); *Пам 'ять болить дужче за тіло* (В.Шкляр). Зазначений погляд на дискурсивні властивості висловили Г.Крейдлін, М.Черкаський, О.Саввіна, А.Жолковський, Ю.Щеглов, Г.Садова та ін. Зокрема, у зарубіжній лінгвістиці афоризм трактується як текст [6, с. 196-197] або ж мінімальний текст, жому притаманний комплекс властивостей - клішованість, сентенційність, узагальненість [13, с. 38]. Текстова природа афоризму детермінує погляд на нього як еквівалент цілих оповідань [14, с. 6] або ж мініатюрний художній твір із певною композиційною структурою [2, с. 163].

Релевантними ознаками афористичних висловів, на думку багатьох мовознавців (В.Калашник, Ю.Прохоров, О.Шейгал та ін.), є авторство, зв'язок із джерелом, усталеність, масовість [4; 7; 15 та ін.]. Зв'язок із літературним джерелом (контекстом породження), за Ю.Прохоровим, є основною диференційною рисою афоризму. Саме локальна асоціація з певним автором, твором, літературною (культурною) епохою визначає семантичну усталеність й загальновідомість вислову [7, с. 10-11].

Розкриття діяльнісної, діалогічної картини комунікації спирається на антропоцентризм ж найважливіший дослідницький принцип функціональної лінгвістики, що „визначає людину як гносеологічний центр і визнає особливу роль людини в реальності” [10, с. 18]. У межах афоризму відбувається кореляція лінгвальних і психологічних феноменів, орієнтованих на специфічний, індивідуальний спосіб світобачення й пов'язаних з етнічною мовною картиною світу. Афоризми ж віддзеркалення стереотипів мають універсальну адресацію й реалізують комунікативні завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі учасника комунікативного акту. Ситуації, які моделюються афористичними висловами, розкривають два типи комунікації: 1) спрямовану* на

результат (повідомлення про результати спостережень в імперативній чи декларативній формі закону);

2) спрямовану на процес (отождоження репрезентованої ситуації з фоновими знаннями, досвідом адресата ж партнера-співрозмовника) [8, с. 72-85]. Універсальність комунікативної ситуації афоризму визначається тим, що кожен адресат має можливість ототожнити себе з суб'єктом ситуації.

Категорія антропоцентричності як комунікативне ядро афоризму може бути визначена на основі опозиції „автор - зовнішній світ” [12, с. 113-114]. Відповідно до наявного в мовознавстві підходу щодо активності / пасивності ставлення мовця до навколишнього світу існує розмежування комунікативних структур на три класи [5; 12]: активні, пасивні, нейтральні. Спираючись на окреслені позиції й характер референції афоризмів ж комунікативних утворень, і виділяємо функціональні типи афористичних висловів.

Категорія адресантності в комунікативній будові афоризму реалізується з огляду на опозицію „автор - навколишній світ” і характеризується активними, нейтральними та пасивними відношеннями. Отже, функціональна парадигма афористичних висловів включає такі різновиди:

- 1) афоризми - утворення активної структури;
- 2) афоризми - утворення нейтральної структури;
- 3) афоризми - утворення пасивної структури.

Такий підхід дозволяє визначити позицію автора щодо дійсності, а відтак і реалізацію категорії адресантності.

Афоризми, у яких позиція автора щодо висловлюваного характеризується високим ступенем референції, розглядається наші як **утворення активної структури**, наприклад: *Хіба можна полюбити мачуху дужче, ніж рідну матір?* (Р.Іваничук); *Як це життя людське коротке, а війни його ще вкорочують* (В. Дрозд).

Деривація афористичних висловів-утворень активної структури відбувається за допомогою маркерів суб'єктивної модальності:

- 1) синтаксичних, зокрема:

- інтонації (окличної, питальної): *Що в тебе є? Печаль і далина* (Л.Костенко); *Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним будши на своїй землі!* (Л.Костенко);

- звертань: *Боже, якби земля справді мала лице то був би суцільний закривавлений синяк* (М.Бриних); *Господи, гніву пречистого прошу - не май на зле* (В.Стус);

- вставних конструкцій (крім таких, що мають семантику джерела повідомлення): *Видно, кожна епоха, навіть зовнішньо, ліпить свій тип* (О.Гончар); *Звичайно, мусиш бути сміливим, коли цього вимагають згори* (В.Шкляр):

- 2) морфологічних, наприклад:

- часток різних видів: *Лиш мати - вміє жити, аби світитися, немов зоря* (В.Стус); *Отож, радій вечірній днині, допоки в ребра серце б'є* (В.Стус);

- вигу ків: *Ой, велика річ пропорції* (Л.Костенко);

- 3) стилістичних, зокрема конструкцій експресивного синтаксису [3]:

- називного уявлення: *Доля - вона таки є* (В.Дрозд); *Горе, воно хоч кого навчить: чи темного, чи вченого* (О.Гончар);

- лексичного повтору: *Кров не сховаєш, кров і крізь землю проступить*

(В.Дрозд); *Біду не треба кликати. Біда давно навкруг нас. Лиш вона така, як смерть - невидима* (М.Матіос);

- парцеляції: *Втекти не дано нікому. Хоч пробують многі* (П.Загребельний); *Убогий світ! Тільки як на чий погляд* (О.Гончар);

- сегментації з темпоральним відтінком: *Довкола мене - цвинтар душ на білім цвинтарі народу* (В.Стус); *Довкруг - обрізано жалі, обтято голосіння* (В.Стус);

- риторичного питання-відповіді: *Що таке щастя? Це звичайний випадок, який помагає вам опинитися в належний час у належному місці* (П. Загребельний);

4) комплексу зазначених вище компонентів: *І кожен фініш - це, по суті, старт* (Л.Костенко); *Ні, люди, таке випадає раз у житті!* (О.Гончар); *Ой світе мій, ти весь — з любові, на ній стоїш, а не впадеши* (І. Драч); *Чи, може, то вроджене - ніколи ні перед чим не гнутися?* (В.Шкляр).

Розглянутий функціональний тип афористичних висловів є досить продуктивним у мові сучасного українського художнього дискурсу й становить 43,4% від загальної кількості описаних одиниць.

Афоризми, що репрезентують нейтральну позицію автора щодо висловлюваного, ми кваліфікуємо як утворення нейтральної структури: *Не все те є, що мало бути, бо й щось до нас було-збуло* (М.Вінграновський); *Усе буде, якщо дуже хотіти, щоб було* (В.Дрозд); *Друг ще простить, зате сама доля може часом помститися* (Р.Іванчук). Цей тип авторських висловів нами розглядається як узуальні афоризми, що за структурно-семантичними особливостями схожі з власне пареміями й здатні входити до когнітивної бази кому ні кантів без трансформацій: *Блаженний сон душі мистецтву не сприяє* (Л.Костенко); *Хто в чужого забирає, тому таке саме Бог дає* (М.Матіос); *З усіх боків нас отруюють так звані дбайливіці за долю вітчизни* (М.Бриних). Афористичні вислови-утворення нейтральної структури характеризуються високим ступенем продуктивності й становлять 54,6% від наявних у картотеці мовних одиниць.

За умов посилення на іншого адресанта аналізована категорія не виявляє прямої референції, і відповідно афоризми характеризуються низьким рівнем адресантної активності. Афористичні вислови цього різновиду ми визначаємо як утворення пасивної структури Наприклад: *Як сказано: воля й відвага або мед п'є, або кайдани трє* (П.Загребельний); *Минуле ж, як відомо, завжди наявне і корисне людині тим, що ним легко можна поєднати своє горе* (П.Загребельний). Афористична деривація ґрунтується на використанні вставних слів, словосполучень, речень, що мають семантику об'єктивного, авторитетного джерела повідомлення (*відомо, кажуть, як кажу>ть, на думку>* тощо). Розглядуваний тип афоризмів позначається накладанням двох планів: актуальна ситуація порівнюється з відображеною у відомому вислові: *Відомо, що тільки рівні сміються між собою* (П.Загребельний); *Сказано ж бо, що Бог, створюючи пророка, не знищує людини* (П.Загребельний); *Кажуть, що людина літає в дитинстві уві сні, коли росте* (П.Федотюк). Сам адресант не лише надає ваги авторитетності повідомлюваному, а й афішує своє небажання вести невиправдані пошуки необхідних слів тоді, коли в його активі є готовий зразковий вислів, який ідеально підходить певній стереотипній ситуації [1, с. 154-155]. Істинність адресант підкріплює посиленням на авторитет, актуалізуючи в когнітивній базі афоризм, адекватний комунікативному акту. Афоризми-утворення пасивної структури

характеризуються низькою частотністю вживання у сучасному українському художньому дискурсі (усього 2% від загальної кількості), і тому нами розглядається як непродуктивний функціональний тип афористичних висловів.

Отже, функціональний аспект афористики визначає внутрішню й зовнішню властивості, комунікативну спрямованість афоризмів. Внутрішній (інтелектуальний) модус визначається способом існування та роллю в побудові мовленнєвих одиниць вищого порядку - макротекстів. Зовнішній модус (емотивний, аксіологічний) розкриває певні прагматичні установки й характеризує позицію адресанта щодо навколишньої дійсності. Категорія адресантності в комунікативній будові афоризму реалізується з огляду на опозицію „автор - навколишній світ” і характеризується такими функціональними різновидами структур: активні, нейтральні, пасивні. Подальшої розробки, на нашу думку, потребують й інші лінгвальні й комунікативні особливості української афористики.

Список використаної літератури

1. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект истории описания: история и современность. - К.: ИПЦ „Киев, ун-т”, 2002. - 294 с.
2. Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. Разбор одной авторской паремии // Пармиологический сборник: Пословица, Загадка (Структура, смысл, текст). -М.: Наука, 1978. - С. 163-211.
3. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). - Ч. 2: Навч. посібник. - К.: ІЗМН, 1996. -240 с.
4. Калашник В.С. Афористичність поетичної мови Д.Павличка // Культура слова. - 1989. -Вип. 36. - С. 10-13.
5. Колоїз Ж.В. Структурно-функціональні, різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. - Дніпропетровськ. 1996. -24 с.
6. Крейдлин Г.Е. Структура афоризма // Проблемы структурной лингвистики. 1985-1987 /Отв. ред. В.П.Григорьев. -М.: Наука, 1989. - С. 196-205.
7. Прохоров Ю.Е. Русские крылатые выражения как объект учебной лексикографии // Актуальные проблемы учебной лексикографии. - М.: Рус. язык, 1977.-С. 136-143.
8. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / НАН України Ін-т української мови; відп. ред. М.М.Пешак. -К., 1998. — 194 с.
9. Садовая Г.Г. Языковая природа и стилистические функции сентенции (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. пед. ин-т иностр. языков. -М., 1976. -23 с.
10. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. учеб, пособие. - К.: Брама, 2004. - 336 с.
11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н.Кожинной. -М.: Флинта; Наука, 2003. -696 с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер с франц. - М. . Прогресс, 1988.-656 с.
- 13.Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы) // Пармиологический сборник: Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). - М., 1978. - С. 35-52.
14. Фелицына В.П., Мокиенко В.М. Русские фразеологизмы:

Лингвострановедческий словарь/Под ред. Е.М.Верещагина и В.Г.Костомарова. -М.: Рус. язык, 1990. - 220 с.

15. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. - М.: ИТДГК „Гнозис,,. 2004. - 326 с.

Summary

The article is focused on the functional aspect of Ukrainian aphoristic. It consist the investigation of the functional typology> of aphorisms in modem Ukrainian in the paradigm of anthropocentric approach.

В.В.Явір

канд. філол. наук., професор

ВОКАТИВНІСИНТАКСЕМИ: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті окреслюються особливості вокативних синтаксем., яким властива семантико-синтаксична різноплановість залежно від позиції і функціонально-сислового навантаження.

У синтаксисі на сучасному етапі його розвитку назріла необхідність в осмисленні поняття елементарної синтаксичної одиниці як такої базової величини, на основі якої вибудовуються конструкції вищого рівня. Саме такою семантико-синтаксичною мінімальною одиницею прийнято вважати синтаксему, яка є одночасно і носієм елементарного смислу, і конструктивним компонентом більш складних синтаксичних утворень з властивим їй певним набором синтаксичних функцій [4, с. 4].

Метою цієї статті є спроба окреслити семантико-синтаксичні особливості вокативних синтаксем, що їх І.Р.Вихованець кваліфікує як складні, у яких „нерідко морфологічна непохідність поєднується з семантико-синтаксичною ускладненістю” [1, с. 268]. На думку вченого, такі синтаксеми сформувалися внаслідок об’єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень в ускладнене просте. Отже, критерієм виокремлення вокативної, як і будь-якої іншої синтаксеми, має бути синтаксична позиція, зумовлена тільки семантико-синтаксичною позицією опорного слова.

Засобом вираження вокативних синтаксем у сучасній українській мові є форми кличного відмінка.

Слід зазначити, що з другої половини минулого століття кличний відмінок, за яким ще від Ф.І.Буслаєва усталилася на синтаксичному рівні термінологічна назва **звертання**, традиційно не вважався членом речення. Так, О.М.Пешковський, Д.М.Овсянко-Куликовський, О.О.Шахматов та ін. категорично виключали звертання зі складу членів речення на тій підставі, що вони, на їх думку, не пов’язані граматично з останніми. Зокрема, О.М.Пешковський підкреслював, що хоч за змістом звертання і пов’язані з реченням, вони все ж є „елементами, внутрішньо чужими реченню, яке дало їм притулок, як куля, що потрапила в організм” [6, с. 359].

Протилежний погляд на синтаксичну функцію кличного відмінка висловив О.О.Потебня: „...Єдині відмінки, здатні виражати підмет, суть називний і кличний” [7, с. 100]. Тому, за висновками вченого, називний і кличний як прямі відмінки

знаходяться не поза реченням, а в ньому. У конструкціях „сира земле, розступися”, „розступися, сира земля” і „сира земля розступилася” вчений визначає однакову функцію відмінкових форм [7, с. 101]. Використання кличного, замість називного, О.О.Потебня засвідчує і в мові українського фольклору: *Оттогді то Хвилоне, Корсунський полковниче на доброго коня сідав...!*, *Оттогді ж то Івасю Вдовиченку на доброго коня сідає...!*; *Оттоді то Івану Потоцький, кролю Польський, листи читає...!*. *Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче...* [7, с. 102]. Пізніше ідеї О.О.Потебні були продовжені й розвинуті в українському мовознавстві Є.К.Тимченком.

І.К.Кучеренком, І.Р.Вихованцем та ін. І.Р.Вихованець обґрунтував думку про те, що кличному відмінку як члену речення властивий ряд синтаксичних позицій.

Оскільки термін звертання відображає семантичну, а не граматичну сутність кличного відмінка, доречним є щодо останнього термін вокативна синтаксема, запропонований російськими синтаксистами [4, с. 4]. Хоча й він, на наш погляд, не відображає усі ті семантико-синтаксичні особливості, які властиві функціонально різним синтаксичним одиницям, вираженим формами кличного відмінка. Іншими словами, кличний відмінок являє собою неоднорідний граматичний компонент, який є виразником різних семантико- синтаксичних і формально-синтаксичних функцій. І.Р.Вихованець виділяє їх чотири різновиди: а) конструкції, в яких вокативу належить основна семантично-синтаксична функція. Вчений вважає її вихідною базою синтаксичної інтерпретації інших його різновидів: *Хлопче, заспівай!*; *Прочитай казку, внучко!*; б) конструкції з вокативною синтаксемою у функції адресата - потенційного об'єкта дії; *Хлопче, я розповім тепер про героя!*; *Сьогодні, внучко, гарна погода.* Ця функція, за висновками І.Р.Вихованця, вважається базовою для вокатива у вторинних позиціях, хоча не зовсім ясно, на чому вона ґрунтується. Адже й синтаксеми в конструкціях на зразок *Як запалить тебе, багаття, у чорний день?* (В.Стус) теж є підстави розглядати як базові у цих же позиціях; в) конструкції з вокативною синтаксемою, яка на семантико- граматичному рівні дублює члени речення, виражені особовим займенником, а отже, виконує тотожну щодо займенника 2 особи однини і множини семантико- синтаксичну функцію: *Ти, хлопче, гарно співаєш!*; *Я пізнав тебе, хлопче!*; *Друзі передали тобі, хлопче, книжку!*. Вокатив, як бачимо, виконує у цих конструкціях формально-синтаксичну функцію опосередкованого як головного, так і другорядного члена речення; г) конструкції з вокативною синтаксемою у функції головного компонента вокативного речення: *Мамо! Бабусю! Дітки!* У такій позиції їм властива синтаксична автономність, яка оформляється відповідною інтонацією [2, с. 186-190].

Аналіз мовного матеріалу дає підстави запропонувати дещо іншу семантико-синтаксичну класифікацію вокативних синтаксем, зважаючи, на певні відмінності в синтаксичній позиції і їх морфологічному вираженні. З огляду на це виділяємо сім таких різновидів: 1) *Чоловіче, запрягай коня!*; *Допоможи батькові, сину!*; *Олено, працюєш?!*; *Нездужаєш, Петре?!*; 2) *Ти, сестро, співай!*; *Ти плачеш, Маріє?!*; *Ви такий здібний, Петре!*; 3) *Ми приїдемо до тебе, сину, завтра!*; *Тобі, Миколо, повернули борг!*; *З тобою, брате, хоч на край світу!*; *Бачу тебе, хлопче, вперше!*; *На тобі, дочко, тримається все господарство!*; 4) *Я хочу, мій голубе, побачити гори!*; *Діти, завтра до нас завітають гості!*; 5) *Брате! Сину!*; *Ех, друже!*; б) *Мамо... Як солодко вимовляти це слово...!*; *Земле моя! Скільки печалі й радості...!*; 1)0 *Господи! Боже ж мій! Матінко*

Божа!

1. Як цілком слушно підкреслює І.Р.Вихованець, вокативна синтаксема першого типу становить центральну, базову ланку в конструкціях на зразок *Чоловіче, запрягай коня*, оскільки „виконує основну семантико-синтаксичну функцію і є вихідною базою синтаксичної інтерпретації інших її різновидів” [2, с. 187]. Вокатив у цих конструкціях займає позицію підмета, бо, по-перше, називає суб’єкта потенційної дії мовця; по-друге, послідовно трансформується в конструкції з підметом, вираженим формою називного відмінка займенника (*ти заспівай, ти розмовляєш*)’, по-третє, координує свої форми з предикатами (*Дитино, допоможи і Діти, допоможіть; Доглядаєш батьків, сестро і Доглядаєте батьків, сестри*). Оскільки предикатна синтаксема, виражена дієслівною формою 2 особи та 1 особи множини, не здатна сполучатися з формою називного відмінка іменника (це властиво лише дієслівним формам 3 особи), функцію підмета у такому разі послідовно виконує кличний відмінок, наприклад: *Зласкався, доле, над моїм народом!* (Л.Кост.); *Розпрягайте, хлопці, коні* (Н. тв.); *Гей, писарю, неси мою печатку* (Л.Кост.); *Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній борозні* (В.Стус); *Засівайся, ниво, людям на добро!* (В.Симон); *Заспіваймо, хлопці, нашої козацької* (Н. тв.); *Об’єднаймося, браття, на добрі діла* (Розм.); *Тож веселімося, людоньки, на людях...* (Л.Кост.); *Лишимо її, молодиці...* (М.Матіос). На думку І.Р.Вихованця, „кличний відмінок виконує функцію підмета **тільки в одному різновиді конструкцій** (виділено - В.Я.) - у конструкціях з дієсловом наказового способу” [2, с. 187]. Приймаючи, в цілому висновок вченого щодо конструкцій з дієсловом наказового способу, в яких підметом з уже відомих причин **МОЖЕ** бути тільки послідовно і потенційно кличний відмінок, дозволимо собі заперечити цю категоричну думку, оскільки у конструкціях *Чому, Оленко, не йдеш, до гурту?. Де знаходиш, дитино, цю красу?* (Газ.); *Розкажеш, батьку, про свою пригоду* (Розм.); *Принесла, дочко, квіти?* (Розм.); *Не впізнаєш мене, Луко?* (С.Андр.) при дієсловах-предикатах дійсного способу з різним часовим значенням кличний відмінок однозначно займає позицію підмета..

Вокативній синтаксемі в позиції підмета, як було вже зазначено, властиве чи не найбільше смислове навантаження. Тому її вилучення не лише позбавляє конструкцію інформативної повноти, завершеності, а й може зруйнувати саму конструкцію як предикативну одиницю, напр.: *Опустіться, тихі зорі, синові на вії* (В.Симон.); *Прости мене, Васиіуку, мій брате.... Прости мене, убита горем вдово... Блазняйте й далі, пишуці братове* (Б.Мозол.); *Шумуйте, весни, - дні, ярійте, вечори, поранки, шліть нам усмішки лукаві!* (В.Стус).

У художньому мовленні значна інформаційна функція реалізується не лише через вокатив, а й через залежні від нього атрибутивні компоненти: *Одкам’янійте, статуї античні, одкам’янійте і кричть на гвалт* (Л.Кост.); *Слався, дух творчості людської* (М.Бажан); *Зеленійся, рідне поле, українська ниво!* (І.Франко), *Цвіти, моя Вітчизно молода, безмежна, непереборна, яснокрая!* (А.Мал.). І, навпаки, якщо конструкція має яскраво виражене узагальнено-особове значення, вона, як правило, не потребує вокативної синтаксеми, яка нівелює в такому випадку значення узагальненості: *Шукайте цензора в собі; Пишіть листи і надсилайте вчасно..!; Не забувайте забутне...*

Шукайте посмішку Джоконды... Любіть травинку і тваринку... А поки розум од біди

не згірк ще, не будь рабом і смійся, як Рабле! (Л.Кост.); Не вимучуйте з себе сміху, Коли серце стогне від мук, Не благайте у долі лиха, Коли щастя іде до рук (В.Сим.). Зрідка в позиції підмета функціонує, крім іменника, субстантивована прикметникова форма: *Кохайтеся, **чорнобриві**, Та не з москалями* (Т.Шевченко); ***Перший**, починай!* (Розм.); *Копитами вдарте, **вороні**, у степу ми з вами не одні* (П. Вор.); *Цабе, **сірий**, муругий!* - крикнув Карпо (І.Н.-Лев.). У таких синтаксемах, поряд з основною, реалізується ще й функція кваліфікаційна: *Голубчику; Кохана; Рідна; Покидьку, згинь!* (Розм.).

2. У конструкціях на зразок *Ти, сестро, співай; Ти тачеш, Маріє?*, як і в розглянутих вище, вокативна синтаксема наділена семантико-синтаксичними ознаками активності, вихідної спрямованості, але, на відміну від них, їм властива формально-синтаксична ознака вторинності, оскільки вжиті вони при займеннику ти (ви) в позиції підмета. Тому такі вокативи, на перший погляд, дублюють займенниковий підмет, їм властиве з функціонального погляду явище паралелізму: *Голос криниці, чого ж ти замовк?; Ти, Марку, грай...; Ти знов прийшла, моя печальна музо...; Чому ж ти не хочеш, Боже, на поміч мені інші?!* (Л.Кост.); *Кому ж ви служите, приречені Антеї...?* (В.Сим.). У зв'язку з семантичною ослабленістю первинного підмета-займенника вокативна синтаксема компенсує інформативний вакуум, який стосується всієї конструкції. Тому як семантико-синтаксичній одиниці їй властива на семантичному рівні функція, близька до прикладки. Очевидно, саме ця близькість іноді не дозволяє провести чітке розмежування вокативної синтаксеми у функції підмета і відокремленої прикладки; напр.: *Це ти знайшла мене, хороша. між спопелілих чорних трав?* (А.Малишко) і *Навіщо ж ви, мої друзі, кривите душею?* У цих прикладах підкреслені синтаксеми можуть виступати то вокативними синтаксемами, то відокремленими прикладками, залежно від інтонації. Ось ще кілька прикладів, які засвідчують суміщення обох функцій - вокатива і відокремленої прикладки.: *Де зараз ви, кати мого народу?* \ *Яка хороша і розумна ти, Найвна, мила юність неумита* (В.Симон); *Іваночку, ти чуєш, доброокий?* (В.Стус); *Блюстителі, халтура - ваше хобі, Ви, фабриканши вір і недовір, зробити вам би по духовній пробі — вас забракує кожен ювелір* (Л.Кост.). Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що в конструкціях з іншими, не імперативними предикатними формами, займенниковий підмет є, здебільшого, структурно обов'язковим: *Щось ти, Лазаре, неспокійний...* (Ю.Вин.); - *Ах ти, Юрку, бешкетнику!* - насварилася бабуся (Ю.Вин.); *То гир ж ви, хлопці, що ж ви, що ж ви, хлопці?! Це ж до якого стиду дожили* (Л.Кост.); *Де ж ви, ті люди, що в хаті жили?* (Л.Кост.). Вилучення займенниково-особового підмета *ви* в останньому реченні трансформує конструкцію в неускладнену з іменником у позиції не відокремленої прикладки, а підмета.

Вокативна синтаксема, як правило, виражається кличною формою іменника, яка є її морфологізованою формою. Зрідка, правда, займенник 2 особи може виконувати функцію вокативної синтаксеми, тільки в експресивному мовленні для підкреслення зневажливого, фамільярного чи грубого відтінку, інколи за оказіональною ознакою: *Слухай, ти! Що ти собі дозволяєш?* (Розм.); *Ви, байстрюки катів осатанілих, Не забувайте, виродки, ніде: Народ мій є! В його волячих жилах Козацька кров пульсує і гуде* (В.Сим.); *Мовчав би, ти, базікаю ледаче...* (Розм.); *Ей, ви, у білому кожусі, ходіть сюди!* (Розм.); *Моя бабуця висунулась у вікно і закричала: — Ти, дранцю! Як не перестанеш, то зараз тебе знову> вишию!* (Ю.Вин.).

3. Форма кличного відмінка в конструкціях на зразок *Ми приїдемо до тебе, сину, завтра; Тобі, Миколо, повернули борг, З тобою, брате, хоч на край світу* та под., як і в попередньо розглянутих, на перший погляд, теж дублює займенник 2 особи і виконує тотожну щодо цього займенника функцію. Однак у таких і подібних конструкціях формі кличного відмінка, по-перше, властиві ознаки пасивності, „фінальної спрямованості”; по-друге, вона реалізується в іншій, не предикативній позиції; по-третє, така синтаксема характеризується „формально-синтаксичною ознакою вторинної (опосередкованої займенниковим іменником) придієслівної центральності” [2, с. 189]. Напр.: *Не врятував тебе я, Україно; Спасибі вам, двори і явори, що ви лице дали його розгледіть...: В таке цвітіння, князю Володимире, тобі не важко бути кеш 'янилі?* (Л.Кост); *Я тебе шукав, посестро-зраднице, ворожко Зимо!: Як запалить тебе, багаття, у чорний день?* \ *Перед вами, судді, не вклонюся* (В.Стух); *Я вам скажунт Васюто, так мене серце тоді заболіло...* (М.Матіос); *Запрошуємо вас, Олено Миколаївно, на нашу вечірку* (Розм.).

Як засвідчує аналіз прикладів, функція вокатива, вираженого власним ім'ям, і справді зводиться фактично до актуалізації чи активізації адресата (Я вам так скажу, Васюто...), а отже, щодо займенника вона ніякого додаткового семантичного навантаження не несе. Інша річ, якщо вокативна синтаксема є назвою посади, звання, вченого ступеня, соціального стану тощо. У такому разі вона репрезентує суб'єктивне ставлення до об'єкта мовлення (До вас, пане, лікарю, прийшов пацієнт...). Між формою пошанної множини займенника і вокативною синтаксемою цілком закономірною може бути відсутність узгодження у граматичному значенні числа. Щодо позиції займенникового об'єкта і вокативної синтаксеми спостерігається ще одна закономірність: остання регулярно перебуває в постпозиції щодо першої. Пояснюється це, очевидно, тим, що займенник, як відомо, не містить конкретної назви предмета, а лише опосередковано позначає предмет або вказує на нього в конкретній ситуації і має найбільш узагальнену семантику предметності. Тому він і потребує конкретизації, яка й реалізується вокативною іменниковою формою. Тому за функціонально-семантичним навантаженням вокатив близький до відокремлених прикладок або до відокремлених неузгоджених означень, за допомогою яких передається характеристика, ставлення суб'єкта до адресата, видільна чи уточнююча функція та ін.: *А вас, Олено, попрошу залишитись...; Я повернулася до тебе, бевзю ти недорікуватий...; Знову на роботі не задоволені тобою, невдячний ти гультіпако!* (Розм.). До складу поширеної вокативної синтаксеми може включатися займенник *ти* для підсилення експресивності й категоричності в оцінці.

4. Вокативи в конструкціях *Діти, завтра до нас завітають гості; Я хочу, мій голубе, побачити гори* і подібних найменше пов'язані з семантико - синтаксичною структурою речення: *Я їм скажу: чортові душі, є іще сила в цій булаві* (Л.Кост.); *Завтра, Оленко, мене уже в цьому місті не буде* (Газ.). Це власне звертання, якому властива лише одна функція - назва адресата повідомлення як одна з передумов комунікації. Такий вокатив легко вилучається зі структури повідомлення, переставляється в будь-яку позицію без будь-яких змін у його семантичній структурі. Тому, на відміну від попередньо розглянутих вокативних синтаксем, кваліфікувати вокатив у функції звертання як член речення немає достатніх ні формально-синтаксичних, ні семантико- синтаксичних підстав.

5. Щодо вокативів, які синтаксисти кваліфікують як вокативш речення, звертання-речення, комунікати, кличні комунікати тощо. їх визначають як такі, що є еквівалентами речення-висловлювання, яке складається з вокатива і, називаючи адресата мовлення, разом з тим передає певну модально або емоційно забарвлену думку - осуд, докір, застереження, радість тощо [5, с. 168; 3, с. 259; 9, с. 407; 2, с. 190-191]. Виходячи з такого розуміння вокативного речення, очевидно, до нього не правомірно зараховувати всі вокативні синтаксеми, які стоять на початку речення і відділяються знаком оклику' (*Голубчику! Схаменись, не кажи таких слів* (Ю.Ян.); *Ганнусю! Вийдемо по сходах і гляньмо вниз і навкруги!* (М.Рил.) [9, с. 408]. Ці синтаксеми входять до складу висловлення і не є еквівалентами речень. Оскільки вокативне речення є лише еквівалентом звичайного речення і виконує специфічну в нерозчленованій формі функцію, яка виявляється в інтонації, вважаємо, що більш відповідним терміном для їх номінації є термін **комунікат**. Напр.: - *Артуре!* - *владно прикрикнула його дружина...* - *Артуре?* - *перепитав Пена...* - *Так, я Артур* (Ю.Андр.); *Пес забився під дошки на подвір'ї і скавулить. Я до нього: „Бровку! Гуджа!”* *А він ані руш* (Ю.Цин.); *Ах ти, бешкетнику!* *наварилася бабу>ся* (Ю.Вин.); - *Чудо ти моє солодке...* *тата поцілував*
Дарусю в тім ячко... (М.Матіос); *А я лечу, лечу, лечу!* - *Григорій Савич!* - *тихо шепочу* (Л.Кост.).

Особливістю вокативних речень є те, що вони самі є повідомленнями, з семантико-граматичного боку нерозкладні і такі, що не входять в інші реченнєві структури.

Як засвідчують подані приклади, є серед них такі, що означають кликання когось, заборону', осуд, а також різні емоційні як позитивні, так і негативні реакції.

6. Вокативні синтаксеми, які називають предмет, особу, про яких ітиметься в наступному' контексті: *Мамо... як солодко вимовляти це слово; Земле моя! Скільки печалі й радості....* Це так званий вокативний теми [8, с. 165]. Такі вокативи властиві, здебільшого, поетичному мовленню. Після них має йти розгорнута характеристика особи, природи, події тощо. Вокативним теми, як правило, починається текст: *Горинь моя, моя Умань і Згубівко, Радомко ранньої сивини! Моя Коханівко, Миролобівко, Ганно- Зачатівко, сина зачни* (Л.Кост.); *Моя Добринь, горбата від обухів. Моя Гординь, щербата від неслав* (Л.Кост.); *Сини! Сини! Барометри кирпаті Людського спокою і завтрашнього дня! Ми перед вами разом винуваті, Що на планеті бійки і гризня* (В.Сим.); *Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе* (В. Сим.); *Номенклатурні дурні, бюрократи, пласкі мурмила в квадратурі рам! Ваш інтелект не зважать на карати, а щонайбільше просто на сто грам* (Л.Кост.). Вокативний теми, на відміну від вокативних речень- комунікатів, тісно пов'язаний з наступним текстом.

7. Очевидно, на ґрунті вокативних речень сформувалися вигуки і вигукові сполуки внаслідок нейтралізації субстанціальних ознак вокативної синтаксеми, її адресатно-суб'єктного значення: *О Господи! Боже мій! Матінко Божя!* Це й переводить відмінкову форму в розряд вигуків: *Матір Божя, та вона прийшла топитися...* (М.Матіос); *Господи, який він був красивий* (Газ.); *О батечку мій! Що він на тому тракторі виробляє!* (Розм.); *І раптом - Боже! після того чаду> і тарапати рівної нулю, - я чую дощ...* (Л.Кост.); *О Боже мій! Де дітисся поету?!* (Л.Кост.); *Треба*

ж, **чорт забирай**, щось робити із цим життям посеред єдиної й неподільної холоднечі світу (Ю.Андр). У поданих прикладах вокативні форми, перейшли в розряд вигуків, втратили здатність до словозміни, їх семантика набуває конкретно-ситуативного характеру і розкривається в контексті, у зв'язках з іншими словами. Основним засобом вираження семантики є, безумовно, інтонація. Здебільшого у вигуки переходять форми *матінко, лишенько, пене, людоньки, Господи* та ін. У функції вигуків вони можуть регулярно сполучатися з вигуками *о, ой, ох*, частками, які підсилюють їх емоційний вплив. Порівняймо: **О Боже!** *Ти не могла вибрати нуднішого місця!* (С.Андр.) і **Господь**, *спаси мене від доброти* (Л.Кост.) або: *Чому ж ти не хочеш, Боже, на поміч мені поспішати?!* (Л.Кост.) У двох останніх прикладах таке поєднання неможливе, оскільки вокативні синтаксеми займають позицію підмета і є виразниками основної семантико-синтаксичної функції.

Отже, вокативним синтаксемам властива семантико-синтаксична різноплановість залежно від позиції і функціонально-сміслового навантаження.

Список використаної літератури

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. - К.: Либідь, 1993.-368 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. - К.: Наук, думка, 1992. - 224 с.
3. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: (Просте речення: еквіваленти речення). - К.: Наук, думка, 1973. - 288 с.
4. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. - М.: Наука, 1988. - 440 с.
5. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. - Ч. II. - К.: Рад. шк., 1965. - 2-е вид. - 283 с.
6. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - Изд. 4-е. - М.: Учпедгиз, 1934. - 452 с.
7. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. - М.: Учпедгиз, 1958.-Т. 1/2.-536 с.
8. Русская грамматика. - Т. II: Синтаксис. -М.: Наука, 1980. - 710 с.
9. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. - К.: Вища нж., 1994. - 670 с.

Summary

The article describes the peculiarities of vocative syntactical semantic units which are characterized by semantic and syntactical variety depending on their position and functional usage.

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Т.А.Доронина

канд. педагог, наук, доцент

О.В.Мохначева

канд. филол. наук, доцент

КОНЦЕПЦИЯ „ИНОГО ГОЛОСА” К.ГИЛЛИГАН КАК ИНТЕРПРЕТАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ

У статті викладається суть концепції іншого голосу К.Гілліган і розглядається можливість її застосування як стратегії інтерпретації літературного тексту.

Постановка проблемы интерпретации литературного текста определяется ее актуальностью в филологии и связана с многообразием представленных здесь теоретико-методологических подходов. В первую очередь это определяется тем, что методологической основой гуманитарного знания сегодня признается герменевтика. „В теории литературы, - пишет Л.В.Борисова, - предметом литературной герменевтики, как и философской, является интерпретация. По мнению крупного представителя зарубежной литературной герменевтики Э.Д. Хирша, цель интерпретации всегда определяется системой ценностей интерпретатора, его этическим выбором. Интерпретация, по определению когнитологов, - целенаправленная когнитивная деятельность, которая сопряжена с переводом высказывания на иной язык. Благодаря интерпретации высказываний преодолевается неполнота их первоначального понимания" [3].

В целом интерпретация художественного текста определяется как деятельность, сочетающая в себе восприятие, понимание и объяснение. В зависимости от предмета интерпретации различают (В.А.Лукин) ее следующие формы: теоретическая (ей предшествует лингвистический анализ текста) и нетеоретическая. Нетеоретическая интерпретация в свою очередь разделяется на интертекстуальную („рефлексия писателя над чужим текстом”) и внутритекстовую (анаграмма, заголовок, текст в тексте, метатекст).

Существует и другой подход [6] к интерпретации литературного текста, основанный на концепции М.Ю.Лотмана [7]. Согласно этому подходу, текст можно рассматривать: „1) как самостоятельное художественное целое, и тогда в процессе анализа текста устанавливаются внутритекстовые связи, контекстуальное взаимодействие средств различных языковых уровней, смысловая и эстетическая значимость элементов текста в их взаимодействии; 2) как часть выражения чего-то более значительного, чем самый текст, и тогда сам текст служит лишь для установления типологических черт художественного феномена более высокого уровня" [6, с. 27].

С позиций второго подхода возможно привлечение в качестве методологической основы интерпретационной стратегии литературоведческого исследования теоретических подходов „иного уровня"⁵, как, скажем, этико-философской концепции К.Гиллиган в качестве обоснования одного из принципов

гендерного анализа литературного произведения: учет гендерной природы этики субъекта и объекта интерпретации.

Кэрол Гиллиган (Carol Gilligan) относится к числу теоретиков культурного феминизма, основанного на представлении, что женщины, „благодаря своей природе и/или в результате особого женского исторического опыта, обладают особенными женскими, или фемининными качествами”. Эти качества противоположны мужским, или маскулинным. К женским качествам относят взаимосоотнесенность, связанность с другими, телесность (природность), сопереживание, доверие, стремление отдавать, отсутствие иерархии в отношениях (горизонтальные связи), стремление к радости, миру и жизни. К мужским качествам, согласно теории культурного феминизма, относятся независимость, автономность, интеллектуализм, рациональность, культура (не-природность), воля, стремление к доминированию, иерархическим отношениям, подавлению, угнетению, войне и смерти [4].

В 1982 г. К.Гиллиган издала в Лондоне книгу „Иным голосом. Психологическая теория и развитие женщин”⁵⁵, которая была тут же охарактеризована как „самая пронзительная книга о женщинах, мужчинах и различиях между ними”. Исходным положением концепции К.Гиллиган является утверждение, что женский опыт был несправедливо удален из фундаментальных работ по исследованию человеческого развития. Новый подход к изучению „женского жизненного опыта даёт основу для рождения новой теории, потенциально содержащей широкий взгляд на жизнь обоих полов”⁵⁵ [1].

По мнению К.Гиллиган, именно мир чувств и близости создал женскую культуру, не менее богатую, чем культура мужская, но культуру маргинальную, вытесненную из патриархатного дискурса общечеловеческого развития.

В силу своей природной заданности (вынашивание и кормление ребенка) женщинам присуща особая этика заботы (ethics of care), которая воспринимает отстраненность от других как зло. Человеческие связи (взаимосвязи) с этой позиции объясняются не социальными предписаниями, а практикой ежедневной жизни женщин (необходимостью заботы о близких). Понятия справедливости, закона, права, являются ценностными только в мужском дискурсе. Кэрол Гиллиган полагает, что эти понятия не являются универсальными и воплощают мужской опыт деятельности в публичной (а не приватной, в отличие от женского опыта) сфере.

Понятием, объединяющим социальные, психологические и культурные аспекты человеческого общения, определяемого ценностными критериями (мужскими и женскими), получает у К.Гиллиган определение „голоса”⁵⁵. Он *озвучивает* различные подходы к решению ключевых проблем человеческого существования с позиции взаимопонимания. „Человеческие отношения - пространство существования голоса; голос выступает в качестве способа утверждения отношений с другими: способность слушать других, понимать их язык, принимать их точку зрения; голос как бы становится способом выражения самости” [9].

К.Гиллиган выделяет два „голоса” в понимании человеческих отношений:

- а) маскулинный, ориентированный на обособление, независимость, автономию;
- б) фемининный, ориентированный на утверждение соединенности с другими. Два голоса - *два языка*, язык универсальных прав человека и язык ответственности. „Инаковость” фемининного голоса, по К.Гиллиган, состоит в утверждении

ненасильственных человеческих отношений в мире обособленности и установления новых границ между людьми.

С точки зрения К.Гиллиган, моральная аргументация женщин отлична от мужской вследствие различного социального опыта и морального развития („которые имеют свои уникальные критерии, ценностные ориентиры, способы разрешения моральных проблем”). Обращаясь к анализу процесса формирования половой идентичности у мальчиков и девочек, К.Гиллиган устанавливает определенное различие. Поскольку половая идентификация осуществляется у ребенка уже к трем годам, во время его непосредственной связи с матерью, то и процесс идентификации протекает как - осознание своей противоположности (у мальчиков), либо как самоотождествление (у девочек). Следовательно, мужское развитие следует по пути индивидуализации, обособления, автономности (мораль справедливости), а женское - идентичности и близости (мораль любви и заботы). Так рождается в концепции К.Гиллиган обоснование существования различных типов морали („голосов”), что, в свою очередь, определяет существование „новой женской картины мира, нового взгляда на женскую мораль” [10]. Н.Смирнова делает по этому поводу интересное замечание: „Женщины определяют себя в контексте человеческих взаимоотношений и судят о себе в выражениях способности к заботе. Женщин отличает восприимчивость к нуждам и чувствам других, принятие на себя ответственности за заботу. Женщине свойственно внимать голосам другого в большей степени, чем своему собственному, и включать в свои суждения другую точку зрения” [10], что подтверждается словами самой К.Гиллиган: „Моральная слабость женщин, которая обнаруживается в очевидной расплывчатости и путанице суждений, таким образом, неотделима от моральной силы, которая в первую очередь выражается в заботе о взаимоотношениях с другими и ответственности за них. Само нежелание выносить суждения может быть признаком заботы и беспокойства о других...” [5, с. 152].

Игнорирование этого факта (отличия в мужской и женской этике) в исследовании любого уровня может быть свидетельством одностороннего подхода интерпретатора. При этом сама Гиллиган подчеркивает, что цель ее работы - не противопоставление полов или изучение их специфики, а именно проблема интерпретации: „...Контраст между⁷ мужским и женским голосами нужен для того, чтобы высветить различие между¹ двумя образами мысли и выделить проблему интерпретации, а не для того, чтобы сделать обобщения о том и о другом поле” [5, с. 143-144.].

Свои теоретические рассуждения К.Гиллиган сопровождает ссылками на тексты литературных произведений. В качестве примера обратимся к интерпретации исследовательницей одного из фрагментов диалога пьесы А.П. Чехова „Вишневый сад”. „Во втором действии „Вишневого сада” молодой купец Лопухин описывает свою жизнь, полную тяжелого труда и побед. Не сумев убедить Раневскую в необходимости срубить вишневый сад ради спасения ее имения, он покупает его. Лопухин - человек, обязанный всем самому себе, приобретая имение, где отец и дед его были рабами, намеревается искоренить „нескладную, несчастливую жизнь” прошлого, заменяя вишневый сад летними домиками, где грядущие поколения „увидят новую жизнь”. Мечтая о подобных преобразованиях, он предстает в образе человека, который сам является основой своей активности и поддерживает ее: „Иной раз, когда не спится, я

думаю: „Господи, ты дал нам громадные леса, необъятные поля, глубочайшие горизонты, и, живя гут, мы сами должны бы по настоящему быть великанами...”. Раневская прерывает его, замечая: „Вам понадобились великаны... Они только в сказках хороши, а так они пугают”. Концепции жизненного цикла человека представляют собой попытки упорядочить и сделать понятными возникающие переживания и представления, меняющиеся желания и реальности повседневной жизни. Но сущность таких концепций частично зависит от позиции исследователя. Короткий отрывок из пьесы Чехова дает понять, что точка зрения может быть иного рода, если исследователем является женщина” [5, с. 135].

Вывод, сделанный К.Гиллиган из цитируемого выше фрагмента, достаточно неожиданный для интерпретации чеховских образов в литературоведении. Для большинства интерпретаторов этой пьесы образы Лопухина и Раневской - скорее лишь знаковые фигуры в контексте социальных конфликтов начала XX века. Концепция Гиллиган дает возможность анализа образной системы произведения, его конфликта, идейного содержания с этической стороны. Не единственно как изучение этико-эстетической позиции писателя, но как открытие нового взгляда на давно известное, устойчивое, клишированное. И образная система произведения, и специфика авторского видения событий при этом несказанно обогащаются и углубляются. Образ Раневской становится еще более противоречивым и жизненным. Эта смена точек зрения в трактовке одного и того же события персонажами служит дополнительным подтверждением удивительного чеховского психологизма, его чуткости к „иному голосу”.

В определении стратегий интерпретации современная лингвистика и литературоведение исходят из концепции текста как системы „автор - текст/произведение - читатель”, допуская в рамках этой системы исследование различных вариантов взаимодействия и взаимовлияния ее отдельных компонентов. Множественность интерпретаций т.о. находится в прямой зависимости не только от теоретико-методологической и аксиологической ориентации и самого интерпретатора, но и от особенностей решения им в процессе интерпретации проблемы автор - текст/произведение (как дискурсивная практика воплощения индивидуального сознания личности и коллективного бессознательного). Обоснование существования „иного голоса”

К.Гиллиган предоставляет возможность выделения „феминного” голоса в тексте (теме) и пояснения его функциональности как восполнения маскулинного голоса или как его преодоления. Рассмотрение проблемы гендерной природы интерпретации литературного произведения позволяет приблизиться к пониманию истинного смысла высказывания, в котором проявляется жизненный опыт гендерной социализации личности нарратора и интерпретатора.

Список использованной литературы

1. Алиев М.Г. Социализация согласия // <http://www.auditorium.ru/books/4015>
2. Артемьева.О.В. Человек = мужчина + женщина // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. -М., 1992. - С. 345-351.
3. Борисова Л.В. К проблеме интерпретации литературного текста // <http://humanities.edu.ru/db/msg/45669>

4. Гапова Е.И. Культурный феминизм // Словарь гендерных терминов [http://www, owl .sh/gender/191. htm](http://www.owl.sh/gender/191.htm)
5. Гиллиган К. Иным голосом. Перевод О.В. Артемьевой // Феменизм и гендерные исследования / Хрестоматия. Под общ. ред. В.И. Успенской, Тверь, 1999.-С. 134-170.
6. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончаров Е.А. Интерпретация художественного текста. - М.: Просвещение, 1989. - 205 с.
7. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. - Л.: Просвещение, 1972. - 271 с.
8. Лукин В.А. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа. - М.: Ось-89, 1999. - 559 с.
9. Никитина А.С. Гендерная лингвистика и коммуникация - интеграционный аспект// <http://www.tsu.tmn.ru/frgf/No10/text07.htm>
10. Смирнова Н. К вопросу о гендерных различиях моральных практик в работе К.Гиллиган „Иным голосом” // [http:// region.ulsu.ru /books/drugoe_pole /page3cb3/](http://region.ulsu.ru/books/drugoe_pole/page3cb3/)

Summary

The article deals with the essence of the K.Gilligan's conception of „another voice” and considers the possibility of it's usage as the interpretation technique for literary text.

ЛО. Іншакова
канд. філол. наук, доцент
А.Є. Іншаков
студент

ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКОВОГО СЛОВОТВОРУ В КІНОПОВІСТЯХ О.ДОВЖЕНКА

Словотвір - виразна риса індивідуального стилю письменника. Кіноповісті О.Довженка є яскравим матеріалом для аналізу особливостей іменникового словотвору митця

По років із дня народження Олександра Петровича Довженка - ще одна нагода звернутися до спадщини Майстра, що приваблює покоління читачів не лише глибоким змістом творів, поетикою, а й мовою. Художня творчість з найбільшою повнотою розкриває ідейні, естетичні позиції письменника, його світогляд. Автор прагне відтворити в слові дух зображуваної епохи, показати людину на тлі зрушень сучасності, глобальні питання висвітлити через долю „людей простих, звичайних, отих самих, що зуться у нас широкими масами, що понесли найтяжчі втрати...”.

Під впливом творчості О.Довженка утвердився новий жанр у літературі - кіноповість. Саме в його сценаріях вперше розкрилась нова художня енергія слова — сценарного. У нього свій ритм, інтонації, своя словесно-образна палітра, якою він збагатив нашу прозу (неологізми, словосполучення, фразеологізми, наукова, мистецтвознавча термінологія).

Мова кіноповістей Олександра Довженка є досить цікавим, оригінальним матеріалом для дослідження української мови в дериваційному аспекті. Лабораторія митця розкриває широкий спектр різноманітних словотвірних засобів.

Завдання пропонованої роботи - дослідити дериваційний аспект кіноповістей

письменника. Найпродуктивнішим серед способів словотвору є морфологічний, зокрема суфіксальний, отже, визначити суфіксальні похідні іменники, описати їх, виявити найбільш продуктивні словотвірні типи.

Назви осіб за предметом, що служить прикметою діяльності, зі значенням „носій процесуальної ознаки” утворюються за допомогою суфікса *-ник* від твірних основ іменників, дієслів. Наприклад: *окопник* [39]^{1 2}, *дружинник* [54], *кіннотник* [55], *розумник* [95], *зрадник* [114], *мерзотник* [162], *шкурник* [224]. У дериватах можливі фонетичні зміни (спрощення в групах приголосних, чергування голосних, приголосних звуків): *захисник* [35], *каторжник* [134], *сподвижник* [229].

Морфема *-ець* утворює назви за родом занять, професією, за соціальним станом, за якісною ознакою чи властивістю: *арсеналець* [46], *творець* [147], *літописець* [228], *поганець* [104], *злочинець* [133]. Деривати творяться від основ іменників, прикметників, дієслів. Можливі варіанти суфіксальної морфеми: *біженець* [153] (суфікс *-енець*); деякі основи зазнають фонетичних змін (чергування приголосних звуків): *біженець*, *переможець* [55].

Подібні значення надає відсубстантивним похідним продуктивний суфікс *-ар(-яр)*. Наприклад: *господар* [114], *столяр* [148], *школяр* [43].

Для творення назв осіб чоловічого роду⁷ за місцем проживання вживаються типові для української мови суфікси *-анин*, *-ець* (в основному від іменникових основ-топонімів): *хуторянин* [46], *киянин* [146], *чернігівець* [146], *полтавець* [46], а на означення територіальних назв - суфікси *-чин{а}*, *-щин{а}*: *Полтавщина* [86], *Чернігівщина* [86], *Німеччина* [98].

Малопродуктивний суфікс *-тель* книжного (старослов'янського) походження здебільшого використовується для творення назв осіб за характером діяльності чи за професійною приналежністю від дієслівних основ: *ревнитель* [40], *святитель* [40], *вчитель* [41], *обиватель* [50], *служитель* [78], *каратель* [142], *віщатель* [217], *визволитель* [220]. Зустрічаються в текстах поодинокі похідні назви осіб з іншими суфіксами: *зачинщик* [144], *освітлювач* [128].

Досить часто автор послуговується словами іншомовного походження. Утворення назв осіб за родом занять, за приналежністю до соціально-політичної течії, партії відбувається за допомогою продуктивного суфікса латинського походження *-ист(-іст)*, який може сполучатися як із основами українських слів, так і запозичених. Наприклад: *машиніст* [36], *телеграфіст* [38], *гімназіст* [41], *артилерист* [151], *матеріаліст* [180], *націоналіст* [199], *сценарист* [247]. У таких дериватах спостерігаємо часто при творенні явища усічення основи.

До малопродуктивних належать суфікси іншомовного походження *-атор*, *-ор*, *-ир*, *-ант*, *-ент*, *онер*, *-ан*, що вживаються на утворення назв осіб за родом заняття, за діяльністю переважно від основ іншомовних слів (іменників або дієслів): *агітатор* [43], *реставратор* [55], *оператор* [128], *декоратор* [128], *провокактор* [135], *інспектор* [140], *реконструктор* [161], *професор* [238], *кірасир* [134], *командир* [237], *фабрикант* [107], *окупант* [134], *конвоїр* [169], *опозиціонер* [107], *політикан* [145] та ін.

Утворення назв осіб жіночого роду має переважно вторинний характер:

¹ О. Довженко. Кіноповісті. Оповідання. - К.: Наукова думка, 1986. - 710 с. (Далі посилаємося на це видання, вказуючи лише сторінку)

більшість утворюється від назв осіб чоловічого роду. Наприклад: *вчителька* [144], *донощиця* [134], *сівачка* [32]. Використання форм жіночого *роду* спричинюється прагненням автора підкреслити, що дійовою особою, виконавцем, суб'єктом дії є жінка.

Від іменників чоловічого роду за допомогою непродуктивного суфікса *-их* утворюються назви осіб жіночого роду, властиві розмовному мовленню: *полковничиха* [40], *Ткачиха* [103], *Прокопенчиха* [118], *Запорожчиха* [151], *Товчениха* [184], *Левчиха* [187], *Краузиha* [207], *Бесарабиha* [231]. В основах можливі чергування приголосних звуків *к, ц // ч*. Промовистими є суфіксальні похідні прізвища, вживані автором: *Нещадименко* [83], *Запорожець* [151], *Запорожченко* [151], *Недригайло* [242], *Орлюк* [243].

Суфікс *-иц(я)* - виступає в основах іменників жіночого роду і може означати жіночу' стать, поширений: *журавлиця* [118] або значення суб'єктивної оцінки, вказувати на назви конкретних предметів і абстрактних назв, непоширений: *блискавиця* [61], *косовиця* [60] (варіант *-овиц-*), *дурниця* [162], *гнишіці* [173].

Віддієслівні іменники середнього роду зі словотвірним значенням узагальненої дії або продукту дії творяться з поширеними суфіксами *-инн-*, *-анн-*, *-енн-*, які нашаровуються на суфікс дієслова. Наприклад: *напруження* [34], *зворушення* [40], *знищення* [55], *визволення* [86], *поранення* [170], *сперечання* [36], *страждання* [39], *здивування* [45], *страхування* [46], *перешиптування* [48], *чумакування* [58], *казання* [215], *цокотіння* [50], *осатаніння* [234] та ін. У таких похідних можливі фонетичні зміни:

загородження [32], *викривлення* [41], *скорочення* [46], *нагородження* [60].

Морфема *-ин-* зустрічається в основах іменників жіночого роду. Омоніми-суфікси вказують на назви конкретних речей, збірності, одиничності, назви з певною ознакою, утворені від основ іменників: *торбина* [32], *краплина* [81], *чарчина* [151] та прикметників: *сивина* [130], *старина* [142], *чужина* [189], *гущавина* [146] (в останньому прикладі виступає варіант суфікса *-авин-*). Спостерігаємо зміни - чергування *к//ч*, *ст//щ*. Віддієслівні деривати мають значення наслідку' дії: *плутанина* [107], *стрілянина* [95].

Малопродуктивний у віддієслівних іменниках суфікс *-к-* виражає словотвірне значення процесуальної ознаки і результату дії: *вербовка* [43], *заправка* [69], *розв'язка* [93], *просушка* [240].

На позначення абстрактних назв іменників у множині використовується непродуктивний суфікс *-ОЩ-*: *веселоці* [77], *дуροці* [213], *задроці* [238], що приєднується до прикметникових або дієслівних основ.

У збірних іменниках від прикметникових основ використовується суфікс *-от-*: *кіннота* [46]. За його допомогою можуть утворюватись і абстрактні назви - опрeдмечені ознаки: *доброта* [57], *скорбота* [77], *німота* [77], *мерзота* [143], *підлота* [173], *гідота* [199], *нагота* [243], *щедрота* [243]. Така ж роль і суфікса *-еч-*: *порожнеча* [34], *малеча* [68], *колотнеча* [214], *ворожнеча* [228]. Останні два приклади утворені від дієслівних основ з суфіксом *-неч-*.

Поширений непродуктивний суфікс *-УЗН-* служить для творення абстрактних назв, зустрічається в основах іменників жіночого роду, мотивованих прикметниковими, дієслівними основами: *трутизна* [208], *сивизна* [208].

На утворення іменників жіночого роду абстрактних назв просторовості прикметникового походження вживається поширений непродуктивний суфікс *-инь*: *височинь* [58], *далечинь* [73]. В основі спостерігаємо чергування приголосних звуків.

Інтернаціональний поширений суфікс латинського походження *-изм(-ізм)* утворює суспільно-політичні терміни, назви з абстрактним, узагальненим змістом в іменниках чоловічого роду. Наприклад: *оптимізм* [64], *більшовізм* [161], *пароксизм* [161], *нацизм* [163], *критицизм* [172], *формалізм* [174], *егоїзм* [174], *соціалізм* [189], *антагонізм* [190], *гітлеризм* [248]. В основному такі деривати творяться від основ іншомовних слів, можливі фонетичні зміни (усічення основи, чергування приголосних).

Менш уживані похідні з іншими суфіксами *-он*, *-ад-*, *-ур-* *лексикон* [203], *канонада* [206], *лампада* [42], *інспектура* [141]. Виразний стильовий маркер - формант *-ція* в сучасній українській мові закріпився у словах іншомовного походження: *декларація* [107], *делегація* [133].

Іменники з абстрактним значенням жіночого роду утворюються з непродуктивним суфіксом *-ість*. Тексти кіноповістей О. Довженка відзначаються величезною кількістю таких похідних: *свідомість* [35], *сміливість* [36], *мужність* [36], *молодість* [64], *рішучість* [162], *людяність* [200] та багато інших. Переважно такі похідні - відприкметникові: *бідність* [39], *байдужість* [41], *вічність* [54], *старість* [57], *громадськість* [66], *вбогість* [78], *меншість* [161], *нікчемність* [227], *ницість* [228]. Суфікс *чсть* може сполучатися з іншомовними основами: *делікатність* [64], *претенціозність* [161], *сентиментальність* [162], *респектабельність* [176].

Зустрічаються випадки незвичного для літературної норми вживання подібних дериватів у множині: *гідності* [59].

Частині префіксальних дериватів характерна множинна мотивація: *невпевненість* [69], *неправдоподібність* [116], *безвідповідальність* [169], *недорозвиненість* [174], *аморальність* [208].

Морфема *-ств* - (похідні *-зтв-*, *-цтв-*) - досить продуктивний суфікс іменників середнього роду, що утворює похідні з абстрактним збірним значенням, назви на означення соціального стану, ідейного напрямку, назви, що характеризують якісь риси характеру людей. Наприклад: *війнство* [81], *офіцерство* [97], *людство* [105], *дитинство* [118], *рабство* [150], *геройство* [159], *братство* [221], *звірство* [199] та ін. В основному деривати утворені від іменникових основ: *солдатство* [161], *слов'янство* [161], *єврейство* [161], *палійство* [162], *дезертирство* [177], *панство* [180], хоча зустрічаються від основ прикметникових та дієслівних: *уїрезирство* [114], *оточенство* [177]. У ряді основ відбуваються фонетичні зміни: *товариство* [165], *підлабузництво* [130], *зрадництво* [130], *юнацтво* [173], *каліцтво* [220], *занепадництво* [239], *птаство* [118] та ін.

Омонімічний суфікс *-ище-* виступає в основах іменників середнього роду, вказує на назви предметів за певною ознакою місця, означає процес, стан, поширений: *попелище* [77], *бойовище* [138], *багновище* [173], *торжище* [204], *ревище* [239] або виражає суб'єктивну оцінку, непоширений: *сокирище* [62], *печище* [197], *хатище* [219].

Поширений суфікс *-й-* зустрічається в основах іменників середнього роду, вказує на абстрактне значення, перед ним відбувається подовження приголосного: *груддя* [33], *громаддя* [53], *каміння* [56], *вороння* [178], *браття* [199].

Зменшувально-емоційні іменники з позитивним забарвленням складають у кіноповідях значну' групу слів, що творяться за допомогою суфіксів *-еньк-, -оньк-, -ок-, -ечк-, -очк-, -очок-, -ячк-:* *козаченьки* [106], *серденько* [246], *дівчинонька* [130], *голубонька* [184], *зимонька* [186], *містечко* [66], *дядечко* [218], *колосок* [33], *дідок* [132], *дудочка* [116], *Савочка* [111], *синочок* [53], *садочок* [151], *насінячко* [221], *лататтячко* [174] та ін.

У назвах істот, зокрема людей, переважає експресивно-емоційна оцінність, а в назвах неістот може виражатися як реальна зменшеність предмета, так і позитивна оцінка його: *грушка* [58], *хмарка* [81], *торбинка* [65], *хмаринка* [58], *крапелька* [95], *горбок* [232], *словничок* [243], *кружечок* [138], *пучечок* [208], *Василик* [157], *хрестик* [116]. У таких похідних можливі чергування голосних, приголосних у корені: *доріженька* [131], *грабельки* [60], *ніжки* [32], *борідка* [87], *макітерка* [65], *таночок* [87], *книжечка* [107], *волики* [63], *дворик* [32], *коник* [116], *чергування о П 0* при зміні слів із суфіксом *-очок:* *місточок* [102], *рядочок* [118].

Суфікси *-ок-, -ечок-, -ечк-, -очк-* та ін. утворюють форми суб'єктивної оцінки, що виражають різноманітні відтінки, зв'язані зі ставленням мовця до певного предмета або особи.

Малопродуктивними афіксами, що несуть па собі негативне забарвлення, є суфікси *-ун-, -юк-, -юг-* *брехун* [61], *звірюка* [200], *падлюка* [133], *собацюга* [213], *катюга* [170].

Відмітна риса кіноповістей О.Довженка - наявність просторічних слів з яскравою експресивністю. Її виразність інтенсифікується словотворчими засобами: *хвалько* [60], *селюк* [63], *куркуляка* [72], *смалятина* [190], *мужва* [84], *рубака* [231], *мурляка* [115], *горлянка* [116], *ледащо* [133], *глупак* [164], *п'ятірня* [139].

Отже, розгляд словотвірного аспекту⁷ кіноповістей О.Довженка свідчить про високу⁷ мовну майстерність письменника. Автор спирається на загальнонародні мовні традиції, народне мовне багатство. Словотвірні засоби в творах митця накладають відбиток на індивідуальний стиль письменника.

Summary

*The noun prefixation is one of the most frequently used and productive ways of forming new words based on the prefix + Noun and prefix + Adjective patterns. The article investigates synonymic inten*elation of the noun suffixes in different semantic groups.*

Кажан В.И.

канд. филол. наук, доцент

Калинина Р.П.

канд. филол. наук, доцент

ОБ АКТУАЛИЗАЦИИ ТЕРМИНОВ В ЯЗЫКЕ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

У статті ведуться спостереження за функціонування науково-технічних термінів у мові фантастичної літератури. Наголошується на семантичних перетвореннях термінів: від появи емоційно-експресивного забарвлення до розвинення

нового переносного значения.

Начало XX в. ознаменовалось появлением в русской литературе нескольких произведений, относящихся к жанру научной фантастики. Авторы их - хорошо известные читателям Брюсов ("Восстание машин" - 1), А.Куприн ("Жидкое солнце" - 5), А. Толстой ("Аэлита", "Гиперболоид инженера Гарина" - 8).

Научно-фантастическая проза В.Брюсова, А.Куприна, А.Толстого положила начало роману'-преду преждению в русской литературе. Заглядывая в будущее писатели-фантасты не только искали дороги к свершениям науки и техники, но и указывали современникам на опасные тупики, на тревожные тенденции, грозящие перерасти в катастрофу.

Специфическая тематика научно-фантастической НФЛ приводит к актуализации огромного количества терминов, особенно из областей физики, биологии, космонавтики, астрономии, ракетной техники и т. д. В научно-фантастических произведениях стилистическим средством является сам специфический выбор темы, как правило, - деятельность людей в той или иной отрасли науки и техники.

Анализ языка НФЛ позволяет говорить о многообразии функционального использования терминов. Выделяются две группы терминов: термины, использующиеся в прямом значении (в основной своей номинативной функции), и термины, употребляющиеся в переносном значении.

Термины в прямом значении употребляются в двух основных формах: без разъяснений и с раскрытием их содержания. Без каких-либо пояснений употребляются: а) широко известные термины и б) научные термины, которые в художественных произведениях выполняют функцию непосредственного изображения действительности, называя технические реалии, процессы, свойства, например; *...присмотритесь - вот кнопка электромагнитной катушки. В каждом из цилиндров есть притертая втулка, и около каждой из них стальная полоса, обмотанная проволокой. Раз. Я нажимаю кнопку и ввожу ток. Все поносы мгновенно намагничены, и втулки вышли из своих гнезд* [5, с. 406].

У А.Н.Толстого находим: *Весь секрет в гиперболическом зеркале (А), наполняющем формой зеркало обыкновенного прожектора и в кусочке шамотита (В), сделанном также в виде гиперболической сферы. Закон гиперболических зеркал таков: лучи света, попадая на внутреннюю поверхность гиперболического зеркала, сходятся все в одной точке, в фокусе гиперболы* [8, с. 227—228].

При таком употреблении научно-техническая лексика включается в смысловые связи и отношения со словами общеупотребительной речи, и поэтому отпадает необходимость пояснять или толковать термины науки и техники.

В ряде случаев слова и выражения научно-технической сферы нуждаются в комментарии, как например, принцип действия гиперболоида инженера Гарина: *Лучи, собираясь в фокусе зеркала (А), попадают на поверхность гиперболоида (В) и отражаются от него математически параллельно, — иными словами, гиперболоид (В) концентрирует все лучи в один луч, или в "лучевой шнур"¹ любой толщины* [8, с. 228].

Реже содержание термина раскрывается с помощью образного выражения: ...

*сейчас мы с вами, во имя славы и радости будущего человечества, озарим весь мир солнечным светом, сгущенным в газ. Алло! Зажгите **стопин**. Быстро **побежала вверх огненная змея пороховой нитки** и скрылась вверху над нами...* [5, с. 421].

В словаре термин *стопин*, заимствованный из итальянского языка, толкуется так: “Шнур, пропитанный легковоспламеняющимся веществом, служащий в пиротехнике для быстрой передачи огня”⁵ [6, с. 275].

Таким образом, автор логическое содержание понятия подменяет эмоционально-эффективным, художественно-изобразительным.

Термины могут включаться в речь персонажей, и тогда они оттеняют социально-речевые особенности действующего лица, например, бывшего красноармейца Гусева, мечтающего о победе революции и на Марсе: - *Вы, товарищ, целый час чепуху несете, - перебил Гусев, - вот вам диспозиция на завтра: вы объявите Марсу, что власть перешла к рабочим.. Требуйте безусловного подчинения. А я подберу молодых и всем **флотом** двину прямо на **полюсы**, захвачу **электромагнитные станции**. Немедленно начну **телеграфировать** Земле, в Москву, чтобы слали нам подкрепление как можно скорее. В полгода они **аппараты** построят, и лететь всего...* [8, с. 117].

Следовательно, объединение разностилевых лексических единиц в одном контексте служит достижению комического эффекта и помогает передать авторскую иронию.

Процесс активного перемещения терминологической лексики в сферу общелитературного и образного применения, начавшийся в 30-40-х гг. XIX в., продолжает развиваться и в языке начала XX в. Этот процесс обусловлен как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами, в частности развитием всех отраслей наук, увеличением роли промышленного производства в жизни общества и т. д. Как отмечает В.В.Виноградов, ⁴“тут ярко и наглядно обнаруживается связь развития и языка, его лексической системы с историей материальной и духовной культуры народа” [2, с. 6].

Действительно, как показывают наблюдения, терминология становится практически неисчерпаемым резервом для пополнения метафорических, образных средств языка.

Функционирование терминов - нейтральных единиц, абсолютно и относительно однозначных, независимых от контекста, в неспециальной сфере, может привести к изменению их основного назначения - быть наименованием специальных понятий, а следовательно, и к изменениям содержательным, экспрессивно-эмоциональным и функциональным.

Рассмотрим все вышесказанное на конкретных примерах.

Термины могут использоваться в тексте в прямом значении, но оно может осложняться эмоционально-экспрессивными элементами: уменьшительно-ласкательными суффиксами и контекстом, например: *Будущее человечества зависит от того, сможем ли мы овладеть ядром атома, **частичкой материальной энергии**, величиной в оду стобиллионную сантиметра* [8, с. 213]; *Теперь пускаю в действие этим медным рычагом в действие воздушный всасывающий насос... Мельчайшая пыль, **микроскопические соринки**, выкачиваются вместе с воздухом* [5, с. 406]; ***Крошечный моторчик** питался крупинками белого металла, распадающегося с чудовищной силой в*

присутствии электрической искры [8, с. 90].

Наблюдения показывают, что расширяется круг сочетаемости терминов. Существенное влияние на характеристику терминов в тексте оказывают прилагательные и существительные. Прилагательные могут подчеркивать наиболее существенные признаки терминов: *шестикрылый сверкающий*

корабль, контрольный экран, матовое зеркало (телевизор) и др.

Отразить индивидуально-авторское восприятие действительности помогают прилагательные-эпитеты: *нежный винт, очкастый шлем, дикие звезды* и др.

Кроме того, в контексте происходит взаимовлияние терминов с конкретными и абстрактными существительными. Показательным для языка научно-фантастической прозы А.Толстого является образное использование естественнонаучной лексики: *ребра сводов, суставы машин, пирамиды домов, сердце атома* и т. п. Ср.: *По сведениям моих агентов в городе и стране нет достаточных мускулов для сопротивления* [8, с. 94].

Ю.С.Сорокин отмечает, что такие слова, как *система, сустав, микроскопический, болезнь, пустоцвет* и др., хотя и толкуются в словарях середины XIX в. только как специальные термины, однако в литературе этого периода употребляются нетерминологически [7, с. 152].

А. Толстой продолжает традицию метафорического употребления терминов.

В результате расширительного употребления терминов разных областей знания они приобретают переносные значения, отраженные толковыми словарями русского языка. Так, слово *сердце* детерминологизируется и получает более широкое, переносное, обобщенное значение "центр, главная часть чего-либо" [6, с. 80].

Развитие переносного значения отражается на синонимических отношениях лексических единиц: термин, как правило, не имеет синонимов. Но детерминологизация способствует раздвижению границ синонимического ряда, придавая ему подвижность, и в этом можно видеть одно из проявлений влияния терминологии на общеупотребительный язык, например: *сердце атома*, т. е. ядро атома.

В проанализированных текстах существенную роль в изменении эмоционально-экспрессивной окраски терминов играют олицетворения, с этой целью чаще всего используются глаголы: *Город был охвачен тревогой. Бормотали, мигали зеркальные телефоны* [54, с. 91]; *Поезд огненной лентой ныряет под свод подземелья* [54, с. 179].

Активное включение научно-технических терминов в образную ткань произведения приводит к созданию обобщенно-символических образов, поэтических сравнений и метафор. Научный термин может участвовать в создании образа, являясь элементом художественного сравнения. Использование терминов в художественном сравнении может быть двух типов - термин выступает либо в качестве обозначаемого, либо в качестве обозначающего.

Стилистическая функция терминов в этих случаях различна. В сравнениях первого типа обычно научное понятие характеризуется через бытовое, обыденное, в результате чего термин принимает окказиональные оттенки значения, семы, определяющие специфику его значения как термина отодвигаются на задний план: *солнечный свет есть плотный поток страшно малых, упругих тел, вроде мячиков, которые со страшной силой и энергией несутся в пространство, пронизывая в своем стремлении массу мирового эфира* [8, с. 404].

Одно время тьму прорезывала светящаяся линия. Скоро она побледнела, погасла. Это были астероиды - маленькие планеты бесчисленным роєм вьющиеся вокруг солнца [54, с. 134].

В сравнениях второго типа наблюдается другое противопоставление хорошо всем известное понятие характеризуется через специальное, тем самым в нем раскрываются

такие оттенки значения, которые не мыслились вне данного контекста. Ср.: *Три параллельные ярко-золотые полосы, пюнкие, как телескопические паутинки, ... пересекали гладкую поверхность зеркала [5, с. 407]; ...через год мы наполним громадные резервуары жидким и густым, как ртуть, золотым солнцем и заставим его светить нам и греть нас и еще приводит в движение все наши машины [5, с. 421].*

Образное употребление терминологии может выражаться также в метафорическом переосмыслении терминов. Метафоры, возникшие на основе научной лексики, органически входят в языковую ткань научно- фантастической прозы, например: *Солнце закатилось невдалеке за драконовый хребет скал. Яростная кровь заката полилась в высоту, в лиловую тьму [8, с. 106].*

Наблюдения показывают, что на базе терминов возникают образные картины, в создании которых используются и др. стилистические средства: *В человеке дремлет самая могучая из мировых сил - материя чистого разума. Подобно тому, как стрела, натянутая тетивой, направленная верной рукой, поражает цель, - так и материя дремлющего разума может быть напряжена тетивой воли, направлена рукой знаний. Сила устремленного знания безгранична [8, с. 86].*

Для творческой манеры В.Брюсова в основном характерно использование терминов в прямом значении, так прилагательное электрический и его дериваты можно отнести к числу ключевых лексем: они встречаются и в поэзии, в прозе. Писатель отмечает как созидательную, так и разрушительную силу этого рода энергии. В "Восстании машин" разрушительная сила электричества представлена в таких традиционных поэтических образах, как гром и молния: *Теперь по разным догадкам стараются восстановить адски- фантастическую сцену, разыгравшуюся в огромных подземных залах. Станции: ливни внезапно хлынувших молний, целый попуск электрических разрядов, грохот, подобный миллиарду громов, ударявших одновременно, сотни и тысячи людей, - инженеров, помощников, рядовых рабочих, - падающих обугленными [1, с. 371].*

В приведенных нами примерах общим является поэтическое переосмысление терминов. Яркий художественный эффект основан на целой цепи олицетворений, метафор, сопоставлений, которыми обрастают термины.

Наряду с устоявшимися понятиями и терминами писатели-фантасты часто используют новые, придуманные ими, ведь каждый фантаст стремится стать изобретателем или первооткрывателем так же, как и в науке.

Употребление вымышленных терминов - одна из характерных лексических особенностей НФЛ. Создавая индивидуально-художественные миры, моделируя будущее, прогнозируя научно-технические достижения, писатели стоят перед выбором: какое имя дать предмету или явлению, которых еще нет в действительности. Новые слова во многом будут способствовать созданию колорита будущего, и в этом их функция будет близка к функции узкоспециальных терминов: узкоспециальные термины создают мир, неизвестный нам, а вымышленные - мир будущего. Предсказания фантастов воплощаются в жизнь, а созданные ими термины-неологизмы получают права гражданства. Многие понятия стали в фантастике общепринятыми. Их используют писатели разных стран. Они узаконены в современной фантастике в не меньшей степени, чем в современной науке. Это, например, такие научные понятия, как *всемирное тяготение, естественный отбор, периодический закон*. Речь идет о терминах

фантастики: *машина времени, ситуация Франкенштейн, робот* и др.

Проследим эти тенденции на конкретных примерах.

Ситуация Франкенштейн - термин, которым обозначают случаи, когда творения рук человека выходят из-под его контроля, получивший свое название по фамилии героя романа “Франкенштейн, или современный Прометей”, написанный Мэри Шелли (женой известного английского поэта) еще в 1818 г. Франкенштейн создал искусственное подобие человека, подобие чудовищное, наделенное примитивным разумом и низменными страстями. Любопытно, что сейчас *Франкенштейнами* нередко называют не создателей роботов, а самих роботов.

Термин *робот*, ставший интернациональным, был заимствован из чешского языка (факт почти беспрецедентный: большинство иностранных слов образуется от греко-латинских корней) [3, с. 40]. В 1920 г. К. Чапек написал научно-фантастическую пьесу “Р.У.Р.”, когда кибернетических роботов не существовало в действительности, он назвал их “искусственными рабочими” и использовал одно из значений чешского слова *робот* - “барщина, барщинный труд”, а в переносном смысле - тяжелый труд.

Со страниц пьесы термин *робот* проник в мировую литературу и стал базовым словом обширного словообразовательного гнезда: *роботостроение, роботизация, робототехника, роботопсихология* и т. п. Последние два слова были созданы писателем-фантастом А. Азимовым в рассказе “Я - робот”.

Наблюдения показывают, что в русской НФЛ также есть вымышленные термины, которые были образованы путем придания нового значения существующему слову или созданы по действующим словообразовательным моделям. Например: аппарат, созданный Гариным, называется *гиперболоид*. В современном русском языке это слово имеет одно специальное значение математического термина. Современное название аппарата Гарина *лазер*. Тепловые лучи, получаемые с помощью гиперболоида. Толстой называет *лучевой шнур* (впоследствии - *лазерные лучи, лазер*). Ср.: *Энергия пирамидок настолько уже велика, что, помещенные в аппарат... и зажженные (горят около пяти минут), они дают ‘лучевой шнур’, способный в несколько секунд разрезать железнодорожный мост* [8, с. 228].

В последние десятилетия XIX в. и в начале XX в. русским языком из французского были заимствованы термины авиации и воздухоплавания: *аэротан, авиатор, пилот, пропеллер, дирижабль* и др.

Интересно, что летная терминология на первых порах использовала элементы других терминологических систем, чаще всего морскую лексику: *корабль, пилот, пилотаж, скафандр* и др. Из лексикографических источников мы узнаем, что *пилот* - “лоцман, проводник”, *пилотаж* - “вколачивание свай” [4, с. 714].

Слово *скафандр* как название индивидуального герметического снаряжения использовалось в начале XX в. водолазами. На это указывает и происхождение слова, которое произошло из греческого - “лодка + человек”. Но в XX в. сфера деятельности этого слова расширяется, и ему придается значение “герметическое снаряжение вообще”. В повести А. Куприна “Жидкое солнце” находим тому подтверждение: *Мы обращаем всю нашу лабораторию в безвоздушный колокол. Поэтому со временем мы будем работать в водолазных скафандрах* [5, с. 406].

А. Толстой в романе “Аэлита” употребляет слово *скафандр* в значении “защитное снаряжение авиатора, космонавта”. Ср.: *Скайлс увидел... полки с оптическими и*

измерительными инструментами; скафандры, горки консервов, меховую одежду¹; телескоп... [8, с. 12].

Проблема наименования для космического корабля стояла и перед А. Толстым. В романе “Аэлита” мы отмечаем такие названия, как *междупланетный корабль, ракета, яйцо, аппарат*. Но чаще всего писатель использует общенаучный термин *аппарат* и общеупотребительное слово *яйцо*: *Аппарат мчался по касательной, против вращения Земли* [8, с. 26]; *Лось и Скайлъс подошли к лесам, которые окружили металлическое яйцо. На глаз Скайлъс определил, что яйцеобразный аппарат был не менее восьми с половиной метров высоты и шести метров в поперечнике* [8, с. 12].

Слово *ракета* встречается в романе дважды: как номинативное средство и как образное: *Таков в общих чертах принцип действующего механизма: это была ракета* [8, с. 14]; *Взрывы слились в сплошной вой и четырехсаженное яйцо, как ракета, взвилось над толпой* [8, с. 26].

Слово *ракета* пришло в русский язык в XIX в., в языке-источнике (итальянском) это уменьшительное от *госса* - веретено. Слово *ракета* имело прозрачную внутреннюю форму и обозначало “снаряд для световых сигналов и фейерверков” [9, с. 350], значение “летательный аппарат с реактивным двигателем” появилось значительно позднее [9, с. 350]. А. Толстой одним из первых в русской литературе использует термин пиротехники *ракета* для наименования летательного аппарата, космического корабля.

А. Толстой активно использует семантический способ терминообразования для наименования деталей космического корабля: *горло, глазок, пояс, буфер, тормоз, окуляр, люк* и др. Писатель дает название и летательным аппаратам марсиан, действующих по принципу вертолета: *крылатое седло, крылатая лодка, крылатая галера, военный корабль, парящая стрекоза* и др.

С помощью нового способа словообразования - аббревиации - писатель создает слово *морском* (ср.: *военком*): *Лихорадка что ли у вас, Мстислав Сергеевич? Чего уставились. Говорю, летим, все готово, я вас хочу **марскомом** объявить. Дело чистое* [8, с. 98].

В романе Толстого “Аэлита” писатель-фантаст образно описывает состояние невесомости, сам термин появится в языке несколько десятилетий спустя: *Он обернулся, отделился от стены и повис в воздухе, раскорячился лягушкой и, ругаясь шепотом, силился приплыть к стене. Лось отделился от пола и тоже повиснул, держась за трубку глазка...* [8, с. 29].

А. Куприн использует морфологический способ - сложение двух слов - для наименования не существующих в технике приборов: *солнцеприемник, луче собиратель*.

Таким образом, прослеженный нами в языке фантастики начала XX в. путь семантического преобразования научно-технических терминов: от номинативного употребления с целью создания необходимого колорита через метафору, олицетворение, сравнение, изменяющих структуру терминов, к полной детерминологизации, снимающей специальную окраску и ослабляющей связь с исходным терминологическим значением, - отражает общую тенденцию к обогащению литературного языка профессиональными словами, что связано со своеобразной технизацией мышления, начавшейся еще в XIX в.

Список использованной литературы

1. Брюсов В.Я. Огненный ангел. Роман, повести, рассказы. - СПб.: Энтар, 1993.-486 с.

2. Виноградов В.В. Вступительное слово // Вопросы терминологии. - М.: МГУ, 1961.-С. 3-19.
3. Владимиров С.В. Терминология научной фантастики //Русская речь. - 1968. -№4. - С. 38-44.
4. Лексика русского литературного языка 19 - начала 20 века. — М.: Наука, 1981.-359 с.
5. Русская фантастическая проза 19 - начала 20 века. - М.: Правда, 1989. - 478 с.
6. Словарь русского языка. - М.: Русск. яз., 1981. - Т. 1. - 719 с.
7. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка **30-90 гг. 19 в. -М. —Л.: Наука, 1965. - 565 с. '**
8. Толстой А.Н. Аэлиа. Гиперболоид инженера Гарина. - К.: Веселка, 1978. - 399 с.
9. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. - К.: Рад. шк., 1989.-511 с.

Summary

The article investigates scientific technical terms from the point of view of their functioning in the language of fantastic literature. The emphasis is given to semantic changes of terms: acquiring an emotive and expressive coloring as well a new derived meaning.

О.Б.Каневская
канд. педагог, наук, доцент

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ Г.ЩЕРБАКОВОЙ

Стаття присвячена аналізу деяких аспектів поетики Г.Щербакової (на прикладі діалогії „Слабких несе вітер“). Розглядаються граматичні особливості художньої мови письменниці.

Проблемы стилистики с каждым годом привлекают к себе внимание все большего круга лингвистов и литературоведов, а сама стилистика, с одной стороны, все более дифференцируется и распадается на отдельные специализированные дисциплины, а с другой - усиливается взаимовлияние разных отраслей знания, которое ведет к появлению новых синтетических разделов, объединяющих данные разных дисциплин. Однако главным предметом стилистического изучения был и остается текст произведений художественной литературы. Существуют многочисленные работы, в которых рассматриваются как теоретические, так и практические вопросы, касающиеся и определения поэтического языка, стиля, индивидуально-авторского стиля, и выявления особенностей идиостиля какого-то конкретного писателя, своеобразия поэтики литературного направления и т. д. Но все-таки многие проблемы, связанные с поэтикой и стилистикой, до сих пор не решены.

Безусловно, целостность художественных образов создается единством лексических, словообразовательных, грамматических средств, которые выполняют в тексте различные функции, но в своей совокупности и во взаимодействии создают своеобразие поэтической речи, составляющей поэтику произведения.

В русской литературе конца XX - начала XXI вв. выделяется имя замечательной писательницы Галины Щербаковой, творчество которой еще не стало предметом специального изучения. Цель данной статьи - выявить грамматические особенности

художественной речи диалогии Г.Щербаковой „Слабых несет ветер”.

Настоящему писателю нужно найти то верное слово, которое отразило бы мысль или чувство, и не только найти, но и создать, а также преобразовать, творчески применить слово в художественном произведении. „Каждое подлинно художественное произведение, каким бы „простым”, „открытым” оно ни казалось, включает в себе тайну глубинного смысла, воплощенного в сложной взаимосвязи всех элементов его содержательной формы”, - справедливо замечает А.Н.Васильева [1, с. 3]. Эта всеобщая взаимосвязь в каждом произведении представляет индивидуальную, но подчиняющуюся общим законам искусства систему.

Как утверждает большинство исследователей, поэтика произведения - его объективная идейно-эстетическая сущность, воплощенная в системной целостности его содержательной формы, - может быть наиболее полно раскрыта в процессе комплексного и прежде всего лингвостилистического анализа.

Однако, чаще всего в исследованиях, посвященных анализу литературного произведения, уделяют внимание средствам художественного изображения - тропам (эпитетам, метафорам, метонимиям ит. д.) и редко останавливаются на собственно лингвистической основе текста, т. е. на языковых средствах художественного выражения.

В художественном литературном произведении, в конечном счете, все выражается через слово, средствами языка, речи. Идейно-эстетически значимые смыслы или „непосредственно связаны с конкретностью данной речевой формы (простой или сложной)”, или „вырастают как нечто новое из взаимодействия ряда словесных форм” [1, с. 4].

К тому же, что признается всеми учеными, каждое языковое явление в художественной речи приобретает поэтический (художественный, образный) характер, поэтому при анализе произведения нужно учитывать не только уровень лексических значений, но и уровень значений грамматических.

Художественная речь Г.Щербаковой насыщена яркими образами, создаваемыми с помощью различных изобразительно-выразительных средств. Метафоры и сравнения используются писательницей при описании человека, его чувств, физических и психических состояний, в пейзажных зарисовках, в авторской речи: *хрупкий лед тайны; жить с ощущением дыры в сердце; дырка в сердце почти заросла, редко-редко из нее тянуло колючим холодком; доскребла до доньшика все хамство; широко наступает сухая степь во все стороны от его макушки; жизнь - весовая кладовка, аквариумы и смерти - разновесы; Натальин жар скукожился, засох, свернулся, обратился в прошлогодний лист и пристал к сапогу*. Особенно частотны случаи олицетворения: *Свою [тайну] она знает и в лицо, и по повадкам; судьба прижала бока времени; время припустило бег*.

Присутствуют в художественной речи Г.Щербаковой и различные эпитеты. Чаще всего используются характерологические эпитеты, выражающие психическое состояние человека, его настроение, реже описательные: *пряная жизнь; настойчивый испуг; малокачественные ингредиенты души; безвкусная жалость; башковитая женщина; долбленые гчаза; квартира нечеловечески белого цвета; омерзительно жаркое солнце и мн.др.*

Разнообразны и сравнения: *люди дышали открытыми ртами, как умирающие рыбы в момент подтачивания ножа; сапфирами сверкали глаза; черные, без просвета,*

одеяния, как у монашки; как Павлов и собака одновременно; это было, как смерч, как вихрь, как шаровая молния.

Выразительность грамматических средств в художественном тексте обычно менее заметна, чем выразительность фактов других уровней языка, „она спрятана на втором или даже третьем плане” [2, с. 91]. Однако в романах Г.Щербаковой мы находим яркие примеры выразительного использования средств грамматики - и на уровне морфологии, и на уровне синтаксиса, когда они экспрессивно-целенаправленно обыгрываются автором.

Так, Щербакова умело использует экспрессивные возможности русской морфологии. Интересен случай субстантивации наречия: *Пусть она думает то, что думают все юные о навсегда. Пусть!* Определительное наречие усиливает смысловую нагрузку этого слова. Встречаются случаи использования и других частей речи в несвойственных им функциях, например: *Давно не встречались. Даже нос к носу¹, чтоб „ах”...* Употребляются также просторечные формы глаголов: *Она идиотка, хамка, и от нее надо бечь.*

Стихия живого звучащего слова проявилась и в синтаксисе Г.Щербаковой.

Диалоги в романах писательницы несут большую художественную нагрузку: из них мы узнаем о событиях, людях, об их взаимоотношениях. Прямая речь героев содержит как их языковые, так и психологические характеристики, в ней наиболее полно и многообразно представлен разговорный синтаксис.

Герои романов - люди, чаще всего хорошо знающие друг друга, и в их беседах часто опускаются слова, т. к. они уверены, что их речь и без того будет понятна собеседнику.

Может отсутствовать спрягаемый глагол - тогда на его позицию указывают зависимые от глагола существительные в косвенных падежах, числительные, наречия, часть фразеологического оборота: *А как ты меня учила поступать в этом случае? Заколотить наглухо дверь. Ты объясняла даже как: гвоздочками, гвоздочками по самую шляпку и - досками наперекрест; - В Акулово, — кричала она ему в реку, — турецкие тоненькие платья задешево. А сезон тю-тю...; — ... В кои-то веки у матери появился кто-то. А ты тут же с ружьем наперевес. Она что, чурка?; Он - что? Он — где?*

Персонажи часто по тем или иным причинам не договаривают начатой фразы, обрывают ее. Для подобных усеченных образований характерны синтаксическая и интонационная незавершенность. Например: *Я знаю, тихо сказала Елена. -Но ты хоть поозирайся, хоть время потяни... Если что...*

Встречаются также конструкции, в которых недосказанность фразы объясняется затруднением говорящего точно сформулировать свою мысль: *- Когда-то мы неправильно учили: в здоровом теле - здоровый дух. Это чепуха. У Ювенала наоборот: „Надо молить, чтобы ум был здоровым в теле здоровом”. То есть не просто наоборот... А даже у Ювенала опасение, что здоровое тело скорей может оказаться совсем без ума и тогда пиши пропало... Поэтому - надо молить... Надо молить, чтоб нас не оставил дух.* Частотность усеченных конструкций объясняется, по нашему мнению, их смысловой емкостью, психологической достоверностью.

Чаще всего автор пользуется усеченными построениями в диалогах, в прямой речи, во вну тренней речи персонажей для того, чтобы точнее выразить эмоционально-психологическое состояние говорящего. Вот как, например, передается

состояние раздумья, неуверенности главной героини дилогии: „Начнем, - сказала она себе. - Дивный вид из окна. Лес, овраг... Деревянный мосток... Я буду ходить по нему с плетеной корзинкой, как какая-нибудь барышня-крестьянка. А навстречу мне будет идти добрый молодец... Все вранье... Я средь на эти мостки не выйду... Да и на черта мне они? У меня от

лесного кислорода голова болит шибче, чем от табачного дыма”.

В речи персонажей Щербаковой можно встретить свойственные разговорной речи конструкции с присоединением к уже сказанному чего-то нового, только что возникшего в сознании говорящего, каких-либо пояснений и т. д. Чаще всего подобные добавления делаются после паузы, когда уже, казалось бы, поставлена точка: *Правильно я не любила Ремарка. А мама моя — дура старая... Ну если у меня нет этой легкости жизни и радости, откуда взяться этому у нее? Из одного ведь теста слеплены. Правда, Ремарка она любила...*

В авторском тексте, в речи героев наблюдаем характерный для синтаксиса разговорной речи порядок слов, когда часть высказывания, несущая основную информативную нагрузку, выдвигается вперед. Широко употребительны следующие построения: 1) с препозицией падежной словоформы, зависящей от глагола (с предлогом и без предлога): *молочка купим, сахару побольше кладите*; 2) с препозицией инфинитива, входящего в состав глагольного сказуемого: *она уже хамить начала, поговорить хочется*.

Для разговорного синтаксиса Щербаковой свойственны построения с определениями, выраженными прилагательными и местоимениями, при этом определения идут следом за определяемыми существительными: *Мама такая светлая-светлая... Спокойная-спокойная...; Поможем! Что мы с тобой, Маруся, косорукие?; Теперь подал на развод, лизун проклятый*.

Обнаруживаются также построения, в которых определение, выраженное существительным с прилагательным, и определяемое слово разъединяются: *Ты бы видела ее в проеме, Наташку! Красавица и ведьма;... совсем легко было перейти к матери, дура, старой идиотке...*

Случаи инверсии сказуемого наблюдаются реже: *Сказала же русским языком: „Бирюзовая кофточка, бирюзовая кофточка! ”; Уйду к чеченам!*

Таким образом, свободное владение приемами разговорного синтаксиса наполняет художественные произведения Г.Щербаковой живыми голосами ее героев.

Следует отметить, что не только разговорный синтаксис составляет своеобразие поэтики романов Щербаковой с точки зрения их синтаксического оформления. Одним из способов „преобразования языковых явлений, в результате которых реализуется поэтическая функция языка” [2, с. 107], на уровне синтаксиса привлекает внимание характерное для щербаковского идиостилия использование вставных конструкций, которые художественно воссоздают устную речь. Например: *На каникулах в Челябинске (Кулачев даже не ездил в Киев, пока они не были расписаны) он проямлил что-то родителям, те сказали, что он идиот, и у него не хватило ума это оспорить; Ожидание события было так сильно, что отодвинуло куда-то в сторону все мысли. И о том, что случилось с ней сегодня, и о матери, у которой что-то плохое (как она, бедняжка, стояла на Гороховском) и что-то хорошее (см. в холодильнике), и о бабушке, которую она обидела, но за дело! За дело!; Но вот в разговоре о хозяине и челяди (Господи, да что они*

ей - эти птеродактили?) она как бы ухватила мысль и как бы стала перебирать пальцами.

Экспрессивность речи усиливают часто используемые автором эллиптические конструкции: „Видишь, какие у него фантазии? Он - Дали из комнаты три на четыре с северным окном. Он не видел желтого цвета никогда. Он его не знает... А девочка его, дочь, су>хоручка... ”; Пусть даже с ней в паре... Из ведьм; Родина... Твою мать... Кормили-поили... Серп... Яйца... Батя... В гробе... Маца... Щи... Наше... Еще заплачешь... Затянет...; Мироздание! Ты совсем спятило, или?

Для усиления накала речи персонажей, напряженности всего повествования Г.Щербакова удачно использует такое средство синтаксической экспрессии, как прием парцелляции: *Но не было у нее женщин с огромными светлыми глазами..., и чтоб ресницы были прямыми и строгими. Как стрелы; Но зерно было брошено, и, независимо ни от чего, оно начинало свой путь. Путь зерна.*

У Щербаковой парцелляция в соединении с нагнетанием вопросительных и восклицательных предложений передает глубокое раздумье, сменяющееся динамизмом мысли-речи: *И тишина. Блаженная, хотя, как обнаружилось, тяжелая. Было ощущение, будто в ушах у нее кляпы. Ну не кляпы. Кляпы бывают во рту. Но это неизвестно что хотелось стянуть, сбросить, чтоб в мозг вонзился голос стационарного диспетчера, стук электрички, клацанье стыков рельс, и во всем этом шуме и гаме ты поискал бы и нашел себя, скукоженного, жалкого, но ведь живого, черт возьми! А как осознаешь себя в тишине, как себя найдешь? Где ты в ней?*

Излюбленный прием писательницы - лексические повторы разных видов, которые усиливают напряженность повествования, подчеркивают основные черты героев, выделяют ключевые особенности внешности, что помогает более полно представить персонажей романа во всем объеме их внешней и внутренней сущности. Вот некоторые примеры лексических повторов, встречающихся в романах: *У меня нет продуктов. Где-то была пачка печенья... Ах нет. Пачка печенья была в рюкзаке... Чей это был рюкзак? Ах да... Он ушел.* Психически тяжелое состояние героини, ее душевное беспокойство передается лексическим повтором числа 13: *Номер квартиры - девяносто четыре. Сумма цифр - тринадцать. Тринадцать рядков кафеля над плитой. Тринадцать с копейками метров маленькая комната. Номер жэка - тоже тринадцать. И как она не заметила сразу: номер ее дома тридцать девять, что есть не что иное, как трижды тринадцать. А ведь у нее было с маклером условие - не тринадцатый этаж. Ну так вот. У нее пятнадцатый, а изнутри весь - насквозь! Насквозь! Насквозь! - тринадцатый.*

Наиболее часто используемым средством поэтического синтаксиса у Г.Щербаковой становятся риторические вопросы и риторические восклицания. Герои романов ведут постоянные разговоры сами с собой, размышляя, мечтая, вспоминая, тоскуя, думая о жизни и смерти. Этот экспрессивный прием усиливает психологичность всего повествования, актуализирует внимание читателя на ключевых вопросах, волнующих автора и его персонажей. Например: *Что ж ты так себя ведешь, мироздание? Примитивной тетке с пористым носом-рубильником ты дало более чем, а остальным пожлобилось?*

Или это у тебя весы счастья такие, как у нашей буфетчицы: всем показывают полкило, хотя и трехсот грамм не набегает? Что тебе дала эта, с рубильником? Какую взятку?

Или: Господи! Да пусть будет кем угодно, только бы любила мать! Только бы

любила!

Итак, целостность художественных образов создается единством лексических, словообразовательных, грамматических средств, которые выполняют в тексте различные функции, но в своей совокупности и во взаимодействии создают своеобразие поэтической речи, составляющей идиостиль писательницы. Жанр психологического романа предъявляет особые требования к языку и стилю диалогии. Г.Щербакова, строго соблюдая единство действия, всю языковую механику подчиняет решению идейно-эстетического содержания произведения.

Список использованной литературы

1. Васильева А.Н. М.Шолохов. Судьба человека (Опыт стилистического анализа) // Вопросы стилистики. Межвуз. научн. сборник, вып. П. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1976. - С. 3-22.
2. Ковалев В.П. Выразительные средства художественной речи. - К.: Рад. шк., 1985.- 136 с.
3. Щербакова Г. Женщины в игре без правил. Слабых несет ветер: Романы. - М.: ООО „Изд-во АСТ”, 2002. - 348 с.

Summary

The article deals with the analyses of some G. Tsherbakova s aspects of poetry (on the basis of novels „The Wind Throuws away the Weaks”). The grammar peculiarities of the writer’s style are considered.

К.А.Качайло

канд. філол. наук, доцент

ЮКСТАПОЗИТИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

У статті розглянуто особливості семантики, словотвірної структури та функціонування юкстапозитів, які наявні в українських народних піснях.

У системі мовних засобів української мови окреме місце посідають складні слова, які характеризуються специфікою словотвірної структури, а також особливостями функціонування в текстах різних стилів. На сьогодні у мовознавчій науці сформувалися різні підходи до вивчення композитів, до окреслення обсягу поняття, яке вони позначають, а також до розмежування основоскладання та словоскладання як двох різновидів способу складання.

Семантичну і дериваційну природу композитів сучасної української мови описують такі вчені, як: Н.Ф.Клименко, М.Я.Плющ, М.Г. Доленко, Н.С.Родзевич, О.К.Безпояско, Є.А.Карпіловська, В.О.Горпинич та ін.

Деякі дослідники приділяють увагу композитам та юкстапозитам, які функціонують у мові казки (Н.Грицак), поетичних текстах (В.Герман). Іменникове словотворення в народнопоетичних творах здійснюється на ґрунті тих же способів, що існують у загальнонародній мові. Проте використання дериватів, зокрема складних

лексем, в українських народних піснях має певні особливості, оскільки ці фольклорні твори поєднують „високу ідейність, змістовність, типовість образів і картин, структурно-композиційну довершеність, ритмічність, мелодійність мови, семантичну вагомість та стилістичну виразність”⁵⁵ [9, с. 66].

Мову українських народних пісень у дериваційному аспекті вивчають В.А.Чабаненко, Н.М.Журавльова, П.Є.Мишуренко, М.В.Кравченко та інші. Аналізуючи матеріал, вони висвітлюють окремі питання словотворення і розглядають пісенний матеріал в цілому.

На сучасному етапі розвитку мови видається важливим і актуальним системне вивчення особливостей семантики, словотвірної структури, функціонування складних слів в українських народних піснях, зокрема іменників-юкстапозитів, що складають семантично і граматично самостійний, повнозначний клас слів з номінативною функцією.

„Іменники-юкстапозити сформувались унаслідок поєднання двох чи більше іменників, які становлять єдність взаємозумовлених значень, втілених у єдності форми семантично цілісної номінативної одиниці” [1, с. 125-126]. Виходячи з цього, можна представити такі основні семантичні групи юкстапозитів, які зафіксовані в текстах досліджених українських народних пісень:

- назви осіб за родинними зв'язками: *батько-богач* (ПК 232), *ненько-попаденько* (Ж 221), *доню-серденько* (УНП 236), *дочка-одиначка* (УНТІ 123), *шиш-орт* (ПК 291), *діти-соколята* (УНП 31), *мать-свекруха* (Ж 149), *дід-воробець*, *дід-нуждубар*, *дід-верхоблюд* (Ж 497), *дідусю-любусю*, *дідуню-любуню*, *мужичок-дурачок* (Ж 375), *муж-невірниченько* (Ж 556), *жінка-семилітка* (Ж 331), *жінка-біс* (Ж 243), *жінка-жниця* (Ж 410), *кумка-любко* (Ж 668), *кума-голубочка*, *кума-болячка* (Ж 691);

- найменування осіб чоловічої статі за характерними ознаками: *Гриць-коваль* (Ж 195), *Дорош-гречкосій* (Ж 176), *хлопійко-душа* (Ж 65), *козаченько-биозор* (ПК 130), *мельниченько-круподерниченько* (Ж 182), *купець-молодець* (Ж 375), *дячок-неборачок* (Ж 567), *ткачик-голубчик* (Ж 409) та жіночої статі: *дівчинонька-голубонька* (УНП 203), *дівонька-панянонька* (ПК 485), *дівка-годівниця* (ПК 211), *мол од и ця - кругл ол и ця* (Ж 129), *молодиця-красавиця* (ПК 349), *Одарка-небіжка* (Ж 241), *циганочка-вороженька* (ПК 119), *шельма-розлучниця* (ПК 280);

- найменування рослин та засаджених територій: *трава-мурава* (ПК 423), *конопельки-пельки* (Ж 544), *калина-малина* (Ж 126, ПК 488), *криву'льки-стебельки* (Ж 92), *цар-зілля* (ПК 276), *ромен-зілля* (ПК 283), *цвіт-калина* (Ж 126, ПК 129), *вишенька-черешенька* (ПК 158, УНП 61,100), *клен-дерево* (ПК 140), *пень-колода* (Ж 269), *ліс-дубина* (Ж 148), *сад-виноград* (Ж 174,1ГЬС 398, УНП 175), *рута-м'ята* (ПК 130), *лужок-бережок* (ПК 419);

- абстрактні назви: *щастя-доля* (УНП 215, ПМ 44, 78, ПК 205), *фортуна-небога* (ПК 511), *чудо-чударочка* (Ж 1124), *слава-поговор* (ПК 187), *ум-розум* (ПК 494);

- найменування одиниць виміру: *час-пора* (ПК 382), *день-година* (ПК 399), *щопразник-неділенька* (ПК 382), *нічка-петрівочка* (ПК 253);

- назви тварин та птахів: *коні-брики* (Ж 432), *вівця-ярка* (Ж 442), *вовчок-сірячок* (Ж 375), *вовки-хижаки* (УНП 269), *собака-брехач* (Ж 506), *гуси-лебеді* (Ж 388), *курка-чубатурка* (Ж 664), *утенята-лебедята* (ПК 218);

- географічні назви: *Дунай-вода* (ПК 503), *Дунай-річка* (ПК 432), *Сейт-Україна*

(ПК 332), *Харків-річка* (ПК 456), *стежка-доріжка* (ПК 328), *шлях-дорога* (ПК 327), *пу'ть-доріжка* (ПК 400);

- найменування одягу: *тахотка-дрібниченька* (ПК 143), *ппахта-черніточка* (ПК 313), *свиточка-черчаточка* (ПК 389), *шапки-рогачки* (ПК 229), *сорочечка-дранка* (Ж 340), *сукні-сдомашки* (Ж 169);

- соматичні назви (іменники на означення частин людського тіла): *голова-макітра* (Ж 493), *голова-маківка* (Ж 494), *чуки-руки* (Ж 139), *чубарики-чубчики* (Ж 126), *руки-ніженьки* (УНП 26);

- назви їжі та напоїв: *борщ-каша* (Ж 439), *сир-масло* (Ж 139), *тютюн-скрутюн* (Ж 236), *солодок-медок* (Ж 639), *мед-вино* (ПК 157, УНП 36,37), *мед-пиво* (УНП 38), *мед-горілка* (ПК 327), *мід-горівка* (Ж 573), *вино-мед* (Ж 177), *вода-наливочка* (ПК 490);

- найменування предметів побуту та різних інструментів: *перини-подушки* (Ж 547), *ключ-колодочка* (Ж 556), *чарочка-мочалочка* (Ж 123), *мило-білило* (Ж 368), *люлька-черепулька* (Ж 232), *файка-люлька* (Ж 231), *ряжки-бряжки* (УНП 172), *скрипка-бас* (ПК 204), *вікно-двері* (Ж 642);

- назви явищ природи: *місяцю-королю* (ПК 176, УНП 222), *місяцю-зоре* (УНП 96), *вогонь-полум'я* (Ж 514);

- найменування грошових одиниць: *срібло-злото* (ПК 325, УНП 36,218), *золот-п'юрка* (Ж 663).

Таким чином, як показує фактичний матеріал, іменники-юкстапозити представлені в пісенних текстах різноманітними тематичними групами, причому найбільшою у кількісному відношенні є група назв істот за родинними та іншими характерними особливостями. Щодо класифікації таких дериватів за структурою, орієнтуючись на поділ, запропонований В.О.Горпиничем [3], можна визначити наявність в українських народних піснях кількох груп складних слів:

1) синонімічні єдності (*пане-брате, ум-розум, гуси-лебеді, утенята-лебедята, слава-поговор, стежки-доріжки, шлях-дорога, щастя-доля, путь-доріжка*);

2) семантичні єдності (*батько-мати* (рідні), *руки-ніженьки* (кінцівки), *борщ-каша* (харчі), *внуки-правнуки* (нащадки) тощо);

3) прикладкові сполучення (*дівки-чарівниці, дочка-павочка, циганочка-вороженька, козак-дурак, кума-болячка*);

4) редуплікація (*мельник-мельниченько, Волоше-волошине*).

За даними фактичного матеріалу, у піснях відсутні тільки словесно-цифрові сполучення. Проте усі інші групи представлені великою кількістю похідних. Щодо їх функціонування у пісенних текстах, важливо підкреслити, що значна частина складних іменників такого плану використовується лише у формі кличного відмінка, наприклад:

Серце, дідусю-любусю,

Нащо ж ти обідив бабусю? (Ж 595);

Серце, дідуню-любуню,

Гарно поводиш бабуню (Ж 595);

- *Ти, кумцю-голубцю, ой будь же ти ласков.*

Пусти мої каченята через сіни на став (Ж 665);

- *Ой паночку-голубчиц дайте мені раду,*

Через тую куму вражу навіки пропаду (Ж 693);

- *Дівчинонько-серденько, куди йдеш?*

Скажи мені правдоньку, де живеш?

Оскільки важливим для пісні є римування, то це має свій відбиток і на структурі юкстапозитів, майже всі вони складаються з іменників із співзвучною кінцівкою: *чарочка-мочалочка, мило-білило, люлька-черепулька* тощо. Наявні також фонетичні варіанти деяких дериватів, це спричинено, очевидно, територіальними особливостями фіксації пісенного тексту⁷, наприклад: *мед-горілка - мід-горілкєг, дід-воробець - дід-горобець*.

Варто також звернути увагу на те, яке значеннєве навантаження несуть складники юкстапозита. Зокрема назви осіб, як правило, першим твірним іменником визначають саму особу, а другим - конкретизують загальне значення, наприклад: *дівоньки-паняноньки* (ПК 485), *молодшці-красавиці, дівчата-чарівниці* (ПК 349), *дочки-павочки, сини-орли* (ПК 291), *козак-коханець* (419) та інші.

Серед назв неосіб наявні юкстапозити, перша частина яких називає видове поняття, а друга - родове, наприклад: *цар-зілля* (ПК 276), *ромен-зілля* (283), *клен-дерево* (140, 358), *щука-риба* (139, 292), *Ду'най-річка* (ПК 432) тощо, а також зафіксовані утворення, у яких перша частина називає загальне поняття, а друга - конкретизує вид, наприклад: *цвіт-калина* (ПК 129, 409), *сад-виноград* (398), *вода-наливочка* (490), *вишенька-черешенька* (158), *мед-вино* (157), *мед-горілка* (327), *мед-пиво* (ПК 288). Зустрічаються деривата - назви неосіб, у яких друга іменникова частина є носієм особливої ознаки: *шапки-рогачки* (ПК 229), *тахта-черніточка* (313), *сорочечка-дранка* (Ж 340), *скрипка-бас* (ПК 204).

Таким чином, словоскладання є продуктивним способом творення іменників, які широко використовуються в українських народних піснях. Цікаво, що в складі юкстапозитів можуть бути непохідні твірні слова та похідні, які мають у структурі власні суфікси чи префікси, а це певним чином впливає на формування образності і підвищення виразності пісенного тексту.

Список використаної літератури

1. Азарова А.Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої пропорції”⁵. - Вінниця, 2000. - 222 с.
2. Герман В. Стилїстичні особливості оказіональних композитів та юкстапозитів у поезії 60-90 років ХХ столїття // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку'. Збірник наукових праць, присв. пам'яті проф. С.П.Самійленка. - Ч.ІІ. - Запорїжжя, 1996. - С. 104-107.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. - К., 1999. - 206 с.
4. Грицак Н. Юкстапозити у фольклорному мовленні // Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали ІІІ-їх наукових читань, присв. пам'яті проф. Івана Ковалика. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 55-56.
5. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. - К., 1984. - 251 с.
6. Кубрякова Е.С. Словосложение как процессе номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц. - Пятигорск, 1988. - С. 3-23.

7. Родзевич Н.С. Про будову складних слів у сучасній українській мові // Українська мова в школі. - 1952. - №6. - С. 10-25.
8. Селіванова О.О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). - Черкаси, 1996. - 297 с.
9. Чабаненко В. А. Народнописанне слово як засіб естетичного виховання учнів на уроках мови // УМЛПШ. - 1976. - №1. - С. 66-73.

Умовні скорочення використаних джерел

Ж - Жартівливі пісні. Родинно-побутові. - К., 1967. - 800 с.

ПМ - Пісні, приписувані Марусі Чурай // Дівчина з легенди Маруся Чурай. - К., 1967.-120 с.

ПК - Пісні про кохання // Українські народні пісні: родинно-побутова лірика. - Ч.І. - К., 1964. - 586 с.

УНП - Українські народні пісні. - К., 1963. - 296 с.

Summary

The article deals with the peculiarities of semantics, word formation structure and functioning of folk songs which are inherent to Ukrainian folk songs.

І.М.Клименко

канд. філол. наук, доцент

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ

У статті розглянуто проблему функціонування англійської політичної фразеології у мові преси, визначено її лексико-стилістичну парадигму, типи структурної трансформації та контекстуальної транспозиції.

Незважаючи на інтенсивну розробку теорії фразеології у вітчизняній лінгвістиці, деякі її поняття мають різну, а подеколи й суперечливу трактовку в працях Амосової Н.Н., Виноградова В.В., Куніна А.В., Шанського Н.М. [1; 2; 4; 6] та інших. Під фразеологією розуміють сукупність лексикалізованих словосполучень, своєрідний „запас” лексичних одиниць, які еквівалентні словам, так і особливий мовний рівень, одиниці якого не еквівалентні словам, а лише співвідносяться з ними. Традиційно фразеологізми розглядають як стійкі, роздільнооформлені, але семантично цілісні сполучення слів з повністю або частково переосмисленим значенням. Це дає можливість включити до складу фразеології й фразові штампи, кліше, типові для різних літературних стилів, і літературні цитати, і крилаті вирази й народні прислів'я та приказки [2, с. 31].

У даній статті ми розглянемо одну з тематичних груп англійської фразеології - політичні фразеологізми (ПФ), які привертали і продовжують привертати увагу дослідників-лінгвістів з точки зору особливостей їх функціонування в засобах масової інформації.

Стійкі сполучення взагалі створюються не для називання яких-небудь нових явищ, а для конкретизації й образно-емоційної оцінки предметів, явищ, дій, якостей, які в мові вже отримали назву. Разом з тим, деякі фразеологічні одиниці, що вживаються у мові

преси, виникають у результаті первинної номінації, внаслідок того, що інколи неможливо виразити нове поняття одним словом, наприклад, *gentlemen s agreement* „джентельменська угода”, *to put out of action* „вивести з бою”, *theatre of war operation* „театр військових дій”, *to sweep the elections* „одержати повну перемогу на виборах”, *to whip up the arms race* „підстібувати гонку озброєнь”. Виникаючи в певній сфері мовленнєвої комунікації і закріплюючись в ній, вони набувають функціонально-стилістичного значення.

Існує багато фразеологічних одиниць сфери мас-медійної мовленнєвої комунікації, що не мають стилістичного значення: *point of view* „точка зору”, *come to the point* „підійти до суті справи”, *in position* „в стані”, *without result* „безрезультатно”. Вони складають групу фразеологізмів нейтрального стилістичного тону. До цієї ж групи можна віднести й ПФ, що означають різні політично-історичні реалії: *Act of Attainder* „засудження парламентом винного в зраді”, *the Black Belt* „горна зона” (південні райони США, де більшість населення - негри), *the Blue and the Grey* „сині й сірі” (армії північних і південних штатів у громадянській війні в США в 1861-1865 рр.), а також лексичні неологізми: *energy crisis* „енергетична криза”, *oil crisis* „нафтова криза”, *butterfly ballots* „голоси, що переходять під час виборів від одного кандидата до іншого”.

Додаткова інформація ПФ, як і додаткова інформація слова, може бути чотирьох видів: 1) функціонально-стилістична, що вказує на закріпленість ПФ за якоюсь підгрупою сфери мас-медійної комунікації, 2) експресивна, 3) емоційна й 4) оцінна [5, с. 130]. Виділяються різні групи стійких сполучень, що співвідносяться зі сферою політики і мають додаткове функціонально-стилістичне значення. Наприклад, юридичні терміни - *accessory after the fact* „непрямий співучасник”, *aid and abet* „підбурювати й активно діяти”; комерційні - *balance one's accounts* „підбивати батане”, *keep accounts* „вести облік”; військові - *absense without leave* „самовільне відлучення”, *come out of action* „вийти з бою”, *command of the air* „перевага в повітрі”; парламентські - *revising barrister* „особа, що перевіряє виборчі списки”, *block the bill* „затримати проходження закону” та інші. Потрібно сказати, що даний перелік далеко не повний. У кожному мовному колективі ПФ утворюються внаслідок виникнення нових понять, нових соціально-політичних реалій.

Політичні фразеологізми можна розділити на два класи: ПФ, що мають лексико-стилістичну парадигму, і ПФ, що її не мають. Фразеологізми з наявним лексико-стилістичним компонентом, так само, як і слова цього класу, підрозділяються на ПФ високого стилістичного тону і ПФ зниженого стилістичного тону. Звідси постає питання про міжстильову і внутрішньостильову синонімію в сукупності фразеологізмів. Розповсюдженість міжстильової синонімії в лексиці має обмежений характер. Стосовно ж ПФ, сфера міжстильової синонімії ще вужча, що пов'язано з відсутністю у ПФ розгорнутих синонімічних рядів. Для вираження кількох понять в англійській мові існують фразеологізми-синоніми зниженого й високого стилістичного тону, але їх кількість дуже мала, вони зустрічаються тільки в деяких тематичних підгрупах.

ПФ високого й зниженого стилістичного тону⁷ розмежовуються не тільки на основі їх стилістичного значення, скільки належності до якогось типу⁷ мовлення - формального чи неформального. Характерною ознакою мови преси є те, що залежно від ситу ації ПФ вживаються як у високому стилістичному тоні, так і в зниженому⁷.

ПФ високого стилістичного тону можна розподілити на такі групи:

а) архаїзми: *be at accord with somebody* „згоджу⁷ватися з кимось”, *play upon advantage* „обдурювати”; *to take up the hatchet* „почати війну

б) варваризми: лат. *ad ovo* „з початку”, *ad verbum* „слово в слово”, *beau monde* „вищий світ”, *persona non grata* „персона нонграта”, *persona grata* „персона грата”. Такі стійкі сполучення часто вживаються в мові офіційних політичних документів.

Треба вказати, що фразеологізми, джерелом яких є біблійна й антична міфологія, середньовічна й частково нова європейська література, мають у більшості випадків інтернаціональний характер й не мають національної специфіки. Стійкі сполучення з таких джерел дуже часто використовуються засобами масової інформації в силу їх експресивності - *the olive branch*, *the root of all evil*, *a milestone about smb's neck*, *beat swords into plough-shares*, *Achilles' heel*, *Augean stables*, *Herculian labor*, *Sisyphian labor*, *the Gordian knot*, *to bear the palm*, *to yield the palm*, *the die is cast*, *turn thumbs down*, *the thread of Ariadne*, *between Scylla and Charybdis*.

Політичні ФО зниженого стилістичного тону можна розділити на такі підгрупи:

а) розмовні, *big shots* „ділки”, *bank sharks* „фінансові акули”, *fireside chats* „неформальні бесіди політичних діячів”;

б) політичні жаргонізми: *wrecking amendment* „поправка до законопроекту, зроблена для того, щоб звести його нанівець”, *midnight appointments* „призначення, що робляться урядом на кінець перебування при владі⁵⁵”, *tap the barrel* „привласнити державні гроші⁵⁵”.

Відмітимо дві істотні обставини. По-перше, ж і у випадку з класифікацією окремих слів, чітких меж між виділеними групами немає. По друге, саме цим групам ПФ властива узуальна забарвленість, яка створюється за допомогою образного компоненту фразеологічного значення: *Iron Curtain* „залізна занавіса”, *iron heel* „залізна п'ята, імперіалізм”, *twilight zone* „суперечна область юрисдикції федерального уряду та уряду штату”, *lame-duck amendment* „поправка про невдах” (20-та поправка до Конституції США про порядок заміщення посадових осіб, що не були переобрані на наступний строк).

У мові преси використовуються також і стійкі сполучення нейтрального тону, наприклад, *arms race* „гонка озброєнь”, *summit meeting* „зустріч на вищому рівні”, *missile talks* „переговори щодо скорочення ядерних ракет”. Вони не мають стилістичного забарвлення.

Особливістю ПФ, що збу мовлена їх роздільнооформленістю, є можливість оказіонального стилістичного використання у вигляді різних авторських перетворень, метою яких є досягнення потрібного стилістичного ефекту. Можна виділити два види оказіонального стилістичного використання ПФ [5, с. 133]:

а) структурна трансформація, або різні перетворення структури (чи компонентного складу), що супроводжується частковою або повною зміною значення;

б) контекстуальна транспозиція, повне (або часткове) переосмислення значення фразеологізму в певному контексті без зміни його складу і структури.

Структурна трансформація ПФ може здійснюватися такими способами: 1) розширенням компонентного складу фразеологічної одиниці; 2) скороченням компонентного складу; 3) зміною; 4) інверсією компонентів стійкого сполучення.

Розширення компонентного складу ПФ (або „вклинення”) розглядається як просте вклинення й вклинення з ускладненням фразеологізму: лексичною або морфологічною

заміною, словотвірними змінами, інверсією, додаванням слова.

Оказіональне авторське перетворення ПФ являє собою уточнення, посилення або послаблення значення всієї одиниці з метою досягнення певного стилістичного ефекту. Наприклад: „But that was no reason for not being pleased, or making political hay whenever one could”, де фразеологізм *make hay* - „наживатися, робити щось швидко і вчасно” утворився у результаті у сичення прислів'я *make hay while the sun shines* - „коси коса, доки роса” і розширюється з метою уточнення, конкретизації значення: *to make political hay* - „наживати політичний капітал”. Наведемо інші приклади: „Prince Sihanook finds himself in increasingly hot water”, де фразеологічна одиниця *in hot water* означає „у біді, у важному становищі”. Найбільш поширеним випадком оказіонального перетворення ПФ зі стилістичною метою є зміна компонентного складу. Розрізняють прості й ускладнені заміни. Прості концептуальні перетворення можуть бути як зі зміною структури ПФ: так і без її зміни. Постійний, або узувальний компонент ПФ може замінюватися одиницею, котра синонімічна або антонімічна йому, пов'язана або непов'язана з ним тематично. Ускладнені контекстуальні заміни, які зустрічаються відносно рідко, являють собою ті ж прості заміни, але ускладнені авторськими коментарями, повторами, морфологічними й іншими структурними змінами.

У мові засобів масової інформації даний прийом вживається дуже часто. Наприклад, „Our government is still murdering time”. де замінюється дієслівний компонент фразеологічної одиниці *to kill time* - „безцільно проводити час” (букв. „вбивати”) на більш емпатичне дієслово *to murder*. Цим досягається емоційність виразу.

Інколи трапляється повна зміна всіх компонентів ПФ при збереженні вихідної структури стійкого сполучення, у результаті чого утворюється своєрідний авторський неологізм. Так з'являється нова фразеологічна одиниця у статті інформативного характеру про ситуацію із виплатою державою грошей за урожай зерна: *No pay, no grain*, що була утворена за аналогією до відомого прислів'я *No pain, no gain*.

Зустрічаються випадки інверсії з перерозкладом компонентів і частковим переосмисленням всієї фразеологічної одиниці при збереженні її ВИХІДНИХ компонентів або, частіше, з переосмисленням одного з компонентів.

Розглянемо також явище контекстуальної транспозиції. Суть її полягає у том⁷, що стійке сполучення, зберігаючи свою цілісність і свій компонентний склад, у певному контексті повністю переосмислюється. Найчастіше контекстуальна транспозиція являє собою реалізацію буквального значення фразеологізму. Такі перетворення, як правило, мають на меті досягнення гу мористичного ефекту⁷. Наприклад: „A couple of lawyers from Bennett's office were dispatched to Little Rock to find dirt on Jones. But they *were soaked in dirt*, literally”.

Основним конструктивним принципом мови газети є діалектичне сполучення стандарту⁷ і експресії. Це зумовлено не тільки інформативною функцією газети, але й тим, що її мова повинна „бути комунікативно значимою, а значить ясною, виразною, точною” [3, с. 31].

Експресія газетного тексту досягається використанням різноманітних стилістичних засобів, стилістично забарвлених одиниць, сприйняття яких може мати для читачів деякі труднощі. Тому, беручи газету⁷ для вивчення мови, потрібно всебічно розкривати значення фразеологічних зворотів, прислів'їв приказок і крилатих виразів, які

є важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості, суттєвим засобом реалізації конструктивно-стильових особливостей газетного мовлення. Вони надають текстові певної сили впливу, допомагають створити специфічну⁷ образність. Вони можуть не тільки виразити якусь думку місткіше, а й передати оцінку. Наприклад: фразеологізм *black sheep* має більшу експресивність, ніж „an outcast” або „someone who is expelled from a group and never discussed”, а *snake in the tunnel* - більше ніж „the exchange rate changing”. Автор може вибрати з синонімічних засобів вираження те, що найбільше відповідає змістові думки, її цілям і завданням, характерові тексту.

При цьому вибір фразеологічної одиниці або афоризму зі зниженням розмовним чи, навпаки, книжним забарвленням зумовлює вживання й інших мовних засобів.

У пошуках емоційних засобів вираження журналісти розширюють експресивні можливості фразеологізмів, посилюють їх функціонально- стилістичну значущість, що нерідко приводить до тих чи інших трансформаційних змін, що робить звороти виразнішими, актуальнішими. Так, М.М.Шанський зазначає, що „зміни в складі фразеологічних зворотів прямо чи опосередковано пов’язані як з тим, що є в лексичній системі мови в цілому, так і з тим, в якому напрямі здійснюється мовцями подальша обробка фразеологізмів” [6, с. 111]. Використання фразеологізмів оживляє мову публікації, робить її емоційною, а трансформація фразеологізмів повертає тим з них, які стати вже звичними, їх образність.

Таким чином, фразеологічні одиниці є одним з найважливіших засобів експресії сучасної англomовної преси, різних її жанрів, від суто інформативних статей до публіцистичних. Доцільне вживання різноманітних одиниць фразеологічного фонду дає можливість виражати й передавати все багатство думок і почуттів.

Список використаної літератури

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л.: Из-во ЛГУ, 1963.- 285 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. - М.-Л.: Учпедгиз, 1947. - 784 с.
3. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. - М.: Просвещение. 1971.-256 с.
4. Кунин А.В. Английская фразеология. -М.: Высш. шк., 1970. - 343 с.
5. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка. - К.: Вища шк., 1991. - 271 с.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - М.: Высш. шк., 1969.-342 с.

Summary

The paper examines the peculiarities of functioning of one of the thematic groups of English phraseological stock - political phraseology\ its lexico-stylistic paradigms, types of structural transformation and contextual transposition.

Н.М.Малюга
канд. філол. наук, доцент

ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРАХ О.ДОВЖЕНКА

Стаття присвячена концептуальному аналізу ключових для мови творів

О.Довженка слів, які відбивають структуру ментальної мовної свідомості автора і складові ціннісної системи українського народу.

Вивчення фрагментів національно-мовної картини світу з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних, фонових знань, традицій, обрядів, вірувань тощо набуло актуальності в мовознавчих студіях останніх років, зокрема й українських дослідників. Перехід сучасної науки на позиції антропоцентризму зумовлює інтерес лінгвістики до аналізу концептів - оперативних одиниць пам'яті, що в психіці людини відображають картину* світу.

Коллективний досвід етносу, його свідомість і позасвідоме, репрезентоване в етнічній культурі, фіксується мовою. Мова, виконуючи функцію не лише накопичення, зберігання, обробки, а й трансляції знань, уявлень, образів певного світу, інформації в цілому, „служить чинником культурної пам'яті етносу, його самозбереження та розвитку, протистояння ентропійним силам” [6, с. 143]. Саме тому в мовознавчих та етнолінгвокультурологічних дослідженнях останніх двох десятиліть особливу увагу зосереджено на описі різних фрагментів національно-мовних картин світу' у взаємозв'язку з фольклором, обрядами, звичаями, традиціями, побутом народу. У славістиці такий підхід отримав когнітивну домінанту: опис народних стереотипів та мовного образу світу' (Е.Бартмінський); розробка культурних концептів на підставі семантичних примітивів (А.Вежбицька); логічний аналіз мови й концептоситеми (Н.Арутюнова); дослідження прототипів, стереотипів, констант культури, культурних моделей світу (В.Красних, О.Кубрякова, В.Маслова, Ю.Степанов, В.Телія) [6, с. 144].

Почленовування світу' за допомогою мови здійснюється шляхом накладання на світ концептуальної і ситуаційної сіток, тобто шляхом виділення концептів і ситуацій. Під концептом, услід за О.Селівановою, розуміємо інформаційну структуру свідомості, різнооб'єктну одиницю пам'яті, що „містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості та позасвідомого” [6, с. 236]. Отже, концепт визначаємо не лише як поняття, втілене в знаковій формі, але і як складову культури в ментальному світі людини.

На відміну від семантичного аналізу, спрямованого на вияв семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, що її реалізують, концептуальний аналіз постає як пошук тих спільних концептів, що підведені під один знак і визначають буття знака як когнітивної структури. Концептуальний аналіз виконує роль „ключа” від свідомості людини, побудови нею картини світу. Велику популярність здобули нині дослідження національних концептів, які дають можливість виявити конструювання світу представниками різних етносів.

На думку фахівців, концептуальна картина за обсягом є більшою, ніж мовна, що пояснюється, по-перше, більшим обсягом невербалізованого змісту елементів, по-друге, тим, що глибинний смисл тексту більший, ніж семантика його поверхневих структур, по-третє, мовні засоби мають певну обмеженість, що не дає їм змоги бути ідеальним способом висловлення думки [5, с. 84].

Метою нашої роботи є вивчення й опис ключових для мови творів О.Довженка концептів „хата”, „ніч”, „стриха”, що відбивають структуру ментальної мовної свідомості автора і за допомогою яких можна виявити складові ціннісної системи українського народу. При описі слова, що позначає відповідний концепт, своє дослідницьке завдання вбачаємо у виявленні й реєстрації його регулярних

парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних відношень, релевантних для певного корпусу текстів. Сума всіх часткових тлумачень і буде достатньо повним семантичним описом - поясненням слова- концепта. Семантичний опис слів-концептів культури нами здійснювано через вказівку їх зв'язків з іншими концептами тієї ж культури.

Мовні знання, на думку В.Б.Касевича [7, с. 99], є не що інше, як компонент наївної картини світу певного етносу, закодований у самій системі мови (у її словнику й граматиці). Текстові знання, на відміну від мовних, є певною системою інформації про дійсність. Ця інформація становить план змісту тексту чи сукупності текстів.

Мовні знання й універсум знань текстових не співставляювані за обсягом інформації. Так, зокрема, у тлумачному словнику подано такі значення слова „хата”: 1. *Сільський одноповерховий житловий будинок.* У порі вн. //Домівка, господа. // Тимчасове пристановище для кого-небудь. 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку. * Образно. // Кімната. 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному' такому приміщенні. 4. розм. Квартира. 5. Уживається у складі назв деяких сільських установ [1, с. 1340].*

В Олександра Довженка „хата” - „*архітектурна прачатір пристанища людського*”, „*високонравствена людська оселя*” (2,662) з „*драною правобережною і лівобережною стріхою*” (2,663), із „*зовсім уже кволим українським чортом*” (2,664). Письменник представляє читачеві хату „*незамкнену, вічно одкриту для всіх, без стуку в двері, без „можна?” і без „войдите!*”, „*бідну і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі людські руки, а сама природа*”, „*привітну її веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і убогу, журливу і ніколи не горду*” (2, 662).

Як бачимо, відбувається адаптація мовної семантики, мовного знання до потреб тексту: елементи, що утворюють мовне знання, слугують свого роду алфавітом для побудови нескінченної кількості висловлювань, які передають текстові знання [7,100], тому текстові знання є принципово відкритою системою. Перехід від семантики мови до семантики тексту пов'язаний зі свого роду перетворенням форми в субстанцію.

У процесі формування ментальної свідомості, як зазначає Ігор Мойсеїв, „хата виступає спершу як синкретичне уявлення - ставлення і міфологема- символ, далі - як образ і знак, нарешті, особливо впродовж останнього століття (мається на увазі ХХ - Н.М.) - як ідея, ідеологема, концепт, принцип, моральна засада, естетичний критерій, світоглядна категорія” [4, с. 152].

Українська хата в інтерпретації Олександра Довженка втілює образ української ідеї, доля її - це доля жінки-страдниці: „*Не було в ній, будемо говорити, щастя, не було тривалих радощів. А було в ній плачу і смутку багато і вельми багато журби...*” й „*...знала вона багато розлук і прощань безутішних.*

І співала вона здебільшого, / так талановито й натхненно, як н'яка оселя в світі, журбу, і прощання, і спогади про далеке минуле...” [2, с. 662] Ставлення до хати ґрунтується на генетичному мисленні, що бере початок від культу предків. Дивергуючи в часі, іманентно-імпліцитний сенс хати чимдалі дематеріалізується в реальному житті, проте пропорційно матеріалізується в душі [4, с. 152], тому не дивно, що для сучасних українців „хата” - жінка несвідомо видається теплішою, обжитішою, ніж „дім” - мужчина, ... і хай потрапить це зрозуміти природний англомовець, у чийй свідомості не існує роду для неживих предметів!” [3, 103]

В Олександра Довженка не простежується типового для соціалізму роздвоєння особистості в ставленні до хати: уквітчу вального та розвінчувального, не проголошується війна хатам в ім'я „палаців майбутнього”. Письменник усвідомлює, що руйновище Великої Вітчизняної війни стало логічним продовженням ударів, завданих нашій хаті більшовизацією, колективізацією, голодомором, репресіями” [4, с. 162], відтак одним із своїх мистецьких завдань вбачає психологічну реабілітацію хати, що живить національний дух: „Споконвіку кидали її, і хто кидав, мало вертався. Носило його скрізь усіма вітрами чи сам, мов собака, бігав усе життя за чужим возом...” (2, 662)

Хата усвідомлюється Довженком як модель світобудови, і, відповідно, суспільні зміни, на які був багатий наш народ, накладають свій відбиток на відображення картини світу в психіці людини. Концептуальна структура описуваного ключового слова зазнає радикальних перегворень, що є результатом підведення під форму того ж знака більш складного змісту: „Як змінився світ. Вже куди не гляну, куди не обернусь, чую: все міняється. Навіть хата наша й та вже не та. Примічаєш? Наче не зовсім і наша, хоч і наша. Неначе стіни в ній розсілись і стріху вітром зірвано й понесло... і видно стало все... так видно й моторошно... Щезла тиша ” (2, 62).

Хата в цілому як оберіг у всій глибині сприймається з урахуванням суті її складових. Так, стріха-дах пов'язана з небом, космічним порядком, вона закриває доступ до символу родинного вогнища - печі. „Відкритий простір, - як зауважує І.Мойсеїв, - завдає психічного напруження, очікування небезпек, стресів. Закритий, камерний простір приваблює спокоем, тишею, розслабленням (глибше - економією енергії)” [4, с. 153].

О.Довженко проводить паралель „фізичний стан стріхи” - „моральний стан людини”, обґрунтовує потребу покрівельного матеріалу соломи „не лише для промфінплану чи худоби, а й для людей, для акуратності душі

Уже як стріха, було, драна, то й стін мазать не хочеться, все одно дощ обмиє. А вже як мазати не хочеться, то й світ було, не милий, і одягатися не хочеться.

— [...] Од драної [...] стріхи та розгородженого двору велика неакуратність пішла скрізь по государству і великі збитки... ” (2, 647)

У тлумачному словнику подано такі визначення слова „стріха,,: 1. Нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною. *У порівн. //Покрівля будівлі (перев. солом'яна). 2. перен. Приміщення для проживання, житло, оселя [1, с. 1206]. Національна ж специфіка слова „стріха” проявляється в специфічності концепта, з яким вона взаємопов'язана, у своєрідності наявних прихованих смислів, значень - від позитивно маркованих („;прямо не стріха, соняшник”), до різко негативних („загидили государство драними стріхами”) (2, 646). Шляхом звернення до еталонів та стереотипів світосприймання лінгвокультурної спільноти письменник відтворює систему ціннісної орієнтації етносу.

Якщо хата - це схованка добра і в матеріальному, і в моральному сенсі, то піч - джерело життя, серце хати. Візьмемо до уваги словникову статтю слова „піч”: 1. Споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв і т. ін. // Верхня частина цієї будови, призначена для лежання, сидіння і т. ін. // перен. Про кількість чого-небудь, що можна спекти чи зварити в такій споруді за один раз. // перен. Приготування їжі, питва і т. ін. у такій споруді. 2. Споруда для теплової обробки матеріалів в якому-небудь технологічному процесі [1,с. 791].

В етнографічних дослідженнях наводиться пояснення, чому піч-мазанка є улюбленим місцем снання дітей і літніх людей: „Дитина підсвідомо обирає те, що їй нагадує тепле материне лоно; старик готується до „ями” (плоттю, кістками); сон символізує потойбіччя, - а піч самоходом переносить усю цю семантику до першовитоків буття” [4, с. 153].

Довженкова піч тісними зв'язками пов'язана не так з хатою, як з хатищем, - тим, що залишилося після руйнації. Піч - ніби заархівована програма хати: „...*серед праху>хатища й ворожих трупів неначе виросла з землі велика піч з розбитою трубою і зблідла вся, і побіліла, немов застигнута на самоті немолода вже бідна гола удова. Здивована й ображена, вона дивилася на світ своїми темними сумними пічурками...*” [2, с. 640]

І хата, і піч в О.Довженка є невід'ємною складовою природи (ширше - Всесвіту), вони „вирастають із землі”, вони зазнали багато суму, за соціальним статусом - „удови”, до того ж бідні. Піч - це хата, так би мовити, вищої концентрації, це ідея хати, символ її існування, обжитості.

Структура ментальної свідомості виявляє найбільшу стереотипність у співвідношенні життєво важливих універсальних концептів. Специфічні для певного етносу символи є концептуально-конвенційними, вони є дійсними по відношенню до екстралінгвістичної сфери концептосистеми - упорядкованого поєднання концептів у свідомості людини.

Описувані концепти виявляють способи світобачення етносу, вони є еталоном „найближчого середовища”. Маємо пам'ятати, однак, про обмеження, що накладаються відбором матеріалу на отримані результати, адже вибір мовного матеріалу для концептуального аналізу певною мірою зумовлений особистими уподобаннями дослідника. Незважаючи на зауваження, отримані результати дослідження відбивають особливості ідіостилю О.Довженка. Позиція письменника, його знання про світ імпліцитно присутні при інтерпретації знака й визначають цю інтерпретацію.

Картина світу універсальна в цілому, але специфічна для кожного народу, не говорячи про своєрідність картини світу представників цього етносу. Концепт - об'єкт ідеальний, тобто такий, що існує в нашій психіці. Нині маємо потребу в розвідках, які з'ясують співвідношення ментальних утворень, що відповідають одному концепту в психіці різних людей. Подальшого дослідження потребують аспекти, спрямовані на вияв специфіки структур мовної свідомості, на аналіз концептів у концептосистемах, на розробку методики побудови когнітивної карти слова.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов, ред. В.Т.Бусел. -К.;Ірпінь: ВТ „Перун”, 2003. - 1440 с.
2. Довженко О. Кіноповіді. Оповідання / Упорядн. Ю.Е. Григор'єва. - К.: Наук, думка, 1986. - 711 с.
3. Забужко О. Мова і влада // Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка 90-х. - К.: Факт, 1999. - 340 с.
4. Мойсеїв І. Рідна хата - категорія української духовності // Сучасність 1993. - №7.-С. 151-163.
5. Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). -К.:

Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. - 148 с.

6. Селіванова О. Нариси з української фразеолопії (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. -К.. Черкаси: Брама, 2004. -276 с.
7. Фрумкина Р.М., Звонкин А.К., Ларичев О.И., Касевич В.Б. Представление знаний как проблема //Вопр. языкознания. - 1990. -№6. - С. 85-101.

Summary

The article is devoted to conceptual analysis of Dovzhenko \s key words that reflect the structure of the author's mental language conscience and the main constituents of Ukrainian people's values.

Н.П.Мещерякова

канд. педагог, наук, доцент

АРХЕТИП МОРЯ В ТВОРЧЕСТВЕ И.С.ТУРГЕНЕВА

У статті розглядається проблема архетипу моря у творчості

І.С. Тургенева, проеліджується присутність „морського” у художніх творах письменника.

За И.С.Тургеневым уже давно утвердилась слава художника по преимуществу, мастера пластических образов и четко выверенных, соразмерных композиций, писателя, чьи произведения характеризуются прежде всего присутствием в них искусства, понимаемого не как „название разряда или области, обнимающей необозримое множество понятий и разветвляющихся явлений, но, наоборот, как нечто узкое и сосредоточенное, обозначение начала, входящего в состав художественного произведения, название примененной в нем самой силы или разработанной истины...”, не как „предмет или сторона формы, но скорее таинственная и скрытая часть содержания” [3, с. 8].

Не случайно, что именно в Тургеневе из всех классиков русской литературы XIX в. видят продолжателя пушкинской традиции. Однако, принято считать, что историческое значение творчества И. С. Тургенева состоит прежде всего в том, что он показал жизнь русского общества своего времени, составил яркую летопись русского освободительного движения этой эпохи.

Цель данной работы - привлечь внимание читателей к художнику, чья репутация, на наш взгляд, в XX в. серьезно пострадала и интерес к которому (по крайней мере, в школьном изучении) заметно упал.

В последнее время эту проблему пытаются разрешить многие ученые, в частности, В.Н.Гопоров обращает внимание на проявления „странного” [3, с. 5] как в жизни писателя, так и в его произведениях, особенно в персонажах, которым Тургенев сужал свои „странности”. Как отмечает исследователь: „Хотелось бы надеяться, что в „странном”, как принято было говорить раньше, созвучно ему, или - проще и решительнее - в неких жизненно важных, экзистенциальных обстоятельствах поставит себя на место страдающего Тургенева и „сродных” ему персонажей его произведений” [3, с. 6].

Из наиболее часто встречающихся образов смерти у И.С.Тургенева выступает

море („морское”), которое, разумеется, нередко появляется в контекстах, непосредственно не связанных с топикой смерти. Учитывая значимость „морского” начала и морской образности в произведениях писателя, В.Н.Топоров заявляет, что можно с основанием говорить о присутствии в произведениях Тургенева специфического „морского комплекса”, отражающего некоторые особенности психофизиологической структуры самого творца этих произведений [3].

Ключевые слова, позволяющие опознать присутствие „морского” комплекса у Тургенева, - *море, вода, волны, лодка, качание, колыхание, опускание - погружение, прибой, отлив, берег, дно*. Впрочем, и при наличии этих слов необходимо обращаться к более широкому и общему контексту, в котором особая роль принадлежит темам смерти, рождения, сна, любви, ужаса.

Таких „морских” фрагментов в произведениях Тургенева достаточно много, и хронологически они распределяются в основном по двум срезам - с конца 40-х годов по начало 60-х и с конца 70-х до 1883 г. (года смерти писателя).

Незадолго до смерти, И.С.Тургенев писал: „Я был на дне моря и видел чудовища и сцепления безобразных организмов, которые никто еще не описывал, потому что никто не воскресал после таких спектаклей” [3, с. 104]. Этот ужас погружения на дно моря и то, что писатель там увидел, и есть ужас конца, ужас смерти.

Сходные чувства, практически описанные теми же словами, испытывает Наталья Ласунская („Рудин”), прочитав прощальное письмо Рудина: „Она сидела не шевелясь; ей казалось, что какие-то темные волны без плеска сомкнулись над ее головой - и она шла ко дну, застывая и немея” [5, с. 94].

Подобные же чувства опускания на дно пережил и Лаврецкий („Дворянское гнездо”) в дни тяжелых испытаний, выпавших на его долю. „Вот когда я попал на самое дно реки”, - сказал он самому себе не однажды. Он сидел под окном, не шевелился и словно прислушивался к течению тихой жизни, которая его окружала, к редким звукам деревенской глуши... и вдруг находит тишина мертвая; ничто не стукнет, не шелохнется; ветер листком не шевельнет... „Вот когда я на дне реки”, - думает опять Лаврецкий [5, с. 176].

Утомленный ненужностью и бессмысленностью жизни, совсем еще не старый, но боящийся смерти Санин („Вешние воды”) размышляет: „...а там вдруг уж точно как снег на голову, нагрянет старость - и вместе с нею тот постоянно возрастающий, все разъедающий и подтачивающий страх смерти... и бух в бездну-!.. Не бурными волнами покрытым... представлялось ему жизненное море: нет; он воображал себе это море невозмутимо гладким, неподвижным и прозрачным до самого темного дна; сам он сидит в маленькой, валкой лодке, - а там, на этом темном, илистом дне, наподобие громадных рыб, едва виднеются безобразные чудища: все житейские недуги, болезни, горести, безумие, бедность, слепота... Он смотрит: и вот одно из чудищ выделяется из мрака, поднимается выше и выше, становится все явственнее... Еще минута - и перевернется подпертая им лодка!” [4, с. 512].

Связь моря со смертью отражена и в других тургеневских произведениях: „Дневник лишнего человека”, „Два приятеля”, „Призраки”, „Дрозд (I)”.

В последние годы жизни И.С.Тургенев спрашивал самого себя: „Куда же деться мне? И не пора ли мне упасть в море?” [4, с. 205].

Море, сравниваемое со степью, с пустыней, также частый тургеневский мотив

(„Певцы”, „Голуби”). Но не только степь и пустыня уподобляются морю: „Вид огромного, весь небосклон обнимающего бора, вид „Полесья” напоминает вид моря” („Поездка в Полесье”) [4, с. 510].

Это умение видеть и за степью, и за пустыней, и за лесом, и за дорогами („Лебедянь”), и за холмами („Лес и степь”) образ моря, способность опознавать „морское” во всем, что бескрайне в высокой степени позволяет нам говорить о присутствии у И. С. Тургенева „морского” комплекса как некоей индивидуальной особенности его психофизиологической природы.

Можно с уверенностью сказать, что „морская” тема и „морские” образы в сновидениях были очень важны для Тургенева, который в своих произведениях неоднократно возвращался к своим „морским” снам. „Морской” комплекс Тургенева особенно отчетливо обнаруживает себя именно в связи со сновидениями. Так, в тексте „Конец света. Сон” из цикла „Senilia” писатель описывает свою смерть, как бы совпадающую с концом свега: „...Это - море! - подумалось всем нам в одно и то же мгновение. - Оно сейчас нас всех затопит... Только как же оно может расти и подниматься вверх? На эту кручь.

И, однако, оно растет, растет громадно... Это уже не отдельные бугорки мечутся вдали... Одна сплошная, чудовищная волна обхватывает весь крут небосклона.

... Я хотел-было ухватиться за товарищей - но мы уже все раздавлены, погребены, потоплены, унесены той, как чернила, черной, льдистой, грохочущей волной!

Темнота... Темнота вечная!

Едва переведя дыхание, я проснулся” [4, с. 154-155].

Очень похожим был и вещей сон Елены у постели умирающего Инсарова („Накануне”).

В „Лазурном царстве” Тургенев говорит о счастье любви, о блаженстве, о красоте природы, и все это вписано в великолепный пейзаж южного моря.

Вскоре после „Лазурного царства” (в 1878 г.) Тургенев пишет стихотворение „Я шел среди высоких гор”, в котором, хоть и косвенно, также возникает образ моря, как стихии, которая несла и к счастью, и к его утрате.

В последние годы жизни Тургенева обращения к „морской” топике становятся все более частыми, и даже когда они не имеют непосредственного отношения к фиксации „морского” комплекса, их значение для выявления и выражения этого комплекса несомненно.

Достаточно назвать еще два текста из цикла „Senilia” - „Камень” (1879) и „Морское плавание” (1879). В первом - параллель: старый, серый камень, оживающий в час прилива, в солнечный день, когда морские волны „бьют и играют и ластанутся к нему”, и на его обычно хмурой поверхности выступают яркие цвета, с одной стороны, и, с другой, „мое старое сердце”, на которое „недавно со всех сторон нахлынули молодые женские души - и под их ласкающим прикосновением зарделось оно уже давно поблекшими красками, следами бывалого огня! - Волны отхлынули... Но краски еще не потускнели - хоть и сушит их резкий ветер” [4, с. 186].

Во втором тексте говорится о связи „морского” и бессознательного, подготовленной описанием моря в тумане.

В связи с морем можно вспомнить известный эпизод из жизни писателя, описанный в очерке „Пожар на море”. Когда все, кто был на пароходе, должны были

найти смерть в морской пучине, так как катастрофа была неминуема, а берег казался недостижимым. И, однако, именно море стало кратчайшим путем к спасению: шлюпка доставила Тургенева и его спутников к берегу. Это событие не могло не оставить неизгладимого следа в душе писателя и, возможно, предопределило особое отношение к морю, несущему смерть.

В заключение необходимо отметить, что „морское” было для Тургенева не просто литературной темой, но жизненно важным личным переживанием, образы которого являли архетипическое, которое чаще всего всплывало в сновидениях.

Список использованной литературы

1. Топоров В.Н. О „поэтическом” комплексе моря и его психофизиологических основах // История культуры и поэтика. - М., 1994. - С. 11-52.
2. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ // Исследования в области мифопоэтического. - М., 1995. - С. 575-622.
3. Топоров В.Н. Странный Тургенев. - М., 1998. - 192 с.
4. Тургенев И.С. Полное собрание соч. и писем в 28 тт. - Т. 13. -М.-Л, 1967. - 735 с.
5. Тургенев И.С. Рудин. Романы. - Львов, 1983. -600 с.

Summary

The article deals with the problem of the archetype of the sea in I.S.Turgenev's works, traces back the presence of the „marine ” in the literary works of the writer.

Т.В.Михальченко
старший преподаватель
И.Белоконенко
студентка

ПРИЧИНЫ ДУХОВНОГО ПАДЕНИЯ ЖИЛЯ ДЕ РЕ (по роману Ж.К.Гюисманса „Геенна огненная”)

Ця стаття присвячена аналізу натуралістичної концепції особистості, втіленої Гюїсмансом в історії морального занепаду Жюля де Ре, героя роману „ Геенна Огненная ”.

Французский писатель Ж.К.Гюисманс (1848-1907) известен как автор натуралистического направления. В его творчестве сконцентрированы многие идеи и мотивы Э.Золя, „патриарха натуралистической школы”. Наиболее известны романы Гюисманса „Сестры Ватар” (1879), „С мешком за плечом” (1880), „Семейный очаг” (1881), „По течению” (1881) [2].

Однако его творчество не нашло должного отражения в современной литературной критике. Возможно, это связано с давней традицией рассматривать натурализм в русле развития реалистической литературы, отказывая этому мощному литературному направлению в художественной самостоятельности и высказывая сожаление по поводу того, что в произведениях натуралистов „ценные социальные аспекты были заслонены мотивами патологии” [3, с. 344].

Наиболее яркое воплощение натуралистическая концепция личности получила в

романе Гюисманса „Геенна огненная" (1891), ставшем наряду с романом Э.Золя „Человек-зверь" (1890) одним из репрезентативных образцов натуралистической прозы имморалистического толка.

В начале XX века название романа было переведено в варианте „Там, внизу", а в 1993 году свет увидел наиболее приближенный к оригиналу текст перевода уже под заголовком „Геенна огненная". Источником нашего исследования и есть названное издание романа.

Цель статьи: изучение причин морального падения одного из героев романа - Жилья де Ре, являющегося реальной исторической личностью и одним из прототипов будущего литературного образа Синей Бороды. Для решения поставленной цели необходимо проанализировать каждый этап жизни этого персонажа.

Жиль де Ре был самым богатым бароном Франции, позже купившим титул маршала. Юность и молодые годы героя проходили при дворе короля Карла VII. Жиль де Ре принимал участие в военных действиях против англичан.

Жизнь столкнула героя с одной из самых притягательных личностей XV века - Жанной д'Арк.

Жиль де Ре следовал за ней повсюду, участвовал в сражениях, побывал вместе с ней у стен Парижа: „... у него было особое отношение к Орлеанской деве, он был всячески ей предан и всячески опекал ее" [1, с. 37]. Именно в это время его душа впервые окунулась в мир мистики, так как общение с этой „странной простушкой", носившей отпечаток божественного вмешательства, внесло в его душу¹ смуту и неопределенность.

После предательства Карлом VII Жанны д'Арк Жиль покинул двор и уединился в замке Тиффог. Смерть Орлеанской девы заставила героя разувериться в боге, который, по его мнению, не пожелал спасти самых светлых и чистых людей и поэтому не заслуживает внимания.

Теперь Жиль де Ре уже не солдафон в доспехах. В нем проснулся художник, эрудит. Выделяясь из своего круга, где большинство пэров были невеждами, Жиль интересовался таинственными заклинаниями демонов, обожал церковную музыку, он хорошо начитан и слыл чудесным собеседником. Однако финансовые поддержки королю, который тратил огромные средства на содержание армии, нанесли состоянию героя непоправимые потери. Чтобы поправить положение, ему приходилось почти за бесценок продавать фамильные земли. Единственный путь к обогащению Жиль видит в алхимии. В замке Тиффог он начинает колдовать над перегонным кубом, и с этого момента начинается вереница преступлений, окутанных магией.

Так, мирно настроенный интеллеktуал становится на путь убийств и черных месс. „Общение с Жанной д'Арк обострило его набожность, а от мистической экзальтации до яростного сатанизма - один шаг. В потустороннем мире все сливается. Его подтолкнули к этому отступники, заклинатели металлов, посланники демонов, окружавшие его в Тиффог" [1, с. 42].

Прирожденная склонность героя к мистицизму и частое общение с приверженцами демонологии, надвигающаяся нищета и надежда на то, что дьявол своей силой предотвратит ее, любопытство и тяга к запретному - все это укрепило его связь с алхимией, и он погрузился в оккультизм.

Перерождение героя происходит постепенно. Автор стремится учесть все многообразие обстоятельств, как первостепенно важных, так и случайных, всю

сложность человеческой психики. Он тщательно рассматривает прихотливое взаимодействие сознания героя и темных инстинктов, дремлющих в его душе. Анализируя путь героя к осуществлению преступлений, Гюисманс пытается постичь природу поступка, идущего не от разума, а от биологического, „звериного” естества человека. Он ставит своей задачей познать этот потаенный механизм, исходя из твердого убеждения, что научному познанию подвластно все.

Отступничество от бога приводит Жилья к сближению с сатанинскими силами, а позже - к самому дьяволу, который постепенно завладевает душой героя. По мнению автора, дьяволу не обязательно принимать облик человека или зверя. Он может просто избрать человеческую душу, обосноваться в ней и побуждать свою жертву к необъяснимым поступкам и преступлениям.

Герой становится орудием князя тьмы, в его облике появляются совершенно новые, ужасные черты. Он ничем не отличается от других содомитов: он ненавидит женщин, его мутит при виде женской кожи. Он развращает мальчиков-певчих, которых сам отбирает для своего церковного хора. Ведь гю законам сатанизма того времени от него требовалось нисхождение по всем ступеням греховности прямо в ад: „Душа Жилья должна была сгнить, чтобы в ее надрывающей оболочке, чудесной дароносительнице, поселиться в аду” [1, с. 126].

В период с 1432 по 1440 гг. окрестности замка Тиффог были наполнены плачем: исчезали дети, не возвращались с поля пастухи, по дороге домой пропадали девочки. Количество жертв не знал даже сам маршал. Источники утверждают, что их было не меньше 300. Позднее Жиль признается в том, что он приносил человеческие жертвы, и заявляет: „Ничто не доставляло такую радость, как человеческие муки, слезы, страх и кровь”⁵¹ [1, с. 128]. Он становится гением смерти, превосходя самых страшных преступников и самых ужасных садистов. Все, что совершалось им, было данью дьяволу и порывом его души, желанием достичь совершенства во всем - будь то Добро или Зло.

Со временем Жиль перестал получать удовольствие просто от физических мук своих жертв, желая завладеть их душами, манипулировать любовью, привязанностью и благодарностью. За годы преступлений он изучил все человеческие пороки и с характерной ему изобретательностью в этой науке достиг совершенства: „На всей планете не найдется человека, который осмелился бы замахнуться на то, что сделал я” [1, с. 130]. Но этот путь, неожиданно, привел героя в тупик, вокруг него была пустота. Ведь лукавый часто обманывает тех, кто добивается его внимания. Лишь призраки, духи, плач и стон окружали его. Он не мог ни спать, ни есть, он только выл, как раненое животное.

Впав в степень полного безумия, с плачем он бродил по лесам, во всех звуках ему чудились стоны, крики. По ночам призраки и ужасные порождения ада протягивали ему свои уродливые объятия. Взмолившись о пощаде, герой, подобно волку, ползет к распятию: „И тут все в нем перевернулось. Он содрогнулся перед искаженным лицом Христа, который смотрел на него с распятия” [1, с. 132]. Неожиданно для себя человек, презиравший бога, начал молиться.

Перед казнью, в порыве горького раскаяния, он просит прощения у людей и у бога. По мнению автора, самым сильным в мире есть Добро и милосердие людское, которое не смог оценить герой при жизни. Не зверя, поглотившего самого себя, а лишь кающегося грешника видит народ в герое, вновь обратившемся к богу. Благодаря псалмам и

молитвам людей был вымолен покой грешной душе маршала.

В романе Гюисманса „Геенна огненная” нашел отражение „научный метод” братьев Гонкуров, определяющих роман как „клинический анализ” человеческого поведения, человеческих эмоций. Анализируя механизм преступности, вступающей в конфликт с социальными основами личности, Гюисманс стремится познать и „поставить диагноз”, чтобы открыть возможности лечения, преодоления тех темных инстинктов, которые толкают к преступлению и разрушению нравственных основ личности.

По мнению автора, вечные соперники - Добро и Зло, Бог Света и Князь Тьмы - ведут постоянную борьбу за душу человека. Лишь истинная вера и христианское милосердие способны оградить человеческую душу от Зла.

Список использованной литературы

1. Гюисманс Ж.К. Геенна огненная. - М., 1993.
2. Краткая литературная энциклопедия. - В 2-х тт. - Т. 2. - М., 1964.
3. Кучборская Е. Реализм Эмиля Золя. - М., 1973.
4. Реизов Б. Французский роман XIX века. - М., 1969.

Summary

*This article deals with the analysis of the naturalistic conception of the personality which Guismans personified in the story of morals lapse of Zill * de Re, the character of the novel „ Geenna Ognennaya ”.*

Т.М. Мішеніна

канд. філол. наук, викладач

ЗАСОБИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі роману Георгія Книша „Жайвір”)

Дослідження присвячене розв'язанню проблеми універсального й національного в мовній свідомості. Автор розглядає конструкції органічної належності (ядерні і похідні) в художньому мовленні як компоненти асоціативних ланцюжків на рівні бінарних відношень і як такі, що мають образотворчу роль, детермінують етносемантичне бачення зовнішності людини.

Проблема відображення зовнішності людини у свідомості носіїв є на сьогодні актуальною у зв'язку із тенденцією сучасних гуманітарних наук до повнішого вивчення людини як біосоціальної істоти. Безумовно, соматизми у світоглядній картині є детермінантами універсального й національного. Психолінгвістичні особливості сприйняття лексичної семантики слів розглядаються як типи словесних асоціацій [4; 6; 9; 11]. Через обмежений об'єм людської пам'яті і функціональних можливостей мозку, свідомість у процесі сприймання світу враховує, перш за все, ті компоненти чуттєвих образів, які є найбільш суттєвими для індивідуума. У багатьох випадках суттєвість

властивостей реальності визначається емоційним станом особистості в момент сприйняття.

Подібні форми кваліфікуються вченими як компоненти декларативного знання, що подає уявлення про об'єкти, процеси, факти, закономірності як схематичну типізацію стереотипів. Як приклад, наведемо ряд асоціацій в українській мові, пов'язаних із соматизмом *ву>са* (експеримент здійснено Д.Тереховою): *чорні, козацькі; борода, красень, чоловік; Мюнхаузен, Шевченко, Дон Джуан* [14, с. 13-14].

Проте очевидно, що національна специфіка сприйняття зовнішності людини відбивається в мовній свідомості представників кожної нації, не обмежується культурно-мовними стереотипами. У типологічних і стилістичних особливостях художніх текстів виявляються мовні категорії мовленнєво- мисленнєвої діяльності. Автор має уявлення про ситуацію, у якій відбувається комунікація, про місце і стан реципієнта в цій ситуації. У використанні стилістично маркованих елементів висловлення виявляється, перш за все, мотиваційний бік мислення. Накопичений досвід, мотивація, мета, умови, в яких відбуваються творча діяльність людини, детермінує відбір засобів для вираження думки-ідеї [4, с. 275; 8, с. 28, 43].

З метою адекватного вираження думки автор переосмислює раніше створені (традиційні смислові і формальні характеристики цих засобів).

У процесі практичної діяльності усвідомлені й зафіксовані в категоріальній структурі мислення зв'язки між об'єктами дійсності ототожнюються чи порівнюються із зв'язками між предметами, процесами, явищами, що досліджуються у штучних умовах. На основі категоріальної ситуації *об'єкт - відношення - посесор* виділяється відповідна семантична категорія посесивності, що означає зв'язок між залежним та незалежним об'єктами. Диференціація посесивного відношення дозволяє кваліфікувати зв'язок *людина - соматизм* як посесивний. Граматична форма, що інтегрує найбільш характерні ознаки аналізованої семантичної сфери трикомпонентна конструкція. Тип посесивного зв'язку, що характеризує об'єкт володіння як невідчужуваний, конкретизує семантичне значення посесивної конструкції, визначаючи модель для реалізації семи *органічна належність*. Розрізняють конструкції з абсолютно та відносно невідчужуваним об'єктом. Перший тип одиниць характеризує соматизм як обов'язковий і водночас унікальний у посесивному просторі суб'єкта: другий тип, відповідно, як необов'язковий компонент зазначеного простору. Методом порівняння конструкцій органічної належності до абсолютно невідчужуваних об'єктів відносимо такі частини тіла, як *очі, ніс, рука, голова, плечі, шия*; до відносно невідчужуваних такі, як *ву>са, волосся, борода; ластовиння, родимка, бородавка, шрам. надріз*.

Конструкції органічної належності мають системну організацію і є елементами рівнів функціонально-семантичного поля. Реалізуючи спільне семантичне значення належності, розглядувані одиниці мають структурно- семантичну похідність порівняно із ядерною одиницею посесивності моделі $N_i - V_f$ (мати) - N_4 .

Синтаксична похідність, як відомо, - це семантичний і формальний (структурний) зв'язок базової одиниці, роль якої виконує насамперед речення, рідше - словосполучення. Речення, що характеризується симетрією співвідношення семантико-синтаксичної й формально-граматичної структури, є базовою (*Дівчина має ластовиння*).

Посесивні конструкції трансформуються у складні іменники або субстантивні власне словосполучення залежно від функції такого компонента посесивного значення,

як постійність/тимчасовість, а також характеру зв'язку між посесором та об'єктом, де об'єкт кваліфікується як абсолютно чи відносно невідчужуваний. Оскільки структурною особливістю конструкцій з об'єктом на позначення соматизму є обов'язковість атрибутивного поширювача, то вихідною моделлю слід уважати таку: С - П - Attr - О; для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом, відповідно, С - П - О.

Деривація на базі вихідних семантично елементарних речень відбувається у такий спосіб: *Чоловік має ніс + Ніс є кривий — Чоловік, що має кривий ніс, некрасивіш — Чоловік із кривим носом некрасивий — Кривоносий чоловік некрасивіш - Кривоніс некрасивий* [5, с. 115-117].

Конструкції з абсолютно невідчужуваним об'єктом мають обов'язковим атрибутивний поширювач, який характеризує об'єкт як фізичну частину цілого (тобто тіла посесора) за кольором, формою та розміром. Аналізовані моделі можуть містити суб'єктно-оцінну інформацію про сталу ознаку чи стан об'єкта, які відбивають стереотипні уявлення людини про досконалість, завершеність, гармонійність зовнішності.

Атрибут може відбивати безпосередній взаємозв'язок фізіологічного та внутрішнього станів. У цьому випадку поширювач виражається прикметником на позначення емоцій, моральних та вольових якостей людини.

Як засвідчує мовний матеріал, показовими для художнього мовлення Г.Книша є конструкції з сурядними рядами, члени яких являють собою деривати базової моделі. Цей факт, з одного боку, пояснюється мовною тенденцією до скорочення, а з іншого - прагненням автора засобом ампліфікації створити градаційний ряд. У такий спосіб зовнішність стає ядром характеристики персонажа, який упродовж розвитку сюжетної лінії сприймається крізь призму ознак, що детермінують або імпліцитно програмують дії суб'єкта. Наприклад: *(Тимофій), міцно збитий підліток з хитруватими монгольськими очима і тонкими примхливими губами сів на семінарську парту...* (с. 75); *Поруч тюпав хирлявий, середнього зросту, з довгою тонкою шиєю Семен Гуцак...* (с. 62); *У відчинених дверях показався цибатий, з тонкою шиєю і широкими плечима Македон Максимович Зубило* (с. 30); *Не встигнуть з-під землі проклюнутися голівки брандушів - а вона, опасиста, з хитрими, захованими у складках, але добрими очима, звільняється від домашньої поранки і аж до білих мух не покидає куреня* (с. 43).

Функціональними є одиниці із складними та складними прикметниками-дериватами вихідної три- або чотирикомпонентної моделі. За нашими спостереженнями, конструкції з аналізованими прикметниками фіксують найвиразніші ознаки зовнішності героїв твору: *Довголиций інок нечутно зіп яв на столик мідну тацю* (с. 141); *Олена не нитками, слізьми зашивала їх, позираючи на присмирнілу зеленооку дівчину і непокоячись, щоб зовсім не відбилась від рук* (с. 217).

У виділенні певної ознаки з-поміж ряду наведених при змалюванні зовнішності героїв твору бачимо чітку авторську позицію. Пор.: *Горбатенький дідок, оброслий рудою щетиною, з тоненьким золотим зубом, який випирає із-під губи, ніби шило, дозволив хлопцям вибрати ватники, гумові чоботи й брезентові штани* (с. 195) - *Тепер, діду, замикай свою лавочку, — кинула на прощання..., не прислухаючись до бурмотіння оброслого щетиною золотозубого діда* (с. 198).

Регулярними є моделі, у яких найвиразніша ознака виражена прикметником, семантична структура якого містить додаткові оцінні компоненти. Переважно

використовуються лексеми, що характеризують у цілому зовнішність людини. Пор.: **Вужистий, жиливий Сава**, хихикнувши в кулак, штовхнув під бік хирлявого Овсія ... (с. 47); **Опасистий** Буць лише пирхав у товстенький кулачок... (с.53); Олег придивився до грядки цибулі, над якою схилилась закутана до очей в біленьку хустку > **огрядна** жінка (с. 299); **Хоч кістлявенька** ваши Оленка. Нічого-нічого... (с. 206); А Грицько Козодій, щоб ти побачив його! До технікуму поступає, **цибатий** Македон по-доброму притис до себе Олега (с. 427); **Вичовгана** ногами напрочуд міцна кладка, змайстрована під наглядом **кривого** Тодося, хитнулася... (с. 427); **Іван** маленький,
миришавий, з червоним носом. Завжди підпилий... мав славу чоловіка, в якого діти, ніби опупки на гіллі вискакують (с. 131).

Автор активно використовує також прикметники, що в семантичній структурі містять сему кількості (зменшеної / збільшеної). Прикладами конструкцій з аналізованими прикметниками можуть бути: ... **Замолоду віспувата** баба відзначалася гарячою вдачею... (с. 58); **Веснянкуватий** підліток, загикуючись, відбивався від вродливої, повновидої дівки... (с. 66); **Власне**, з тією особою і хотів побачитися Тимофій. **З присадкуватим, горбатим** коротулькою, на плескатому > обличчі якого вигинався гачкуватий ніс... (с. 88); **Незабаром** причимчикував **приземкуватий** церковний староста (с. 79).

Поту жним засобом створення образності є використання конструкцій зі значенням порівняння. У подібних реченнях одна ознака уподібнюється іншій за кольором, формою, розміром. Утворенню порівняння сприяють типові асоціації, що виникають у результаті чуттєвого сприймання дійсності. Саме асоціації утворюють у порівняльній конструкції її головний компонент - основу, що концентрує семантичний потенціал порівняльної конструкції. Об'єкти порівняння виражаються флоро- та фаунолексемами, іменниками на позначення предметів. Кількісно-статистичний метод дозволив зробити висновок про те, що найчисельнішу групу становлять конструкції, у яких позицію об'єктів порівняння займають флоролексеми (56%), що свідчить, з одного боку, про наслідування автором фольклорної традиції, коли рослинний та тваринний світ у свідомості носіїв української культури символізують тісний зв'язок людини й природи, символу складових духовного світу [2, с. 40]. З іншого боку, звертаємо увагу на широкий діапазон використаних автором флоролексем у позиції об'єкта порівняння, що уможливило проведення нових ліній зв'язку між людиною та природою.

Принадібно зауважимо, що найтипівішим різновидом метафоричних перенесень **рослина / людина** є стадія розвитку рослини (ознака за дією на формально-граматичному рівні виражається дієприкметником або віддієслівним прикметником); назва рослини або її частини (схожість людини на відповідну рослину або подібність до неї за певними ознаками виражається іменником - назвою рослини). Наприклад: **Катерина Чайчиха і Варка Нетудихатчиха** вели попід руки **зів'ялу, ніби ромашку**, закротену сльозами Олю... (с. 427); ...**Зіпнувся** на ноги молодик... **весь жовтий, як старий огірок**, напевне, від лихоманки, скопленої в тавнях (с. 23); ... **Владислава була,,, як молода гнучка галузка** з трояновими пелюстками щік (с. 108); - **Що думаєш робити?** - обронив тенорком **Яків, мов лозина**, з бистрими нахабними очима (с. 78); **Цьовкав батіжком...** іздовий - дід **Явтух, сухий і зморщений, ніби прив'яла груша** (с. 53); **Доки не залетів чорний, як остюк**, Дідиків Васько, гармидеру не було (с. 50).

Уживання слова, що позначає певний предмет, для номінації ознаки зовнішності,

за нашим спостереженням, відбиває метафоричне перенесення **фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси / людина**. Експлікується, як правило, просторова характеристика предмета, що відбиває зіставлення за зоровою асоціацією: *Байдуже (Тимофій) ттіявся поміж довгими, звивистими рядами, маючи намір розшукати опасисту, з величезними, як млинове коло, очищами, напрочуд кмітливу циганку, прозвану Шестернею* (с. 88); *За місяць пухкенька, як пампушечка, Оля, вчепившись у пальці усміхненої Олени, видрібнювала перші крочки по долівці...* (с. 210); *Давно, як стрункий, могутній велетень, з широченними, як ворота, плечима, ухитрявся залишитись, зібгатись...* (с. 102); *У довгому лискучому плащі, фетровому/ капелюсі, під яким ворухився гачкуватий ніс, приліплений до плескатоого, мов корж, лиця... всунувся до хати коротулька* (с. 94).

Окремо виділяються конструкції з фаунолексемами, вираженими присвійними прикметниками, що перейшли до розряду якісних. Можливість метафоризації виникає на спільних компонентах - за подібністю зовнішності. Наприклад: *Підвів догори овече обличчя отець Ланідарій: - На хвилину припускаю можливість українізації* (с. 38); *Розстібнувши мідяні гомбички військового френча, підотаман зарухав вуглуватим борлаком на довгій журавлиній шії і показав на стіну* (с. 55).

Функціональними є моделі з прислівниками способу дії, що передають семантико-синтаксичні порівняльні відношення складнопідрядного речення: *Дівчина крутиться так, як крутиться дзига — Дівчина крутиться як дзига - Дівчина крутиться дзигною* [5, с. 30-33]. Прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації пов'язані з безприменниковим орудним відмінком іменників, а також з місцевим відмінком прикметників, ужитих з применником *по*. Об'єкти порівняння виражаються переважно флоро- та фаунолексемами. Пор.: *Владислава, мов жар-птиця (жар-птицею), вигнувшись станом, обминула обвішаний недоспілими ягодами-намистинками кущик глodu, стала перед*

матір 'ю (с. 47) — *Журавлиною ходою. високо піднімаючи ноги, Калнинь наблизився до платформи* (с. 317); ... *Котрий день думаю, зважую, відміряю... зам'ялася, спалахнула весняною ружею, крайком ху'стки закрила уста* (с.245); *(Олег)... побачив просто перед собою зламані злістю маршиякові брови Владиславы, ... по-лелечому витягнуту вперед шию...* (с. 65).

Художні метафори визначають індивідуально-творчу манеру письменника, характеризуються зближенням на ґрунті порівняння або асоціації елементів реальної дійсності. Змальовуючи зовнішність героїв у романі *Жайвір*", автор часто використовує метафору. Виділено два структурно- семантичні різновиди метафори, що, у свою чергу, є членами дериваційного ланцюжка: *Людина мас очі, немов (сині) країні; Людина мас очі + Очі подібні до (синіх) крапель - Людина, яка має подібні до (синіх) крапель очі, красива - Людина з подібними до (синіх) крапель очима, красива - Людина з (синіми) краплями очей красива - Людина з краплями-очима красива* [5, с. 116-117]. Напр.: *Ночами не давала спати Людочка, біленьке янголятко розтулювало сині крапельинки оченят і як уміло, так і скаржилось, що ріжуться зубки і йому дуже боляче* (с. 292); *Сухенький, з сивою борідкою, поділеною навпіл..., він кидав на Тимофія сині списи поглядів зненацька і в найнесподіванішому місці розмови. І від того сині краплі здавалися гарячими голками, що допікали до живого* (с. 137).

Прикладковий компонент виражається іменниками таких тематичних груп: а)

рослини (*губи-ягідки, хюпці-ясени*), б) тварини (*мушки-очиці*);
в) предмети (*шнурочки-брівки, серпики-брови, борідка-клинець, вуса-щіточки*);
г) явища природи (*віченьки-краплини, пачьчики-промінці*). Проілюстрований матеріал переконує в тому, що при змалюванні зовнішності дійових осіб у романі „Жайвір” Г.Книш використовує прикладку як образно-експресивний засіб, який дозволяє на семантичному рівні атомізувати значення порівняння двох ознак об'єктів реальної дійсності, спонукає до інтелектуального сприймання тексту, а отже, передбачає багатоступеневий процес розуміння й метафорично-переосмисленого вживання мовних одиниць.

Сприйняття зовнішності людини як асоціативного портрета фіксує специфічні риси, що свідчать про найголовніші напрями асоціювання. Специфічність етносемантики найглибше виявляється в художніх текстах, що концентрують людську творчу думку. Культуроносна функція мовленнєвої діяльності письменника розширює діапазон можливих порівнюваних об'єктів-соматизмів, пропонує оригінальні авторські рішення при виборі лексико-семантичних засобів опису, гармонійно поєднуючи у творчій практиці традицію і новаторство.

Більш дрібні розгалуження асоціацій у сприйнятті зовнішності свідчать про участь одиниць окремих рівнів знання (поняття, судження, галузь знань про світ) у комунікативному процесі, де експлікуються фрагменти бінарних відношень: частина / ціле (посесор); поняття / типова ознака поняття; діяч / дія; дія/ об'єкт дії.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой „картины мира”) // Вопросы языкознания. - 1987. - С. 3-19.
2. Бетко І. Сковорода - містик в культурологічній концепції Дмитра Чижевського // Філософська і соціальна думка. - 1994. - №5-6. - С. 37-47.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Модальность. Посессивность. - Л.: Наука, 1984. - 133 с.
4. Гальперин И.Р. О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста // Принципы и методы семантических исследований. -М., 1976. - С. 273-278.
5. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. - К.: Наук, думка, 1991.-189 с.
6. Иванова Г.А. Использование модели текста для формирования умений описания внешности и характеристики персонажа // Язык и национальная культура. - Тезисы докладов и сообщений. - СПб.: Образование, 1995. - С. 23-24.
7. Камова И.М. Типология посессивного значения: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. - М.: Изд-во МГУ, 1980. - 27 с.
8. Каменская О.Л. Текст и коммуникация: Учеб, пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. -М.: Высш. шк., 1990. - 152 с.
9. Сорокин Ю.А. Этнические формы культуры: сознание и модусы его вербальной презентации // Язык и культура: Тезисы // Киев, ун-т им. Т.Г.Шевченко. Укр. ин-т междунар. отнош. - К., 1994. - Т.1. - С. 15-21.
10. Старикова Г.В. Лексика портретных описаний: Автореф. дис. ... кан. филол. наук. - Л., 1985. - 16 с.
11. Терехова Д.І. Асоціативний портрет українця та росіянина // Мовознавство. - 1997. -№6. - С. 43-50.
12. Терехова Д.І. Види класифікації вербальних асоціацій. - Вісник КДПУ. - Серія:

Філологія. - 1999. - Т. 2. - №1. - С. 79-84.

13. Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія. - К.: КДПУ, 2000. - 244 с.
14. Терехова Д.І. Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - К., 1997.-20 с.
15. Книш Г.А. Жайвір: Роман. - К.: Дніпро, 1982. - 455 с.

Summary

The investigation deals with solving the problem of the universal arid national components in language conscience. The author examines constructions of organic possessiveness (basic and derived) in artistic speech. They are considered to be constituents on the level of binary> interrelations as well as those that perform the function of creating images and determine ethnic and semantic approach in describing a person's appearance.

О.В.Мохначева

канд. філол. наук, доцент,

Т.А.Доронина

канд. педагог, наук, доцент

„ГОТИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА” КАК РЕЧЕВОЙ АРХЕТИП В НОВЕЛЛИСТИКЕ В.НАБОКОВА

У статті розглядаються особливості готичної літератури, особливості її світогляду та виводиться своєрідна „готична формула”, складовою якої є архетипи (Замок-Будинок, руйнація, мандрівка-пошук тощо). Зроблено спробу довести, що вираженням архетипу стає певний набір лексичних засобів, аналіз яких проведений на матеріалі новел В.Набокова.

Готическая литература - одно из ярчайших явлений мирового художественного процесса, восходящее к концу 18 века, когда происходит кризис рационалистической мировоззренческой системы Просвещения и рождается новая романтическая концепция. Начало этой мощной традиции положил роман Горация Уолпола „Замок Отранто”, появившийся в 1764 году. Он стал отправной вехой особого рода литературы, намеренно ориентированной на фантастику, трагический и мрачный колорит сюжетов, овеванных тайной, предполагавший вмешательство потусторонних зловещих сил в события жизни персонажей, исследующей границы страхов и природу ужаса и пр. Такую литературу называют готической, или „черным романом”, или романом „страха и ужаса”, что указывает на устойчивую традицию, реализовавшуюся в различных национальных вариантах, и на наличие установившихся признаков, благодаря которым работает жанровая память в текстах, написанных по ее рецептам.

Как следствие поиска в этом направлении, в художественном сознании проявилось некое „готическое” мироощущение, которое отличается интересом не только к сверхъестественному, ужасному как нарушению естественного, природного, но и вниманием к конкретным - иногда социальным, иногда историческим или каким-либо иным - причинам хаоса и ощущения трагичности бытия. Оформлению готической эстетики сопутствовали чувство исторической бесперспективности, трагической непознаваемости бытия, неизбежности бедствий и личной безысходности, поэтому

отличительной ее чертой станет тематика и философия мирового зла как иррациональной непостижимой силы, владеющей тайнами бытия на уровне коллективного сознания и родовой памяти.

Отмеченные особенности построения художественной картины мира „готического” образца подтверждаются и направленностью общественной мысли эпохи. В „Трактате о принципах человеческого познания” Дж. Беркли утверждал революционную для его времени идею о том, что все „предметы внешнего мира - лишь комбинация наших ощущений” и только при помощи „бестелесной субстанции” - души могут осознаваться человеческим разумом.

Д.Юм в „Исследованиях человеческого разума” (1748) открывает зависимость внешних ощущений от уровней восприятия и намекает на существование „какого-либо невидимого духа, еще неизвестного нам”.

В том же ключе развивается философски-эстетическая система английского сенсуалиста Э.Берка, сыгравшая определенную роль в формировании „готической” картины мира. Теоретически обосновывая место и роль возвышенного в искусстве, Берк указывает на страх как один из его источников. Так, в эпоху переосмысления пределов человеческих возможностей и пристального внимания к потаенным возможностям человеческого духа появляется готика как своеобразный ответ на новую ситуацию, воплотившийся в специфической художественной форме.

Отличительной чертой готической литературы является своеобразный перечень признаков, специфических черт, сохраняющихся со времени оформления этого вида произведений на протяжении всего пути развития. Это своеобразная „память жанра”, которая опирается на сочегание определенных признаков, из которых и можно построить узнаваемую „готическую формулу” с рядом постоянных элементов.

Центральная тема готической литературы - „тема преступления и наказания, тема противостояния человека судьбе” [10, с. 6], которая разрешается специфическими „готическими” средствами: в противоборстве реальных и ирреальных сил, при участии потусторонних персонажей, в сопротивлении фатуму, в мистическом ключе. Согласно тематическому заданию оформляется и важнейшая составляющая „готической формулы” - сюжет: события организованы вокруг тайны, нераскрытого преступления или исчезновения, при этом в романе могут использоваться как главная тема, так и побочные, соединяющиеся и раскрываемые в финале.

По-особому сделаны и герои готической литературы, отмеченные печатью рока и демонизма и во многом сохраняющие условность. В границах, заданных жанровым заданием, герои разделены на два лагеря, согласно ведущей концепции противостояния добра и зла, понятного, светлого и ирреального, тьмы. В лагере добра обычно оказывается невинная героиня, в ходе действия подвергающаяся испытаниям ужасными, потусторонними явлениями и событиями. Ей противостоит реальный (нефантастический) злодей, преследуемый роковой виной за содеянные преступления.

Наличие сверхъестественных, ирреальных сил - обязательное условие готической литературной формулы. Они выполняют различные функции в тексте и являются „персонифицированными носителями абстрактного рока”, преследующего готических героев.

Для того чтобы готическая модель заработала с полной нагрузкой, необходимо придать месту действия особенную окраску, создать готический колорит. Важным

средством такого создания является особая атмосфера страха и ужаса, способствующая нагнетанию напряженности в готическом тексте. Она создается при помощи целого ряда поэтических средств, использование которых со временем превращается в клише и приводит к стилизации. Непременным условием такой стилизации является место действия - Замок (в

более современных образцах готической прозы - Дом) или уединенное место, где по законам давнопрошедшего времени фантастическим образом самовоспроизводятся, восстанавливаются события, покрытые ужасной тайной прошлого. Архетип Замка-Дома - одно из важнейших условий воссоздания готического места действия.

Стилеобразующими факторами готической литературы являются также пейзаж и интерьер. Ландшафт в целом служит опознавательным признаком в пространстве готического текста, подчиняющегося „особой философии пейзажа” [1, с. 148], целью которой по-прежнему является создание особой, зловещей атмосферы любыми подходящими средствами.

Р.Харрис, исследуя элементы готической прозы, приводит в их числе и перечень типичных средств создания готического колорита, которые можно считать клише: „ветер, особенно завывающий; дождь, особенно как из ведра; двери, скрипящие на ржавых петлях; приближающиеся шаги; свет в заброшенной комнате; персонажи, запертые в комнате; стоны и зловещий смех ит. д.” [9]. Там же приводится и словарь готического текста, основанный на анализе „Замка Отранто” и ставший своего рода речевым кодом произведений этого жанра:

„Тайна: дьявольское, очарование, призрак, домовая, явление призрака, inferнальное, волшебство, магическое, таинственное, (песгомансер) - колдун, духи, зловещий, предзнаменование, предсказание, чудо, пророчество, секрет, волшебник, чары и пр.

Страх, ужас и печаль: причиняющее страдание, несчастье, сильная боль, опасение, предчувствие беды, сострадание, беспокойство, отчаяние, и т. д.

Неожиданность: тревога, удивление, потрясение, др.

Спешка: тревожный, беспокойный, затаивший дыхание, порыв (ветра), бешеный, неистовый, вдруг, внезапно и др.

Зло: гнев, сердитый, раздражительный, приводит в ярость, свирепый, ожесточенный, бешенство, пр.

Largeness (большой размер, величина): огромное, гигантское, большое, ужасное, обширное” [9].

На стиле готического романа в его классическом варианте отразилось отмеченное А.Елистратовой влияние просветительского романа: „Самый стиль повествования („Замка Отранто”) - сухой, сдержанный и логически ясный, без единого лишнего образа или сравнения, кажется унаследованным от просветителей” [3, с. 395]. В сочетании с глубокой внутренней напряженностью и эмоциональной наполненностью готического текста, подобная техника письма создает и нужную атмосферу, и эффект контраста, позволяющий почти зримо различать угрозу, исходящую от иррациональных сил интриги.

Итак, готическую формулу отличают такие поэтические средства, как „техника напряженной интриги, особая эмоциональная атмосфера, обрамляющая и усиливающая интригу, разнообразие повествовательных линий, органический монтаж диалога, герой, обуреваемый страстями и эмоциями и совершенствующийся, четко обозначившиеся тенденции к размыванию бытоописательного романа” [8, с. 87]. Речевые клише, устойчивые формулировки и словосочетания можно считать также своего рода типичными знаками готического письма, своеобразными речевыми архетипами, несущими глубокий закодированный смысл.

В истории культуры архетипами называют устойчивые образы, модели, мотивы и их комбинации, наделенные свойствами „вездесущности” (по определению К.Юнга), „универсальные устойчивые психические схемы (фигуры), бессознательно воспроизводимые и обретающие содержание в различных мифах, ритуалах, символах, верованиях, актах психической деятельности (сновидениях и т. п.), а также в художественном творчестве вплоть до современности” [4, с. 38].

Исследование архетипов и их функционирования в литературе опирается на высказывание Юнга о том, что архетипы - это „мотивы”, „первообразы”, „типы”, своеобразные „составные части мифов”, реализующиеся в сознании как „мифообразующие структурные элементы бессознательного” [11, с. 120] и проявляющиеся в спонтанности мыслительного акта, зависящего не от сознания, а от проявления бессознательного. Если принять это за аксиому, то логично предположить, что в тексте архетипы закрепляются в конкретных знаках и конструкциях, находящих выражение в письменной речи. Юнг отмечал: „Мифы изначально суть выявление досознательной души, произвольные высказывания о бессознательных душевных событиях; они менее всего представляют собой аллегории физических процессов... Архетип едва ли рождается от физических фактов, скорее он отражает то, как душа переживает физические факты, причем она (душа) подчас доходит до такого самоуправства, что отрицает очевидную действительность и выставляет издевающиеся над этой действительностью утверждения” [11, с. 121]. По Юнгу, архетипы имеют значение не содержательного характера, а в большей степени формального, и связаны с работой психики, основанной на ее единстве, на общих механизмах работы памяти („коллективного подсознательного”). В них и через них проявляются неосознанно воспринятые и трансформированные адекватно индивидуальному восприятию универсальные мотивы и сюжеты. При этом, „что бы ни содержалось в архетипическом феномене, при ближайшем рассмотрении это содержание оказывается словесным уподоблением” [11, с. 121].

Согласно концепции А.Ф.Лосева, страх во всех своих классификациях является частью категории трагического; в работе по исследованию сущности страха в трагедиях Эсхила Лосев выявляет, в том числе, и устойчивые речевые формулы, приемы, при использовании которых достигается наиболее полная передача состояния страха и ужаса.

Анализируя приемы, передающие и создающие чувство страха в античной трагедии, Лосев отмечает как наиболее типичные:

1) умение Эсхила заставить „сознание перебегать от одного предмета к другому”⁷ без продолжительного хоть сколько-нибудь фиксирования их” [5, с. 793], в результате чего воссоздается хаотическое движение следующих одного за другим образов и возникает „подвижность настроения и эмоциональная динамика” [5, с. 794];

2) „чувство страха изображено...краткостью фраз и отсутствием таких союзов, которые бы устанавливали точную логическую связь между ними”⁵ [5, с. 795] здесь же отмечена сравнительная краткость и подвижность речи, „редкое употребление союзов (особенно логических)”;

3) „страх изображен еще при помощи общего молитвенного тона” [5, с. 796].

В результате анализа текста античной трагедии, А.Ф.Лосев приходит к выводу, что „Эсхила не интересует человек, испытывающий страх, но (интересует) самый этот

страх, как направленность чего-то на что-то, как довлеющая себе музыка" [5, с. 798]. Главные речевые приемы, сближающие трагедию с музыкой, применяемые Эсхилом для передачи страха и ужаса - это междометия и „повторения”.

При этом в тексте нет изображения человеческой психологии страха, так как Эсхил передает чувство страха как мистического ужаса, избегая:

- „живой внешнесценической драматичности" (реальное сознание остается в полном покое, так как в тексте много сравнений различного рода, „а в страхе бывает не до сравнений" [5, с. 810]); спокойная торжественность речи в самые страшные моменты отражена в эпитетах, риторических вопросах, в назывании состояния страха вместо его изображения:

- изображается не человеческий страх как реальное чувство, испуг, а страх как „ощущение запредельной и таинственной подпочвы страха" - чувство непостижимого мистического ужаса, почва проявления архетипа страха.

Отмечены у А.Ф.Лосева и типичные образы, выражающиеся в повторяющихся речевых характеристиках: страшные порождения тьмы Эринии (восходящие к Гомеру), имеют мрачный вид, часто персонифицированы в виде темных облаков, „грозовых туч", им присущи „молнии, быстрота их движения, переменчивость вида" [5, с. 838]: они сравниваются с божествами грозы (Горгонами), встречаются описания крыльев, змей, вид собаки и пр. Живописность этих образов, призванных усилить страх, завораживает и „отвлекает от восприятия действия" в античной трагедии, а также способствует эстетическому волнению и приводит к возникновению жалости как естественной защите от чувства ужаса, отмечает исследователь.

Как видим, здесь обозначены в общих чертах речевые штампы, способствующие созданию атмосферы страха и в последствии закрепившиеся как своего рода архетипические в готической прозе.

„Один из механизмов диффузии готических форм в разные тексты на протяжении нескольких столетий состоит кроме всего прочего в наличии у них определенных архетипов и сем", - отмечает современный исследователь [1, с. 192]. Тематика и философия мирового зла, отличительная черта „черной литературы", проявляет в ней такие универсальные архетипы, как рецидив архаического страха, феномен возвращения как проявление всечеловеческого покаяния, тайна, персонифицирующая злую энергию разрушения (руйнации), и конечность индивидуального бытия, мотив бегства героя, мотив поиска или целенаправленного путешествия и т. д. Можно предположить, что к таким же проявлениям относится и использование устойчивых речевых знаков, закрепившихся в готических текстах, - „готической формулы" как своего рода выражения архетипа, его словесного уподобления, всплывающего в процессе описания ситуации, характерной для произведений, написанных в рамках канона литературы „страха и ужаса”.

В творчестве В.Набокова, одного из ярких представителей литературы XX века, нашли отражение многие важнейшие черты мировоззрения эпохи и наметились тенденции, которые были восприняты общественным сознанием как факты культурного движения. Набоков работал во многих жанрах, он писал романы и повести, новеллы, эссе, стихотворения и драматические произведения, лекции по истории русской и зарубежной литературы.

Готических в абсолютном значении слова произведений в его наследии нет,

хотя те самые следы „диффузии готических форм”, безусловно, присутствуют. В одном из своих романов он писал: „Человеком движут три силы - инстинкт самосохранения, инстинкт продолжения рода и темные силы”. Эти темные силы присутствуют в набоковской картине мира и находят проявление в речевых выражениях, совпадающих с поэтикой готической литературы.

Одним из наиболее продуктивных жанров в творчестве Набокова была новелла, он писал новеллы на протяжении всей жизни на английском и русском языках. Большая их часть первоначально публиковалась в эмигрантской печати, и позже была включена в прижизненные сборники - „Возвращение Чорба” (1930), „Соглядатай” (1938), „Nine Stories” (1947), „Весна в Фиальте” (1956), „Nabokov's Dozen” (1958), „Nabokov's Quartet” (1966).

В первом русскоязычном сборнике готический след очевидно просматривается в двух новеллах - „Сказке” и „Ужасе”. Первая сделана в романтически-ироническом ключе как реализация сделки с чертом, который присутствует в тексте в неожиданном воплощении „высокой пожилой дамы” - вамп. От готики в этом сюжете присутствует только мотив иррациональной силы, но в речевом выражении слышны и коротко построенные ритмы, выдающие состояние страха, и обозначенные в описании внешности героини и ландшафта готические архетипы. Глаза дамы-черта блестят, „как яркие *поддельные камни*”, у нее „выпуклые, *очень острые ногти*”, закурив, она выпускает „сквозь ноздри *два серых клыка дыма*” [6, с. 310-311], что сближает образ с Эриниями-Горгонами античной трагедии и показывает на устойчивость внешних характеристик в описании ужасного во внешности персонажа. Готический антураж просматривается и в таком описании: „Огромное небо, налитое розоватой *мутью, темнело, мигачи огни*” [6, с. 310], и в отражении чуда, которое продемонстрирует дама в качестве доказательства своей inferнальности: „Господин в очках, дойдя до рельс, вынул на ходу носовой платок, хотел в него чихнуть, - и в это мгновение *блеснуло, грянуло, прокатило*” [6, с. 310]. В целом же, страх - только сопутствующее состояние в этой новелле, он уступает первенство другому - ощущению несбыточности мечтаний, поэтому не может считаться основой данного текста и прописан довольно условно, хотя и в соответствии с законами готической речи.

Новелла „Ужас”, при всей весомости заявленного в названии предмета осмысления, также не является абсолютно готической. Это попытка осознания проявления иррационального в обыденном, игра с возможностями рассудка, осознание границ личности, в которых намечен архетип странствия как „традиционная тема поиска самоопределения личности”, изменяющийся в неоготике через „формы психологического продвижения человека к самопознанию” [1, с. 196]. Речевыми знаками готического здесь становятся описания тьмы как состояния сознания, душевной бури („в моей душе происходило то же, что происходит в огромном театре, когда внезапно потухает свет, и в *налетевшей тьме кто-то резко вскрикивает*, и затем вскрикивает несколько голосов сразу, - *слепая буря, темный панический шум* растет” [6, с. 398] или „*з темноте*, на галерке сознания, где *мечутся* живые, теплые мысли” [6, с. 398]). В этой новелле в стремлении описать ужас автор подчеркивает неспособность средствами языка выразить всю глубину этого чувства, то есть это скорее попытка философского осмысления состояния страха, чем готическое нагнетение атмосферы. Этим объясняется и построение речи - длинные, развернутые предложения,

усложненные различными фигурами, что, по замечанию А. Ф. Лосева, не соответствует лихорадочному бегу испуганного сознания.

В сборнике „Соглядатай” неоготические мотивы явственно просматриваются в новелле „Занятой человек” и особенно в одноименном „Соглядатае”. Герой „Занятого человека”, „нежный и смертобоязненный Граф Ит” становится жертвой навязчивой идеи, навеянной отроческим сном о том, что он умрет, не дожив до 33 лет. „Когда-то приснившаяся цифра 33 запуталась в душе, вцепилась *загнутыми коготками, вроде летучей мыши*, и никак нельзя было распутать этот *душевный колтун*” [7, с. 384], - пишет Набоков. В дальнейшем в тексте нагнетение атмосферы страха сопровождается возрастанием роковой зависимости от „предсказания” и наличие тайны, которая в поэтике Набокова имеет важное значение. По признанию самого автора, тайна или „потусторонность”, „приотворившаяся в темноте”, стала признаком реального бытия многих его героев. Например, в романе „Защита Лужина” „вечность- потусторонность, шепотом говорившая с героем всю его жизнь и полу скрыто игравшая с ним, вдруг „угодливо и неумолимо раскинулась перед ним” во всем ЕС ЛЕДЯНОМ УЖАСЕ” [7, с. 435] В МОМЕНТ СМЕРТИ. когда ЛужИН Кончает жизнь самоубийством. В системе готических архетипов суицид нередко становится финалом мотива странствия как вариант руйнации (саморазрушения), следовательно, тема смерти и ее решение в новелле „Занятой человек” могут быть прямо соотнесены с готической формулой.

Готическое слово проявляется в новелле в описаниях пейзажа: „вечером, из-за далеких крыш, поглотив первые звезды, вздулась *мутная*, злокачественная *туча* \ „*молния* озарила шторы”, „ударил гром” [7, с.390]. Напряженность передается и характерными для готики короткими фразами, подчеркивающими сумбур, хаотическое состояние: „Гроза усилилась. Сухие грозы - самые страшные. По стеклам проходил гул” [7, с. 390]. По готическому правилу, состояние природы отражает состояние персонажа, и Набоков завершает описание страшной грозы заключением: „В эту майскую грозу Граф дошел до самых унижительных глубин трансцендентальной трусости” [7, с. 391]. Пережитая им ночь со всей атрибутикой „притязаний рока” обнажает внутреннюю тему новеллы и направление борьбы набоковского героя против потусторонней силы, которая при всем том „оказывается единственной, которая может объединить, сementировать действительность, дать ей реальность” [7, с. 445]. Здесь уже различим напрямую готический голос, который проявляется как в направлении конструкта текста, так и в его речевом выражении.

„Соглядатай” - одна из наиболее характерных для творчества Набокова историй, в которой выражены многие его сквозные темы. Конфликт реальности/потусторонности (как варианта небытия, смерти) здесь облачен в форму игры героя в не-себя: получив оскорбление, непереносимое для него, рассказчик совершает самоубийство. В объективном ходе событий его ранение оказывается не смертельным; для сознания же героя он умер, а тот (или многие те), кто выступает под его личиной, - как бы посторонние люди, за которыми рассказчик и следит с большим интересом. По сути дела, перед нами воспроизведение работы сознания с психиатрическим раздвоением личности. Однако, в готическом ключе это не просто борьба с роком и мотив бегства как проявление архетипов. Этот „неотъемлемый элемент сюжетной схемы подавляющего большинства готических романов” „из чисто технического способа создания напряженной интриги...превращается в художественный способ исследования

религиозно-философской идеи спасения, лежащей в его основе: спасения ли протагониста, спасающегося бегством от злодея, или того самого злодея, убегающего в поисках спасения от справедливого наказания, или просто Человека, который ищет одиночества и освобождения от мирового зла или от самого себя и нередко осуществляет это бегство с помощью суицида” [2, с. 196]. Как видно, готическое в этой большой новелле (которую некоторые исследователи называют романом) присутствует на многих уровнях, хотя в абсолютном смысле назвать ее канонической нельзя.

В речевом аспекте в новелле восстановлены элементы готического ландшафта, это слышно в описаниях и пейзажа („воздух по-сумеречному тяжел”, „сумеречная муть”), и дома как места трагического действия, и в воссоздании „ландшафта души” персонажей („душа гремит и переливается”). Набоков выступает в данной новелле как блестящий психолог и передает напряженное, сумбурное состояние воспаленной души соглядатая - Смурова при помощи упоминавшегося приема, характерного для античной трагедии: перенос внимания без фиксации на стремительно мелькающие впечатления, заставляя сознание „перебегать от одного предмета к другому без продолжительного хоть сколько-нибудь фиксирования их”.

В изображении чувства страха как мистического ужаса Набоков при этом не избегает сравнений различного рода, „мои ноги становились похожи на ноги скелета”, „такой бледный, словно огорошенный магнием”, „апофеоз страдания и ужаса, когда, упав мешком на пол, я...” [7, с. 334, 303, 304]).

В готической стилистике воспроизведена картина похищения письма героем, когда он попадает в разыгравшуюся непогоду: „Я помню темную улицу

и бурную мартовскую ночь. Облака...мчались по небу”, „мигавший от ветра фонарь”, „шум этой бешеной ночи”, „выражение тревоги и неуверенности” на лице человека и пр. Этот маленький кусочек можно считать готической вставкой, рассказом в рассказе - историей преступления, в которой заложен смысловой готический код, нашедший адекватное речевое и стилистическое выражение. В начале истории пережитое героем унижение и потрясение изменило не только его поведение, но и личность („я не мог без ужаса и стыда” вспоминать о случившемся, говорит он).

Нагнетение внутреннего состояния ужаса передано в новелле на протяжении текста при помощи приемов, характерных для готической речи, что позволяет сделать вывод о наличии в этой новелле, и в творчестве В.Набокова следов готической формулы, отразившейся и в таких приемах, как воссоздание хаотического движения следующих одного за другим образов, создающих подвижность настроения и эмоциональную динамику в тексте; изображение чувства страха при помощи краткости фраз, подвижности речи, редкого употребления союзов.

Список использованной литературы

1. Беляева Н. Поэтика английского готичного роману та історична проза Пантелеймона Куліша. - Вікно в світ. - №3 (15). - 2001. - С. 145-154.
2. Білоус О. Архетип готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) - Американська література на рубежі ХХ - ХХІ століть. - К.: ІМВ, 2004.-С. 191-203.
3. Елистратова А.А. Английский роман эпохи Просвещения. - М.: Просвещение, 1966. - 460 с.
4. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. Кожина В. - М.: Сов. Энциклопедия, 1987.-752 с.
5. Лосев А.Ф. Психология страха у Эсхила. Психология страха и ужаса. О мироощущении Эсхила // Лосев А.Ф. Форма. Стиль. Выражение. - М: Мысль, 1995. - С. 792-841.
6. Набоков В.В. Соб.соч. в 4-х тт. Т. 1. - М.: Правда, 1990. - 415 с.
7. Набоков В.В. Соб.соч. в 4-х тт. Т.2. - М.: Правда, 1990. - 446 с.
8. Соловьева Н.А. У истоков английского романтизма. - М.: Изд-во МГУ, 1988.-232 с.
9. Harris R. Elements of Gothic Novel [http//w.w.w. student.central](http://w.w.w.student.central).
- Ю.Чамеев А. В традициях „старого доброго страха”, или об одном несерьезном жанре британской литературы. - Дом с призраками. Английские готические рассказы. - СПб.: Азбука-классика, 2004. - С. 5-18.
- И.Юнг К.Г К пониманию психологии архетипа младенца / Самосознание европейской культуры ХХ века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. - М.: Политиздат, 1991. - С. 119-129.

Summary

There is a consideration of the peculiarities of gothic literature, it is the way of reflecting the real world, and the so-called „Gothic formula ” is concluded, a part of

which is an archetype (a Castle-House, damage, a journey-searching etc.) in the article. In attempt was made to prove that an archetype is expressed by a certain set of lexical devices, an analysis of which was made on the basis of the material from V.Nabokov's short stories.

О.А.Шлбеляк
аспірант

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглядаються особливості функціонування соціальних діалектів у публіцистичних текстах. На конкретних прикладах обґрунтовується роль соціолективу в текстах публіцистичного стилю

Соціальна лінгвістика (соціолінгвістика) - напрям у мовознавстві, що вивчає суспільну зумовленість виникнення, розвитку і функціонування мови, вплив суспільства на мову і мови на суспільство [1, с. 10]. Соціолінгвістика акцентує свою увагу на тому, як використовують мовний знак люди, - всі однаково чи по-різному, залежно від віку, статі, соціального статусу, рівня і характеру освіти, від рівня загальної культури тощо [3, с. 27]. Одним із аспектів соціальної лінгвістики є питання походження і особливостей функціонування соціальних діалектизмів у публіцистичних текстах.

Публіцистика є сферою масової комунікації, тому цей стиль має дуже широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю - служити розв'язанню суспільно-політичних питань, активно впливати на читачів, переконувати у справедливості певної ідеї, спонукати їх до творчої діяльності, пропагувати прогресивні ідеї, учення, здоровий спосіб життя - визначальними ознаками його логізація та емоційна виразність, оцінка (соціально-політична, ідеологічна, естетична, моральна), пристрасне ставлення до предмета мовлення, змісту, інформації, поєднання точності висловленої інформації, наукових положень з емоційно-експресивною чи імперативною образністю художнього конкретно-чуттєвого бачення питання чи проблеми [4, с. 272].

Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини - від картинок побуту до подій історії і світової політики, тому перед публіцистом завжди стоїть проблема пошуку оптимальних засобів впливу, зокрема пошуків експресії. Зважаючи на те, що в даному стилі вплив та переконання виступають як головна функція мови, то і добір та впорядкування мовних засобів визначається насамперед їх оцінними властивостями і можливостями, їх здатністю ефективно та цілеспрямовано впливати на масового читача. Таким чином, соціальна оцінність мовних засобів є головною рисою мови публіцистичного стилю, визначальною на всіх його рівнях. Принцип соціальної оцінності виявляється ж у виборі з наявних у мові готових засобів з оцінним забарвленням, так і в тому, що розвиток цього стилю веде до набуття багатьма одиницями мови соціально-оцінного забарвлення. У межах стилю формуються спеціалізовані соціально оцінні засоби, які насичуються соціально-політичним змістом та чітко розподіляються на позитивно-оцінні та

негативно-оцінні [8, с. 192].

Характерна риса публіцистичного стилю - орієнтація на усне мовлення, елементи якого не лише виступають у ролі експресем, а й стають одним із прийомів зацікавлення читача, сахме тому в текстах публіцистичного стилю значного поширення набули лексичні засоби вираження оцінності. До таких засобів належать і різновиди соціальних діалектів - жаргонізми, сленгізми, арготизми та професіоналізм. Цей шар лексики перебуває за межами літературної норми, і не всі схвально ставляться до використання його одиниць у публіцистичному мовленні [2, с. 67]. Так, соціальні діалектизми можна сприймати як цілком закономірне мовне явище, що заслуговує на існування і яке притаманне будь-якій мові, з одного боку, і як на явище, що засмічує, знецінює мову, і яке необхідно викорінювати, з іншого.

На сучасному етапі дослідження соціальних діалектизмів є досить актуальним, особливо в публіцистичному дискурсі. Склад української мови невпинно збагачується соціальними діалектизмами, це наклало відбиток і на мову газет. Адже публіцистика черпає подібну лексику саме з усного розмовного мовлення.

Проблема вивчення соціальних діалектів не є новою для лінгвістики, в західному мовознавстві вона викликала великий інтерес ще в XVII ст., а російській лінгвістиці - наприкінці XIX ст., 80-90-ті роки XX ст. в багатьох країнах пройшли під гаслом „апології” сленгу [5, с. 3]. В українському мовознавстві лише у 90-х рр. почали з'являтися словники лексики, що перебуває за межами літературної норми (соціолекти переважно є саме такими одиницями), та відповідні праці. Зокрема, деякі питання функціонування соціолектів у публіцистиці розглядали М.Грачов, С.Дорошенко, Т.Коготкова, Л.Мацько, І.Чобот. У 2005 році вийшла монографія Л.Савицької „Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови”. Це єдине в українській лінгвістиці видання, яке є потужним джерелом для дослідників цієї галузі. Але поки що залишаються недостатньо описаними функціональні особливості соціальних діалектизмів у публіцистичних текстах.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб дослідити функціональні особливості соціальних діалектизмів у публіцистичних текстах. Для досягнення мети вирішували такі основні завдання, як:

- охарактеризувати визначальні риси публіцистичного тексту⁷;
- визначити роль соціолектів у текстах публіцистичного стилю.

Тексти, що належать до публіцистичного стилю, відрізняються різноманітністю тем та мовного оформлення. Один і той же жанр, наприклад, жанр репортажу, буде якісно відмінним у газеті, на радіо та на телебаченні. Але газетний репортаж, у свою чергу, за реалізацією в ньому⁷ мовних засобів якісно відрізняється від інших газетних жанрів - замітки, інтерв'ю, нарису, фейлетону, памфлету. При цьому жанрові відмінності в тексті відображаються суттєвіше, ніж індивідуальний стиль автора, який працює в розмовних жанрах.

Проте всім жанрам публіцистики, усім текстам властиві спільні риси, зумовлені головним екстралінгвістичним фактором - призначенням публіцистики в суспільстві можна об'єднати в єдине ціле і розглядати ж прояв одного стилю [6, с. 176].

Жанрові різновиди текстів публіцистичного стилю перш за все пов'язані зі специфікою засобів масової інформації. Оформлення публіцистичного тексту відбувається з обов'язковим урахуванням цієї специфіки.

Російська дослідниця Т.В. Чернишова стверджує, що автор завжди має певну установку на максимальну повне доведення до адресата авторського задуму - установку на те, щоб реципієнт його зрозумів. Через це автор повинен враховувати рівень знань реципієнта, який, у свою чергу, повинен володіти достатнім обсягом знань у тій галузі, у межах якої буде відбуватися комунікативний акт. Дослідниця переконана, що в публіцистичному тексті діалог між читачем та текстом (тобто автором, який стоїть за текстом) можливий тільки в тому випадку, якщо вихідні уявлення про світ і навколишню соціальну дійсність (психосоціальні стереотипи пізнання) у них перетинаються. Мовознавець акцентує увагу на психосоціальній маркованості образів та уявлень (стереотипів), що стоять за одиницями текстів. У мові публіцистики під впливом низки факторів (зокрема й фактора адресата) ці стереотипи „обрастають” певним набором потенційно можливих „векторів” асоціацій. Вибір певних векторів, причини їх вибору залежать не тільки від національно-культурної специфіки того або іншого національно-лінгво- культурного суспільства, а й від орієнтації на певні психосоціальні стереотипи свідомості того чи іншого соціально-культурного чи асоціального суспільства, що особливо характерне для мови в публіцистичному тексті [7, с. 96]. Реальна подія, яку описано в публіцистичному тексті, спочатку інтерпретується автором з урахуванням фактора адресата і стає мовним фактом. Мовний факт ж текст являє собою соціально-мовленнєвий фактор, з одного боку, і, будучи результатом мисленнєвої діяльності автора, відображає певні соціальні стереотипи (ідеологеми) і є соціальним фактом, з іншого боку. Це можна простежити ж на змістовому рівні тексту - через інтерпретації події (набір ідеологічних стереотипів - ідеологом), так і на мовному рівні - через відбір мовних засобів: через мовні прийоми виразності, через стилістичну забарвленість мовних одиниць і стилістичну тональність публікації в цілому, що дозволяє авторам публікацій залишатися в звичній для свого читача мовній і смисловій парадигмі, незалежно від тематики та особливостей відображуваного факту-події [7, с. 97].

Зауважимо також, що залежно від комунікативної мети того чи іншого публіцистичного тексту автор використовує й такі засоби впливу на читача, як соціальні діалектизми. Активізація вживання позанормативних мовних елементів у текстах публіцистичного стилю зумовлена рядом чинників. По-перше, посиленням уваги журналістики до негативних явищ у побуті: пияцтва, наркоманії, проституції тощо, до соціального дна; до подій шоу-бізнесу та ін. По-друге, соціолекти використовуються ж засіб негативної або позитивної оцінки та мовної характеристики персонажа чи явища. Можна сказати, що подібні лексеми зацікавлюють, активізують читача, загострюють його увагу на тих чи інших особливостях описуваного, виявляють ставлення автора до події, певним чином керують увагою, наближають реципієнта до події у тексті, тобто впливають на адресата. Це значною мірою допомагає авторові досягти своєї мети, до того ж реалізувати такі функції, як номінативна, емоційно- експресивна, оцінна, конспіративна.

Розглянемо більш детально функції соціальних діалектизмів у публіцистичних текстах.

Як і будь-яке слово, діалектизм дає найменування предметам і явищам об'єктивного світу, тож всім соціальним діалектизмам властива номінативна функція.

Серед соціальних діалектів існую велика кількість слів, що використовуються для позначення таких специфічних явищ, предметів та дій, для позначення яких не існує еквівалента в літературній мові. Наприклад: *Стрільнуло стиснене повітря, і шипун пішов у шкінове відділення* (ЧГ. - 2004. - №160. - С. 4) - „тріщина в трубі, через яку виходить повітря”⁵¹; *Тії о внеску повинно перебувати у банку впродовж всього строку* (ЧГ. - 2004. - №166-167. - С. 21) - „основний внесок коштів”;

Лексема *шипун* функціонує у мовленні працівників металургійної промисловості, *пило* - у мовленні банкірів. Як бачимо, ці соціальні діалектизми використовуються для спрощення спілкування у своєму професійному колі.

Поряд з номінативною функцією діалектизми виконують оцінну функцію. Наприклад, *Фінанси перекачувалися незаконно* (ЧГ. - 2005. - №115-116. - С. 5) - „переведення фінансових коштів з рахунка на рахунок за допомогою банківських систем”⁵⁵; *Штовханій покупцеві ту саму пляшку по 3-3,5 гривні* (ЧГ. - 2004. - №194-195. - С. 2) - „незаконний продаж спиртних напоїв”. Слова *перекачувалися*, *штовхали* в наведених контекстах не тільки називають процеси, а й дають йому негативну оцінку. Оцінна функція полягає у відтворенні за допомогою соціальних діалектизмів ставлення до того, про що говорить автор. У публіцистичних текстах вся лексика, як правило, чітко поділяється на меліоративну та пейоративну. Слід зауважити, що слова такого призначення є зрозумілими як з контексту, так і без нього. Наприклад, слова з позитивним забарвленням: *круто* (ЧГ. - 2004. - №162-163. - С. 24) „не так як зазвичай”, *приказ*. (ЧГ. - 2004. - №190-191. - С. 21) у значенні „неординарна поведінка до когось, чогось”; *фішка* (ЧГ. - 2004. - №120-121. - С. 4) - „щось особливе, незвичайне, цікаве”; лексеми з негативним забарвленням: *пицалка* (ЧГ. - 2005. - №25. - С. 4) - „старий мобільний телефон”⁵⁵; *камерні заняття* (ЧГ. - 2004. - №186-187. - С. 3) - „додаткові уроки”⁵⁵.

Емоційно-експресивна функція використовується, для надання мовленню емоційності та експресивності, увиразнення характеристик, адже соціальний діалект служить засобом відтворення найрізноманітніших відтінків почуттів, особливо серед молоді: „*Блін!...А я вже пережахався за свій прикид!*”, де слово *блін* передає занепокоєння та хвилювання. Досить часто журналісти послуговуються лексемами - *прикольно* (ЧГ. - 2004. - №162-163. - С. 24), *кайф* (ЧГ. - 2005. - №29. - С. 3), які служать засобом передачі радості, захоплення у молоді. Так, скажімо, слово *кайф* означає, крім зазначених вже почуттів, ще й насолоду, ейфорію, а тому ним користуються здебільшого наркомани. У середовищі цієї групи людей зазначена лексема має вужче значення, а саме „особливий психічний стан після вживання наркотиків”. Такі нестандартні слова та вирази за своїми функціями наближаються до вигуків та підсилювальних часток.

Соціальний діалектизм - це пароль, за допомогою якого співрозмовники впізнають одне одного. Зокрема, у боксі мають місце такі лексеми: *Українець не кидався з притаманною йому злістю на суперника, а поступово розкачував ворога, знаходячи щілини в його обороні. У третьому раунді Вільямсу знову довелося ційувати настил рингу* (ЧГ. - 2004. - №198. - С. 10), де *розкачувати* означає „процес, коли суперник хитається після удару”; *щілини* - „відкриті місця для удару”; *цїювати* - „процес, коли боксер від сильного удару падає на настил рингу”. Діалектизми *розкачувати*, *щілини*, крім номінативної функції, виконують і оцінну. Лексема

ціювати передбачає ще й емоційно-експресивну. Таким чином, можна говорити про поліфункціональність соціальних діалектизмів.

Багатою на різні слівця є мова молоді, серед якої досить легко можна розрізнити мову школярів та мову студентів. Наприклад: *А студент, коли розгу'ляється, так і за один раз може відда?ни усю свою касу* (ЧГ. - 2005. - №12. - С. 4) - „стипендія”; *В середньому досить ситний перекусок коштує студенту 2-3 гривні* (ЧГ. - 2005. - №12. - С. 4). Використання подібних діалектизмів у публіцистиці, на нашу думку, є не тільки прийомом для зацікавлення та засобом вираження власної думки автора, ай ще й орієнтація на образне мовлення молоді. Адже соціальні діалектизми є більш образними, ніж звичайне нейтральне літературне слово.

Конспіративна функція здебільшого притаманна лексемам, уживання яких обмежується кримінальним жаргоном, коли завуальовується інформація від сторонніх, що не належать до тої чи іншої групи. Тексти ж публіцистичного стилю призначені для всіх читачів, до якої б соціальної групи вони не належали. Уживання подібних слів допомагає читачеві певною мірою наблизитись до ситуації чи соціальної групи, про яку йде мова в тексті. Значення невідомих читачеві слів окреслюється в контексті. Наприклад: *„Працівник реабілітаційного центру „Нове життя ” Олег Ротар розповідав, що час від часу ходить на банки (у місяця реалізації наркотиків) веде розмову з наркозалежними людьми про можливість вирватися з цього пекла, роздає наркоманам відповідну літературу”*. Нерозуміючи мову злочинця та зважаючи на приналежність злочинця до кримінального світу, ми часто сприймаємо таку лексику як вульгарну та низьку, забуваючи про те, що значна кількість арготизмів самим злочинним світом сприймається інакше, ніж освіченою чи просто законослухняною людиною. Так, серед арготизмів засвідчені лексеми, які мають цілком нейтральний характер для тих, хто ними послуговується: *Свій куш вони однаково взяли. Для них головне - гроші, все інше - дрібниці* (ЧГ. - 2005. - №114-115. - С. 3) - „гроші”; *Ходять також чутки про те, що пан Зварич мав певний стосунок до колишніх господарів Троєщинського ринку (м. Київ), зокрема нині покійного кримінального авторитета на прізвисько Прищ* (ЧГ. - 2005. - №45-46. - С. 5) - „людина, яка має повагу серед злочинців” (пор. також: *хазяїн* (ЧГ. - 2004. - №120. - С. 3) - „ватажок злочинного угруповання”). На нашу думку, вищеназвані соціальні діалектизми, крім того що називають предмет чи явище, обов'язково дають йому певну характеристику: у негативну оцінку збоку пересічного громадянина, оскільки саме для законослухняного громадянина всі арготизми, що використовують у своїй мові представники злочинного світу' є вже самі по собі негативним явищем.

Отже, використання соціальних діалектизмів у текстах публіцистичного стилю зумовлене комунікативними настановами автора не просто змалювати, описати певне явище, а й дати йому оцінку, вплинути на читача. Соціальні діалектизми виконують передусім оцінну та емоційно-експресивну функції. Слід зауважити, що соціальні діалектизми в мові публіцистики завжди полі функціональні, а не обмежені однією функцією. Конспіративна функція арготизмів злочинного жаргону' при використанні цієї лексики в публіцистиці відходить на задній план, але дає змогу авторові краще, глибше передати особливості описуваних реалій, наблизити читача до них.

Список використаної літератури

1. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика: Учебное пособие для студентов пед.

- ин-тов. -М: Просвещение, 1987. - 160 с.
2. Грачев М.А. В погоне за эффектом: Блатные слова на газетной полосе// Русская речь. - 2001. - №5. - С. 67-73.
 3. Крысин Л.П. Что изучает социолингвистика? // Русский язык в школе. - 2002.-№4. -С. 27-32.
 4. Мацько Л.І. Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилiстика української мови/ За ред. Л.І. Мацько. - К.: Вища школа, 2003. - 462 с.
 5. Свірський О. Соціопсихічні причини формування молодіжного сленгу⁷ // Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи: 36. матеріалів III Всеукраїнської студ. наукової конференції. - Кривий Ріг, 2005. - С. 3-5.
 6. Стилiстика русского языка: Учеб, пособие для студ. пед. ин-тов по спец. „Рус. яз. и лит. в нац. школе" / Под ред. Н.М. Шанского. - Л.: Просвещение, 1989. - 223 с.
 7. Чернишова Т.В. Особенности коммуникативного взаимодействия автора и адресата через текст в сфере газетной публицистики // Филологические науки. - 2003. - №4. - С. 94 - 104.
 8. Чобот І. Категорія оцінки та засоби її вираження у текстах публіцистичного стилю // Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи: 36. матеріалів Всеукраїнської студ. наукової конференції. - Кривий Ріг, 2001. - С. 191-195.

Summary

In article examines the particular qualities of functioning of social dialects in the publicistic texts. The role of social dialects is shown on the concrete examples in the texts of publicistic style.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ

А.С.Алексеева
старший преподаватель

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФУНКЦИИ СРАВНЕНИЙ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

У статті розглядаються малі жанри російського фольклору\ визначаються подібність і відмінність між прислів'ями та приказками. Особлива увага приділяється ідейно-художнім функціям порівняння. Матеріал можна використовувати на уроках літератури у школі.

При изучении малых жанров русского фольклора в первую очередь следует научиться отличать их друг от друга. Наибольшую трудность у студентов вызывает усвоение сходства и отличия между пословицами и поговорками. Объединяет их глубина и меткость суждений о жизненных явлениях и человеке. Они содержат в себе советы по жизнеустройству, выполняют роль неписаных законов. Любопытно, что сами пословицы красноречиво говорят о своей значимости: *От пословицы не уйдешь* [2, с. 377]; *Без пословицы не проживешь* [2, с. 377]; *Пословица плодуща и живуща* [2, с. 378]; *Из поговорки слова не выкинешь* [2, с. 378].

При выяснении различий следует обращать внимание на универсальность пословицы и конкретность поговорки, на законченность суждения в пословице, оформляемое предложением, и незаконченность суждения поговоркой! в форме

сравнительного оборота или фразеологизма. Чтобы поговорочное выражение стало настоящей поговоркой-предложением, следует дать имя собственное или местоимение.

В. Даль в своем „Толковом словаре живого великорусского языка” [1, с. 155] отмечал, что поговорка - это „складная, короткая речь, ходячая в народе, но не составляющая полной пословицы”. Например: *Легко чужими руками жар загребать* [2, с. 98], - пословица, а выражение *чужими руками жар загребать* - поговорка.

Пословица и поговорка красивы по-своему: пословица - глубиной мысли, содержанием, а поговорка - цветистостью формы. И это различие также фиксирует пословица: *Поговорка - цветочек, пословица - ягодка* [2, с. 377].

Следующим этапом в изучении пословиц и поговорок является знакомство с их художественными особенностями: тропами, стилистическими фигурами, рифмой, которые делают ярче и выразительнее их смысл.

Каждый жанр фольклора имеет наиболее характерный, т. е. часто встречающийся троп. Например, в былинах - это гипербола. В загадках главенствует метафора, а в пословицах и поговорках ведущее место занимают, по нашему мнению, сравнения - с их большими возможностями в раскрытии идейно-художественного богатства содержания. Разумеется, в пословицах и поговорках мы можем встретить и другие тропы: метафору и метонимию, гиперболу и литоту, олицетворение и синекдоху.

Но наиболее употребительными из изобразительно-выразительных средств, на наш взгляд, в пословицах и поговорках являются именно сравнения. Они принимают самые разные формы выражения. Чаще всего сравнения, точнее сравнительные обороты, образуются с помощью союзов и союзных слов *что, как*. Например: *Жизнь прожить, **что** море переплыть* [1, с. 225]; *Такова доля, **что** божья воля* [1, с. 42]; *И то бывает, что и деньгам не рад* [1, с. 61]; *Лучше падать через порог, **чем** стоять у порога* [1, с. 70]; *Без рубля, **как** без шапки* [3, с. 287]; *Иного учить, **что** по лесу с бороной ездить* [3, с. 287]; *Острое слово с языка, **что** пуля, срывается* [3, с. 291]; *Лучше умереть в поле, **чем** в бабьем подоле* [1, с. 211]; *Глаза, **как** плошки, а не видят ни крошки* [1, с. 248]; *Жди, как вол, обуха* [1, с. 40]; *Дрожит, **как** лист на осине* [3, с. 150]; *Дело сделал, **как** пить дал* [1, с. 332].

Достаточно часто встречаются сравнения, в которых союзы отсутствуют: *Хороший замок — надежный друг* [2, с. 77]; *Жизнь — копейка, судьба - индейка* [1, с. 210]; *Украсть — в беду попасть* [1, с. 124]; *Дурака учить — решето воду носить* [1, с. 342]; *Бедного обижать - себе добра не желать* [1, с. 116]; *Слово молвит - соловей поет* [3, с. 297]; *У него совесть - дырявое решето* [1, с. 242]; *Свое горе - велик желвак, чужая болячка - почесушка* [1, с. 116]; *Женится переменится* [3, с. 151].

Можно встретить сравнения, выраженные формой творительного падежа: *Красна речь поговоркой* [3, с. 292]; *Что написано пером, не вырубишь топором* [3, с. 286]; *Чужое горе полусилою горевать* [1, с. 116]; *Красна изба пирогами* [3, с. 72]; *Молчанием город не возьмешь* [3, с. 290], *Царствует ум головою* [3, с. 51]; *Ростом с мышь, а храбрый малыш* [3, с. 274]; *Ест руками, а работает брюхом* [3, с. 174].

Также нередко встречаются сравнения в форме отрицания: *Не только свету, что в окошке* [3, с. 59]; *Слово - не воробей, вылетит - не поймаешь* [3, с. 297]; *С сумой ходить — не хороводы водить* [1, с. 70]; *Судиться — не богу молиться, поклоном не отделаешься*

[1, с. 129]; *Дома не лежу, и в людях не стою* [3, с. 178]; *Жнет, не сеяв* [3, с. 178]; *Жениться - не чихнуть: можно наперед сказать* [1, с. 230].

Иногда за сравнением следует пояснение: *Дума, что борода: лишняя тягота* [1, с. 338]; *Животок, что голубок: вспорхнул, улетел* [1, с. 68]; *Хоромишки, что горшки стоят: ни кола, ни двора* [2, с. 83]; *Свой дом - не чужой: из него не уйдешь* [2, с. 83]; *Его слово-лед: легко тает* [3, с. 296].

В пословицах зачастую употребляется такая стилистическая фигура, как синтаксический параллелизм: *Слово - серебро, молчание - золото* [3, с. 290]; *Хорошего пирожка приятно покушать, сладкую речь приятно послушать* [3, с. 294]; *Мельница мелет — мука будет, язык мелет — беда будет* [3, с. 298]; *Добрая жена дом сбережет, а худая рукавом растрясет* [2, с. 83]; *Поп поет, кузнец кует, а солдат свою службу служит* [2, с. 112]; *Родился мал, вырос пьян, умер глуп* [1, с. 344]; *Горе тому, кто непорядочно живет в доме* [2, с. 84].

Широко распространены пословицы в форме сравнительных предложений: они фиксируют причинно-следственные связи между различными людьми, предметами, образами и явлениями действительности: *Каков промысел - такова и добыча* [1, с. 179]; *Какова постель, таков и сон* [1, с. 179]; *Каков до бога, таково и от бога* [1, с. 179]; *Каков гость, таково ему и угощение* [1, с. 178]; *Где цветок, там и медок* [1, с. 139]; *Какова земля, таков и хлеб* [1, с. 139]; *Где больно, там рука; где мило, там глаза* [1, с. 309].

Пословицы в форме сравнительно-противительных предложений объединяют явления и образы противопоставления: *Сердце соколье, а смелость (смелство) воронье* [1, с. 213]; *Брата родного знаешь, а ума его не знаешь* [1, с. 239]; *Рыба ищет, где глубже, а человек, где лучше* [1, с. 229]; *Волк не пастух, а свинья не огородник* [2, с. 75]; *Кто служит - тужит, а кто орет - песенки поет* [2, с. 181]; *Конь на рати познается, а верен друг в беде* [3, с. 135].

Функции сравнений в пословицах многозначны. Через них пословицы выражают философские обобщения о мире в целом и о месте человека в нем, устанавливают диалектику отношений телесного и духовного: *Каковы веки, таковы и человеки* [1, с. 238]; *В народе, что в туче: в грозу всё наружу выйдет* [1, с. 316]; *Что телу любо, то душе грубо* [1, с. 238]; *Как в кремне огонь не виден, так в человеке душа* [3, с. 185]; *В лесу лес не равен, а в миру — люди* [3, с. 184]; *Мир не судим, а мирян бьют* [1, с. 315].

Многие пословицы содержат в себе правила поведения и в совокупности являются неписанным сводом законов для человека; для них характерна форма императива: *Береги честь смолоду, а здоровье под старость* [1, с. 240]; *Береги платье снову, а честь смолоду* [1, с. 240]. *Дело знай, а правду помни* [3, с. 163]; *Хвали заморье (чужую сторону), а сиди дома* [1, с. 254]; *Учи жену без детей, а детей без людей* [1, с. 291]; *Не давай воли языку во пиру, во хмелю, в беседе и в гневе* [3, с. 192].

В большинстве пословиц о семье, муже, жене, детях встречаем образный и психологический параллелизм: *Хозяйка в дому, что олады (оладышек) в меду* [2, с. 84]; *Какова Устинья, таково у ней ботвинье* [2, с. 85]; *Дом вести - не лапти плести* [2, с. 85]; *Дом - яма: никогда не наполнишь* [2, с. 86]; *Хозяин в дому, что медведь в бору* [2, с. 87]; *Жена не рукавица, с руки не сбросишь* [1, с. 287]; *Чужая жена - лебедушка, а своя - полынь горькая* [1, с. 287]; *Птица крыльями сильна, жена мужем красна* [1, с.

288]; *Муж - голова, жена - душа* [1, с. 291]; *Жена верховодит, так муж по соседям бродит* [1, с. 292]; *Червь дерево тлит, а злая жена дом изводит* [1, с. 293]; *Что гусь без воды, то мужик без жены* [1, с. 284]; *Не кукушка кукует, а жена горюет* [1, с. 294]; *Мать плачет, что река льется; жена плачет, что ручей течет; невеста плачет - как роса падет; взойдет солнце - росу высушит* [1, с. 294].

В пословицах социальной тематики сравнения подчеркивают неравенство людей, характеризуют положение бедняка и богача, рекрута и солдата, чиновника, попа и купца.

В отличие от пословиц, содержащих обобщения и выводы, поговорки всегда конкретны. Их задача - охарактеризовать человека во всей его полноте, начиная с внешности: *Расцветает, что маков цвет* [1, с. 280]; *Не ростом взял, так дородством* [1, с. 242]; *Худ - как треска, как жердь, как спичка* [1, с. 242];

Толст, как бочка [1, с. 242]; *Выросла, как тополька* [1, с. 242]; *Костлява, как тарань* [1, с. 243]; *Кругла, бела, как мытая репка* [1, с. 244]; *Сама собой миленька, личиком беленька* [1, с. 244]. Внешность бывает обманчива - подсказывает народный опыт: *Личиком беленок, да душой черненок* [1, с. 244]; *Хоть на голове-то гуюто, да в голове пусто* [1, с. 244].

С помощью сравнений поговорки рисуют внутренний портрет человека, его психологическое состояние: *Соколом глядит* [1, с. 248]; *Он не туда смотрит (глядит)* [1, с. 367]; *Не чихнет, а только морщится* [1, с. 368]; *Ни поскакать, ни по)гпясать, ни в дудочку поиграть* [1, с. 368].

Манера поведения человека также передается через сравнения: *Глядит в бок, а говорит в сторону* [1, с. 245]; *Мечется, что угорелая кошка* [1, с. 351]; *Поутру> нежится, а вечером бесится* [1, с. 353]; *И сам тонет, и дру^лгих топит* [1, с. 352]; *Бегаёт от дому, будто черт от грома* [2, с. 84]; *Путает, словно кашу в лапти обувает* [1, с. 334]; *Прячется, что Каин, что осиновый лист* [1, с. 241]; *Он, как оса, лезет в глаза* [1, с. 240]; *И старику не даст выговорить (ни слова молвить)* [1, с. 241].

Поговорки характеризуют отношения человека к труду: *Рано встала, да маю напряла* [1, с. 364]; *У него дело как гусли гудёт* [1, с. 332]; *Рано запряжи, да поздно поехал* [1, с. 352]; *Не к рожке румяна, не к рукам пироги* [1, с. 355]; *Лесом шел, а дров не видал* [1, с. 354].

Поговорки обращают наше внимание на такое качество души человека, как совесть: *У него совесть — дырявое решето* [1, с. 242]; *У него ни полушку совести нет* [1, с. 241]; *Волосом сед, а совести нет* [1, с. 277]; *С его совестью жить хорошо, да умирать плохо* [1, с. 242].

Поговорки подмечают и социальное положение человека: *У него и денег куры не клюют* [1, с. 58]; *У него кафтан с подкладкой* [1, с. 61]; *Не богато, да торовато живет* [1, с. 68]; *У него и рубаха заложена* [1, с. 65]; *Ни кола, ни двора, ни пригорода* [1, с. 65]; *Силен смирением, богат нищетою* [1, с. 64]; *В красный день, как обгорелый пень* [1, с. 64]; *Только и посуда, что сучки в бревнах* [1, с. 64]; *Богат мельник шумом* [1, с. 66]; *Бос, как гусь* [1, с. 67]; *Гол, да не вор, беден, да честен* [1, с. 69]; *Шуба овечья, да душа человечья* [1, с. 69].

Таким образом, приведенные примеры показывают, что сравнения являются наиболее часто встречающимся тропом и выполняют разнообразные идейно-художественные функции. Приведенный материал может быть полезен учителю литературы и на занятиях литературного кружка, а также может служить подспорьем студенту-филологу, изучающему устное народное творчество.

Список использованной литературы

1. Пословицы русского народа: Сборник В.Даля в двух томах. Том первый. - М., 1984.-384 с.
2. Пословицы русского народа: Сборник В.Даля в двух томах. Том второй. - М., 1984.-400 с.
3. Малые жанры русского фольклора. Хрестоматия / Сост. В.Н.Морохин. - 2-е изд.-М., 1986.-391 с.

Summary

The article deals with the minor genres of Russian folklore, equalities and difference between proverbs and sayings are being made clear. The main attention is paid to idea - artistic functions of comparison. This material can be used at the lessons of literature at school

Ю.О. Арешенков

канд. філол. наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються ті актуальні питання синтаксису тексту, які не знайшли досі належного висвітлення у сучасній лінгводидактиці.

0. Комуникативно-діяльнісний підхід до вивчення мови потребує суттєвої корекції всіх складових навчання, у т. ч. і змісту теоретичного матеріалу. Свідченням цього є введення у шкільні програми тем „Актуальне членування речення” та „Синтаксис тексту”, які безпосередньо звертаються до механізмів створення кінцевого мовленнєвого витвору - тексту. Пропонована стаття є спробою узагальненого викладу теоретичних відомостей про синтаксичну структуру тексту, види текстової інформації, засоби зв'язку між висловленнями в тексті, а також про актуальне членування простого речення та способи його вираження.

1. Насамперед звернемо увагу на те, що слово „текст” як мовознавчий термін вживається принаймні в трьох значеннях: 1) зв'язна послідовність висловлень; 2) загальна модель для групи текстів; 3) письмовий за формою мовленнєвий твір. Як продукт мовленнєвої діяльності, що характеризується функціональною зумовленістю, структурною оформленістю та семантичною завершеністю, текст став предметом дослідження лінгвістики тексту - розділу мовознавства, що вивчає правила побудови зв'язного мовлення. Цей напрям лінгвістичних досліджень виник порівняно недавно і продовжує активно розвиватись.

Інтерес до зв'язного тексту був зумовлений, по-перше, діалектикою розвитку самої мовознавчої науки, яка на сучасному етапі виявляє пильну увагу до семантики мови, по-друге, практичними потребами суспільства: діалог з ЕОМ, машинний переклад, автоматичне реферування тощо. Надзвичайно актуальним є вивчення структурно-семантичної організації тексту для навчальних цілей, зокрема розвитку зв'язного мовлення учнів. У шкільні підручники з мови введено поняття „текст”, „види і засоби зв'язку речень у тексті” та ін., програмами з мови передбачено, що учні повинні знати лінгвістичні основи зв'язного мовлення.

Сучасна методика послідовно намагається наблизити викладання мови до потреб життя. Провідні методисти (В. Мельшчайко, Л. Величко, Н. Грипас та

ін.) переконливо довели, що недостатній рівень володіння навичками зв'язного мовлення значною мірою пояснюється недоліками у вивченні шкільного курсу граматики, який обмежувався вивченням синтаксично ізольованого речення. При цьому значно важливіші закономірності контекстного мовлення, які діють поза межами окремого висловлення, залишалися поза увагою. Брак системності породжує стихійність в оволодінні принципами побудови зв'язного тексту, що призводить до численних недоліків у мові учнівських творів та переказів, серед яких найчастіше виділяють:

- відсутність зв'язку між реченнями, між частинами тексту;
- відсутність поділу на абзаци, безсистемність у поділі;
- порушення послідовності, незавершеність тексту;
- повторення одних і тих думок;
- обмеженість засобів поєднання речень [3: 143].

Цілком зрозуміло, що при вивченні синтаксису не можна обмежуватися розглядом автономних структур. У процесі мовлення речення взаємодіють і стають компонентами нового, більш складного утворення - тексту. Його структуру, засоби зв'язку вивчає лінгвістика тексту', найважливіші елементи якої, відповідно до чинної програми, мають вивчатися в середній школі.

З погляду⁷ синтаксису, мовленнєвий твір будується за певними правилами-регулярностями в структурі тексту'. Більшість сучасних дослідників вважає, що в основі правильно організованого монологічного мовлення лежать не окремі речення, а великі, логічно й композиційно завершені блоки, які дістали назву *складне синтаксичне ціле* (ССЦ) або *надфразна єдність* (НФЄ). Як мінімальна супрасинтаксична (більша за речення) одиниця НФЄ являє собою послідовність висловлень, об'єднаних семантичними та синтаксичними відношеннями.

У писемному тексті НФЄ звичайно збігається з межами *абзацу* - частини писемного тексту від одного відступу до іншого. Абзац може членувати текст як на структурно-семантичній, так і на композиційно-стилістичній основі, об'єднуючи розрізнені факти або розчленовуючи повідомлення. Оскільки в стилістично нейтральному тексті один абзац включає в себе одну НФЄ, в шкільній практиці ці поняття доцільніше не розмежовувати. Відповідно, учень повинен орієнтуватися на абзацний відступ як на формальний показник межі НФЄ.

2. Текст - це об'єднана смисловим зв'язком послідовність висловлень. На відміну⁷ від простої сукупності речень, текст відзначається структурною та семантичною єдністю, коли окремі висловлення об'єднуються сполучниками, повторами слів, словосполучень, однотипних структур, а також асоціативними зв'язками. Основне в тексті - *смислова інформація*, тобто набір відомостей, що змінюють або доповнюють уявлення адресата про зміст повідомлення. Текст містить різні види повідомлень (речення - один вид). Залежно від характеру повідомлюваного, виділяють три види смислової інформації: фактуальну, концептуальну та підтекстову [1].

Фактуальною називається інформація про факти, події, час і місце їх

протікання. Ця інформація завжди виражається мовними одиницями в їх прямому, словниковому значенні.

Концептуальна інформація (з лат. *conceptio* - розуміння)- це вираження авторського розуміння описаного, його тлумачення фактів. Вона виводиться з усього твору, причому в наукових текстах концепція (ідея) є ясно вираженою, а в художніх текстах допускає різні тлумачення, оскільки не завжди чітко і ясно виражена словесно.

Підтекстова інформація виникає завдяки властивості мовних одиниць містити в собі прихований смисл. Виводиться з фактуальної інформації на основі породжуваних асоціативних та конотативних значень. Цей вид інформації в тексті є факультативним.

Інформативний текст зазвичай містить не готові висновки, а повідомлення про конкретні факти разом з аргументами, на підставі яких читач зможе зробити власні висновки та зіставити їх з узагальненнями автора. Інформаційна цінність та прагматична ефективність тексту визначається сукупністю трьох якісних характеристик:

- релевантністю, тобто такою ознакою, коли всі використовувані в тексті факти та аргументи мають відповідний стосунок до основної ідеї,
- широтою інформації, тобто різноманітністю аргументації, яка використовується для обґрунтування основної думки;
- щільністю інформації, тобто відношенням кількості релевантних одиниць (словосполучень, речень) до загального числа структурно-сміслових одиниць у тексті. Наприклад, чим менше часу треба для прочитання повідомлення, щоб одержати релевантна' (необхідну для обґрунтування основної думки) інформацію, тим більшою є його щільність.

3. Важливою рисою тексту є **зв'язність**, яка на синтаксичному рівні виявляється в залежності побудови окремого речення від інших речень контексту. Є два основних види міжфразного зв'язку - ланцюговий та паралельний.

При **ланцюговому зв'язку** рема (нова інформація) попереднього речення стає темою (данім) речення наступного. Схема ланцюгового зв'язку:

T1- P1-* T2- P2—► T3- P3...

Найбільший хижак - лев.-+Леві живуть в Африці.—>Тут багато заповідників.

При **паралельному зв'язку** кожне наступне речення по-новому характеризує спільну тему. Схема паралельного зв'язку':

T1- P1 Лев - найбільший хижак.

U

T1-P2 ^vМого називають царем звірів.

U

T1- P3 Він виправдовує цю назву.

Ланцюговий зв'язок виражається переважно синтаксичними засобами: сполучниками, співвідношенням видо-часових форм дієслова, порядком слів у реченні, синтаксичним паралелізмом. Цей зв'язок є подібним до зв'язків у складному реченні.

Синтаксичні засоби тісно переплетені із **семантичними засобами**, якими переважно виражається паралельний міжфразний зв'язок. Семантична зв'язність

тексту знаходить свій вияв насамперед на лексичному рівні. Зв'язний текст відрізняється від довільного набору речень частим використанням однакових або семантично близьких слів, тобто лексичним і синонімічним повтором. Крім того, смислової консолідації сприяють слова-замісники - різні типи займенників, які заміщують назви предметів і явищ, згаданих у попередньому контексті. У реальному мовленні можна спостерігати доволі строкату картину синтаксичної організації тексту, та все ж типологічно важливі різновиди зв'язку між його компонентами (реченнями, а точніше - висловленнями) залишаються визначальними.

4. Твердження, що речення є основною комунікативною одиницею, буде справедливим лише в тому разі, якщо розуміти під цим терміном щось більше, ніж побудовану за гівною схемою синтаксичну конструкцію. Погляд на речення з точки зору його функціонування у мовленні (тексті) вносить несподівану суперечливість у старанно підігнану теорію речення, що веде свій початок від часів античності й шанобливо прозивається „класичною” або „традиційною”. Маючи незаперечні здобутки в поясненні внутрішньої будови речення, ця теорія виявилася безсилою перед проблемою природи речення.

У спробах її розв'язання традиційний синтаксис не міг виходити за межі сахмого речення, і потрібен був новий, нетрадиційний шлях, пошукам якого віддавали свої зусилля майже всі визначні синтаксисти (серед яких слід відзначити Ф. Фортунатова і Ш. Баллі). Справжнім проривом у синтаксичній теорії стало розуміння того, що закономірності побудови речення зумовлюються не лише граматичними властивостями їх компонентів, а насамперед тією метою, яку ставить перед собою мовець.

І справді, будь-яке окремо взяте речення має, як правило, чітко визначену синтаксичну структуру, яку можна виразити в термінах членів речення. Наприклад, у реченні *Українські шахісти здобули переконливу перемогу** незалежно від контексту та порядку розташування слів виділяються одні й ті члени речення. Але спробуймо ввести дане речення в контекст. Найбільш природно - це уявити його як відповідь на конкретне запитання, приміром *Як виступили українські шахісти?* Власне відповіддю, тобто тим новим, про що хотів дізнатися співрозмовник, є слова *здобули переконливу перемогу*. Запитання може бути іншим, а отже, іншими будуть і відповіді, виражені тим самим реченням: *Хто переміг у міжнародному турнірі шахістів? - Переконливу перемогу > здобули // українські шахісти. Як виступили українські шахісти? - Українські шахісти // здобули переконливі > перемогу* і т. д.

Отже, реальне речення, тобто речення конкретного тексту, містить два різновиди інформації: відому співбесідникові, наявну в запитанні або із попереднього речення - *дане* і невідому, актуальну для конкретної ситуації - *нове*. Текст, діалог, розмову можна уподібнити нашій ході: йдучи, ми обов'язково однією ногою відштовхуємося від поверхні. Для тексту такою опорою є відома інформація, а просувається розповідь завдяки інформації новій, невідомій. При цьому актуальною може виявитися та частина речення, ті його компоненти, які з погляду граматики є другорядними, а отже - неважливими.

5. Першим, кому вдалося теоретично узагальнити й обґрунтувати погляди на комунікативну організацію речення, став професор англійської філології Карпового університету в Празі Вілем Матезіус (1882 - 1945). Він є засновником вчення про

актуальне (від лат. *actualis* - справжній, важливий) членування речення, тобто членування у відповідності до комунікативного завдання. Виникнувши у 20-30 роки ХХ ст. в Чехословаччині, вчення про актуальне членування (АЧ) широко поширилося у світовій лінгвістиці. Найбільш активно розвивають його вчені Чехословаччини (Ф.Данеш, К.Гаузенблас, П.Адамець та ін.) та Радянського Союзу (І.Распопов, І.Ковтунова, О.Лаптева та ін.). І хоча в теорії АЧ є ще багато нерозв'язаних проблем, вона на сьогодні має чимало досягнень.

Однією з фундаментальних засад теорії АЧ є розрізнення поняття речення і **висловлення**, під яким розуміють речення в його комунікативній функції. „Речення разом з іншими синтаксичними конструкціями утворюють синтаксичну систему мови і вивчаються формально-граматичним синтаксисом як абстрактна віртуальна одиниця, що описується окремо від її лексичного наповнення та комунікативного завдання. <..> Висловлення, незалежно від їх побудови, являють собою одиниці мовлення, що вивчаються в рамках актуального (комунікативного, функціонального) синтаксису” [4: 328].

АЧ є бінарним, двочленним: вихідний пункт висловлення, відоме, дане називається **тема**, та частина висловлення, в якій міститься нове, те, що повідомляється про тему, називається **рема**

Найбільш очевидна відмінність між реченням та висловленням полягає в тому, що одна конструктивна одиниця - речення - здатна виразити кілька комунікативних одиниць - висловлень. З попередніх прикладів було видно, що за незмінної граматичної структури речення членується на тему і рему по-різному, і тому воно може розглядатись і як конструктивна, і як функціональна одиниця. Для розуміння формальної побудови речення є самодостатнім, а от для з'ясування його функціонального аспекту необхідно вийти за межі окремого речення і звернутися до контексту або ситуації мовлення.

Формальний, конструктивний бік речення досліджено достатньо повно, комунікативний же синтаксис порівняно недавно став предметом уваги широкого кола дослідників. Останнім часом інтерес до проблем АЧ речення виявляє і лінгводидактика. Встановлено, що дитина не здатна зразу абстрагуватися від висловлення і бачити формальну будову речення. До того ж, шкільне визначення підмета („те, про що говориться в реченні”) нерідко утруднює правильний синтаксичний розбір. Наприклад, у реченні *Дівчинка витерла стіл*, напевно йдеться про стіл, тому вчителю слід враховувати амбівалентність комунікативних конструкцій і передбачати можливість змішування учнями конструктивного й актуального членування речення.

Це завдання значною мірою полегшується тим, що існує певна залежність, відповідність між формальним та актуальним членуванням речення: група підмета частіше є темою висловлення, а група присудка - ремою.

Випадки асиметрії, невідповідності якраз і мають бути предметом підвищеної уваги з боку вчителя й учня.

6. АЧ має свої засоби вираження, найважливішими з яких є порядок слів та (для усного мовлення) інтонація, точніше - логічний наголос. Логічний наголос та порядок слів діють спільно, але логічний наголос здатний виділяти інформаційний центр речення незалежно від порядку слів. Актуалізувати комунікативний центр можуть також частки, напр.: *Саме на цьому тижні // пройдуть змагання футболістів.*

Вважається, що в українській мові порядок слів є вільним, хоча існують певні закономірності взаєморозташування компонентів речення:

Узг. Оз. -ПІДМЕТ -неузг. Оз. //Об. сп. дії- ПРИСУДОК-Дод., Об.

Порядок слів може виконувати такі функції:

- структурну - виражати граматичне членування речення (*Таксі доганяє автобус*) \
- стилістичну - надавати конструкції експресивності або уникати небажаного паралелізму (*Рече та стогне Дніпр широкий*);
- комунікативну - бути засобом вираження АЧ.

Комунікативно важливими (значеннєвими) є позиції кінця речення або його початку: перша - для писемного та внормованого усного мовлення, друга - для розмовного. Це є загальним правилом, відповідно до якого мовці розташовують компоненти висловлення: тему на початок, рему в кінець речення: *Вам // нічого не загрожує.* Такий порядок слів є експресивно і стилістично нейтральним (об'єктивним). Залежно від комунікативного завдання, для надання експресивності звичне розташування компонентів може мінятися - рема // тема: *Нічого не загрожує>є// вам.* Такий порядок слів називається суб'єктивним, однак незалежно від того, яким він є (об'єктивним чи суб'єктивним), читач або слухач завжди здатний безпомилково визначити АЧ конкретного речення: у тексті - безпомилково, поза текстом - на основі правил АЧ.

00. Таким чином, речення має як конструктивну (формально-граматичну), так і комунікативну побудову. Відповідно до цього воно може членуватися за різними підставами на різні складники: а) на члени речення; б) на тему і рему. Перший вид членування називається формально-граматичним, другий - актуальним.

АЧ є смисловим членуванням речення, суттєвим для певного контексту або ситуації. Речення, розглядуване з погляду його комунікативної побудови, називається висловленням. Висловлення членується на дві частини: вихідну, відому (тема) і нову, інформативно актуальну (рема).

АЧ є автономним від конструктивного членування, бо актуальним може бути всякий член речення. Основними засобами вираження АЧ є інтонація та порядок слів. Правила розташування компонентів речення і правила розміщення теми і реми взаємодіють: підмет частіше є темою, присудок - ремою висловлення. Для літературного мовлення характерне розміщення теми перед ремою (об'єктивний порядок слів), при суб'єктивному порядку рема розташовується перед темою.

Список використаної літератури

1. Арешенков Ю.О. Види текстової інформації та дидактичні аспекти лінгвістики тексту // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов. - Кривий Ріг: КрДПУ, 2004. - С. 6-11.
2. Величко Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка: Пособие для учителей. -М.: Просвещение, 1983. - 128 с.
3. Мельничайко В.А. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. - К.: Рад. шк., 1989. - 168 с.
4. Общее языкознание. Внутренняя структура языка - М. :Наука, 1972. - 565 с.

Summary

The article investigates the up today issues in terms of the syntax of the text. These problems have not been properly reflected in modern linguistic didactics.

Є.Н.Астапова
учитель

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ ТА В ПОЗАКЛАСНИЙ ЧАС

У статті наводяться приклади методичних засобів, які дозволяють удосконалювати мовлення школярів, формувати вміння та навички культури мовлення на уроках і в позашкільний час, поглиблювати знання та розуміння класичної літератури в учнів шляхом знайомства з досягненнями мистецтва. Особлива увага приділяється виявленню в учнів творчого потенціалу, його розвитку та вдосконаленню, що дозволяє успішно вирішувати складну методичну проблему - здійснювати контроль за освоєнням програмного матеріалу, переборювати прогачини в знаннях, залучати школярів до творчості.

Зниження гуманітарного компоненту в шкільних програмах спонукає вчителя шукати нові підходи в установленні балансу у вивченні точних та гуманітарних наук, нові форми роботи з учнями. Нові форми роботи можуть здатися не такими вже й новими, однак саме вони в сучасних умовах допомагають стимулювати в учнів зацікавленість у літературних та естетичних проблемах, вчать їх мислити, відчувати, говорити, зв'язувати свої враження від літератури з сучасним життям.

Значне місце в методичних статтях журналів „Зарубіжна література” та „Всесвітня література” посідає тема позакласної роботи з літератури, розвитку творчої особистості та проблема формування читача [2; 3; 8].

Нова школа ставить собі за головну мету дати можливість проявитися самостійним творчим силам дитини. Викликавши творчу самостійну діяльність дитини, учитель поширює свідомість учня й тим самим поширює його діяльність й новими засобами допомагає йому творити якнайкраще [9].

Формування творчої особистості засобами літератури проблема малодосліджена. Вона вимагає великих психологічних і фізичних зусиль.

Власний досвід дозволив переконатися, що позакласна робота з літератури сприяє залученню учнів до читання творів, розвиває їхні естетичні смаки.

Нами здійснено спробу перенести елементи позакласної роботи на урок. І можна зробити висновок, що застосування на уроках таких елементів, як театралізація учнями окремих епізодів твору, невеликих за обсягом текстів особливо на підсумкових уроках за темою), п'ятихвилинки поезії, заочні літературні екскурсії тощо впливають на активність школярів, виявляють їхні інтереси та творчі здібності та, що теж важливо, позбавляють урок одноманітності.

Найважливіша мета вивчення літератури у школі - залучення учнів до багатств російської класичної та зарубіжної літератури, розвиток художнього сприйняття, формування естетичних принципів, художнього смаку, спонукання до творчості. Вважаємо, це частина - дуже важлива частина - загальної роботи з естетичного виховання, яка розвиває емоції, що задовольняють, а часом і формують естетичні потреби.

Дітям потрібні знання, передбачені - у загальних рисах - програмою. Але, крім засвоєння знань, діти повинні ще й сперечатися, пізнавати й творити себе. Позаурочні форми роботи створюють оптимальні для цього умови: відсутність регламенту, обов'язкового на уроці, оцінок психологічно впливає на учнів. Вони внутрішньо розкуті, а це дає змогу виводити їхні роздуми з приводу прочитаного у широкий світ життєвих спостережень і узагальнень, спонукає до співтворчості з учителем і самостійної творчості. Найважливішим психолого-педагогічним завданням учителя є не штучний примус до навчання, а розвиток і стимулювання пізнавальної активності, формування розумових потреб, позитивних мотивів навчання, вольових навичок через подолання різноманітних труднощів, правильну організацію самоконтролю, самооцінки, без яких неможлива творчість.

Правильне стимулювання психічних процесів особистості учня передбачає перш за все знання особливостей і шляхів активізації, яких має дотримуватися вчитель.

Загальновідомо, що повноцінне сприйняття матеріалу можливе за умов організованої уваги та активізації розумової діяльності (аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, абстрагування, переносу, моделювання тощо). Це, у свою чергу, сприяє включенню різних видів пам'яті, уяви, інтуїції. Розумова активність і творча уява не будуть якісними, якщо вони не мають конкретної опори на фактичний матеріал, який є в пам'яті або сприймається у процесі навчання.

Стимуляція названих психічних процесів передбачає не лише розвиток інтелектуального рівня учнів, але й активізацію їхньої пізнавальної і творчої діяльності. Основна частина нових знань повинна засвоюватися школярами не в готовому вигляді, а засобом самостійного творчого пошуку.

Проблеми, що ставляться перед учнями, організація особливих

проблемних ситуацій потребують від дітей не просто відтворення еталонних засобів мислення, а й пошукових дій.

Навряд чи треба доводити, що школа повинна вчити своїх підопічних умінню впливати на розум, серце, вчинки людей - без уміння важко уявити собі керівника, громадського діяча і просто соціально активну особистість. Мистецтво красномовства - це ще один вид творчості, з яким учні знайомляться на уроках з розвитку мовлення.

Вивчення літератури з ораторського мистецтва, а також усні виступи учнів у позакласний час і на уроці переконали в доцільності ознайомлення учнів з ораторськими засобами і прийомами, які допомагають донести до слухачів головне, основне. Це такі прийоми, ж нешаблонний початок, чітке визначення теми і завдання висловлювання, виділення голосом(паузами, темпом, гучністю) головного; повторювання основної думки у різноманітних формулюваннях; наведення яскравих, конкретних прикладів (із життя та з літератури) і цитат (у тому' числі прислів'їв та приказок) для підтвердження основних положень висловлювань; аналогія, порівняння, протиставлення як засіб доказу й засіб поживалення висловлювання; пряма вимога уваги, риторичні питання тощо.

Показовим щодо цього був відкритий урок в 11 класі, підґрунтям якого стала байка І.А.Крилова „Стрекоза и Муравей”. Уроку передувала кропітка дослідницька і творча робота: знайти необхідний матеріал про Демосфена і А.Ф.Коні, Цицерона, Ф.Прокоповича, В.Мажовського. Визначалися з ролями: хтось визвався писати звинувачувальну, а хтось - захисну промови для Стрекози. Був і „суд”, який кваліфіковано визначив і оголосив „вирок”, складений за всіма правилами кращих зразків судового красномовства.

У тісному зв'язку з риторикою, яка розвиває творчі здібності учнів, стоїть розвиток зв'язного мовлення. Засвоєння мовних норм допомагає учням боротися з бідністю словника, а значить, бідністю думки і почуттів, сприйняття світу. Орфографічна робота, жа проводиться на уроках, доповнюється підготовкою радіопередач у рамках проведення місячника з мови та літератури.

На репетиціях діти читають найрізноманітніші вірші. Спочатку коментується їхня манера читання, робиться кілька невимушено доброзичливих зауважень. Це дає змогу пояснити кілька елементарних правил художнього читання: 1) можна читати просто грамотно: дотримуючись крапок і ком; 2) художнє читання вимагає і здібностей, і великої праці (ж приклад художнього читання слухаємо у грамзапису читання віршів у виконанні акторів); 3) виразне читання доступне кожній людині, воно означає лише те, що людина розуміє і відчуває те, що читає. І це доступне кожному. Треба лише захотіти.

Досвід підказує: щоб діти навчилися виразного читання, мало слухати магнітофонні записи. Більше віряться в живе слово. Тому сам учитель читає те, що здається найбільш придатним для цієї аудиторії, для усталеного настрою. Головне, треба прочитати саме те і саме так, щоб учні повірили вчителеві, щоб зрозуміли і полюбили те, що називається справжнім мистецтвом.

Так, під час підготовки передач „Лірика природи у творчості Пушкіна”, „Як не можна говорити” діти працювали не лише над дикцією, артикуляцією, але завзято шукали потрібну інтонацію, щоб слово, яке звучить, не було нудним, одноманітним. Разом продумували музичний супровід. Бажання довести перш за все собі самому, що

ти спроможний, що ти вмієш, що в тебе виходить, надавало почуття впевненості в собі, спонукало до подальшої творчості.

Радіопередачі, інсценування уривків з літературних творів, спектаклі обов'язково супроводжувалися музикою. Музика допомагала створити настрій, зрозуміти загальні естетичні закони й встановити зв'язок між різними видами мистецтв і характером їх впливу на душу людини. Наприклад, у радіопередачі „Лірика природи у творчості Пушкіна” була використана музика П.І.Чайковського (альбом „Пори року”), у спектаклі „Водевіль” А.П. Чехова - запальна полька І.Штрауса.

Інсценівки маленьких оповідань, байок, окремих сцен з п'єс ведуть нас у справжній театр з костюмами, декораціями. Шкільний театр - емоційний центр, звідкіля тягнуться ниті до захоплення театром професійним, до культури почуттів та гуманітарним знанням. Запрошуються учні, які бажають навчатися акторської майстерності. Бувало й так, що школяр за темпераментом, за типажем дуже підходив для ролі в спектаклі, але брати участь у ньому не хотів. Годі починалися бесіди з ним. Погоджувався. А потім „хворів” театром.

Робота з „артистами” починається з нуля. Дикція нечітка, спілкування між партнерами не помітне, рухатися не вміють. Починаємо з застольного періоду. Спочатку п'єсу читає сам учитель, потім за ролями, з'ясовуються сценічні завдання кожного персонажа, ідейний зміст. Водночас треба домагатися від читців хорошої дикції, правильного розуміння фрази, працювати над логічними паузами, наголосом, вмінням володіти своїми голосовими регістрами, щоб читця було чутно в останньому⁷ ряду⁷ залу⁷ для глядачів.

Самодіяльний режисер-постановник не може дозволити собі приходити на репетицію непередготовленим. Вдома треба намічати всі мізансцени, які на репетиціях коригуються. Великих зусиль потребує навчання вміння рухатися, слідкувати за своєю поставою, володіти мімікою обличчя. Як ходити, як сидіти, як стояти, повертатися, якими жестами позначити внутрішній стан героя п'єси - ось неповний перелік „дрібниць”, без яких не буває спектаклю.

Отже, без розумової діяльності немає творчості. А натхненником, який спонукає до творчості, має бути вчитель, який веде клас від проблемної експозиції до кульмінації і розв'язки і на кожному етапі уроку, позаурочних заходів здійснює зворотній зв'язок з учнем. Лише творча, натхненна праця учителя залишає слід у свідомості і почуттях учнів, розкриває їхні здібності і можливості, дає віру у свої сили. Розробка моделі творчої особистості ось уже багато років є одним із головних напрямів діяльності педагогічного колективу гімназії №95. І у цьому зв'язку описаний досвід роботи може розглядатися як одна з ланок у вирішенні завдань, спрямованих на виявлення в гімназистів творчого потенціалу, його розвиток та вдосконалення.

Тут викладено лише деякі, як на наш погляд, найсуттєвіші аспекти роботи з розвитку творчої особистості на уроках літератури та в позаурочний час. Було б корисно, якби в напрацьованих формах роботи була зацікавлена творча педагогічна молодь як початкової, так і середньої та старшої школи.

Отже, навчальна ситуація, коли учень ставиться у позицію творця, стане, можливо, не винятком, а правилом у нашій педагогічній практиці, що зрештою створити підґрунтя для підготовки вчителя-словесника нового типу.

Список використаної літератури

1. Громова В.М. Педагогічні перлинки // Зарубіжна література. - 2001. - №5. - С. 32-35.
 2. Ісаєва О.О. Позакласна робота із зарубіжної літератури та проблема формування читача // Зарубіжна література. - 1999. - №7. - С. 8-13.
 3. Ісаєва О.О. Жив-був один дивак... Сценки з літературної вистави, присвяченої творчості Г.Х.Андерсена // Зарубіжна література. - 2000. - №5.-С. 43-45.
 4. Ізюмов О. Практичний російсько-український словник. - К.: Товариство „Знання” України, 1992.
 5. Мацько Л.І. Русско-український словарь. - К.: Вища шк., 1993.
 6. Пономаренко В.А. Знайомий незнайомиць. Вивчення байок І.А.Крилова у 6- му класі // Зарубіжна література. - 2002. - №1. - С. 39-43.
 7. Пономаренко А. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. -К.: Либідь, 1994. -С. 165-182.
 8. Романенко Н.М. Педагогічні перлинки // Зарубіжна література. - 2001. - №4. - С. 37-40.
 9. Русова С. Формування творчої особистості засобами художньої літератури // Всесвітня література. - 2000. - С. 5-9.
- Ю.Старкова З.С. Содружество искусств на уроках литературы. - М.: Просвещение, 1988. -С. 37-52.

Summary

The article consists of methodic way's, which improve pupils ' speech, form their outlook and skills, abilities and practical knowledge, pronunciation culture at the lessons and out-of-class activity. It helps to deepen the understanding of classical literature through the development of children's creative capability. The main purpose is to develop the creative potential to set up the control over pupils ' acquiring of program material, to liquidate lacks in their knowledge with elements of theater performances.

ЛАТИНИЗМЫ В СОВРЕМЕННЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ КАК МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

У статті розглядаються питання вивчення лексичного ярусу латинської мови та його функціонування у сучасних європейських мовах.

Латинский язык принадлежит к числу древнейших письменных языков индоевропейской системы. Знание одного из классических языков помогает более сознательно подходить к пониманию языка как системы со своей структурой, глубже уяснить основные индоевропейские языковые грамматические категории, даёт возможность ориентироваться в современных научных лингвистических проблемах.

Общелингвистическое и общекультурное значение латинского языка делает его органическим элементом современного европейского филологического образования. Латинский язык является специальной лингвистической дисциплиной, призванной не только расширить общелингвистический кругозор студентов, но и содействовать выработке у них научного подхода к изучаемым иностранным языкам. Лексика в курсе латинского языка должна быть объектом специального изучения и занимать равноценное место наряду с грамматикой.

В методике работы со словарным составом следует исходить из того, что лексика как ярус языковой структуры представляет собой систему. Установление связей внутри этой системы является более сложным, чем, например, в грамматике, но уже на первых этапах изучения латыни следует показывать соотносительные связи между лексическими единицами.

Латинской лексике принадлежит исключительная роль в создании и развитии словарного состава большинства современных европейских языков, в формировании интернационального словарного фонда, поэтому изучение латинской лексики должно включать и такой вопрос, как отражение латинских слов в новых европейских языках.

Таким образом, основной упор при изучении курса латинского языка должен быть сделан не только на усвоение системы латинской грамматики в сопоставлении с грамматикой изучаемых европейских языков, но и на изучение необходимого лексического минимума, включающего в себя наиболее употребительные слова, преимущественно непроезводные, являющиеся в то же время особенно продуктивными в образовании словарного состава новых европейских языков и интернациональной терминологии.

В процессе общения, обмена информацией лучшие достижения в области культуры, науки и техники одного народа, как правило, со временем становятся достоянием и других народов. При этом обязательно происходит процесс обмена языковыми элементами, чаще всего лексическими, заимствование которых является важнейшим источником обогащения словарного состава национальных языков.

Невозможно представить себе речь современного образованного человека без употребления таких интернационализмов, как *президент, трансляция, демонстрация,*

репетиция, лекция, студент, класс, нотариус, скульптура, статус, юстиция, провинция, пациент, губернатор, меморандум, ректор, директор, лектор, магистр, бакалавр, медицина, университет и множества других, которые заимствованы из латинского языка.

Сопоставление заимствованных новыми европейскими языками слов с исходными латинскими, установление смысловой и грамматической связи между ними помогает студентам глубже понимать и активнее усваивать латинизмы в изучаемых иностранных языках и, в первую очередь, в родном языке, объясняет в сложных случаях орфографию заимствованных слов, наглядно демонстрирует тесную связь живых языков с „мёртвой” латынью, активизирует познавательный интерес студентов к классическим языкам, наполняет практическим смыслом сам процесс изучения латинского языка.

Латинизмы в новых европейских языках представляют собой или непосредственные заимствования, главным образом книжные, или заимствования через посредство других языков, в первую очередь, через французский.

При изучении лексического минимума везде, где это возможно, к латинским словам должны быть даны лексические параллели из новых языков: таким путём, с одной стороны, облегчается запоминание латинской лексики, с другой - объясняются слова латинского происхождения в изучаемом студентами иностранном языке:

1. *Age z, agri m* - поле, пашня; земля, область.

Лат.: *agrestis, e* - полевой, сельский; *agricola, ae m* - земледелец; *agricultura, a ef*- земледелие, сельское хозяйство.

Англ.: *agriculture n* - сельское хозяйство; *agricultural a* - сельскохозяйственный.

Нем.: *agrарisch* - аграрный, сельскохозяйственный; *Agrikultur /* - агрикультура, земледелие.

Рус.: *аграрный, агрикультура.*

Укр.: *аграрний, агрикультура.*

2. *Altus, a, um* - высокий, глубокий.

Лат.: *altum, i n* - высота; глубина; открытое море; *altitude, inis f*- вышина, высота; толщина; глубина; *exalto, exaltavi, exaltatum,* 1 - возвышать, возвеличивать.

Англ.: *altitude n* - высота; *exaltation n* - восторг.

Нем.: *Alt m*- атът; *Exaltation/-* экзальтация.

Рус.: *альт, экзальтация, экзальтированный.*

Укр.: *альт, екзальтація, екзальтований.*

3. *Amo, amavi, amatum, amare, 1* - любить; быть благодарным, признательным.

Лат.: *amor, oris m* - любовь, страсть; *amabilis, e* - достойный любви, любезный, милый; *amicus, i m* - друг; *amica, ae* - подруга; *amicitia, ae /* - дружба; *amatory oris m* - любитель, почитатель.

Англ.: *amateur n* - любитель; *amorous a* - влюбчивый; влюблённый.

Нем.: *amouros* - любовный, амурный; *Amor m* - Амур - бог любви; *Amateur m* - любитель, дилетант.

Рус.: *аматор, Амур.*

Укр.: *аматор, аматорський, Амур.*

4. *Aqua, a ef*- вода.

Лат.: *aquarius, a, urn* - водяной; *aquaticus, a, um* - влажный; *aquaeductus, us m* - водопровод, акведу к.

Англ.: *aquatic a* - водяной, водный; *aquarium n* - аквариум; *aqualung n* - акваланг; *aqueduct n* - акведук, водопровод.

Нем.: *Aquarell n* - акварель; *Aquarium n* - аквариум; *Aqualunge f* - акваланг, *Aquamarin m* - аквамарин.

Рус.: *аквариум, акварель, аквачанг, аквамаринный, акведук.*

Укр.: *акваріум, акварель, акваланг.*

5. *Color, oris m* - цвет, окраска.

Лат.: *coloro, coloravi, coloratum, col or are, 1* - красить, окрашивать; *coloratus, a, um* - цветной, окрашенный, подкрашенный.

Англ.: *colour n* - цвет; *colourful a* - яркий, красочный; *colourless a* - бесцветный.

Нем.: *Kolorit n* - колорит; *kolorieren* - раскрашивать, красить.

Рус.: *колорит, колоритный, колоратура.*

Укр.: *колір, кольоровий, кольористий, колорит, колоритний.*

Целенаправленная работа с латинским словарём требует соответствующей организации лексического материала. Более эффективной является организация по гнездовому принципу. Отдельная лексема в окружении родственных однокорневых слов предстаёт как элемент некой микросистемы, а словообразовательный анализ слов различных корневых гнёзд позволяет раскрыть системный характер латинской лексики в целом.

Гнездовой словарь является эффективным и в дидактическом отношении, как как корневые, исходные слова наиболее продуктивных гнёзд составляют основу частотного словаря и хорошо запоминаются студентами.

Работа с гнездовым словарём не только способствует сознательному усвоению обязательного лексического минимума, но и расширяет активный и пассивный запас слов студентов. В этом отношении выделяется учебник латинского языка под редакцией В.Н.Ярхо и В.И.Лободы, в котором лексический материал расположен именно гнездовым способом, что значительно облегчает не только работу преподавателей, но и усвоение лексического материала студентами.

Следует помнить, что в латинском языке существует два основных способа словообразования:

1) аффиксация, т. е. образование новых слов с помощью словообразовательных морфем, главным образом, префиксов и суффиксов;

2) словосложение, или основосложение, при котором образуются новые слова, включающие две и более основ. Наиболее продуктивным способом является аффиксация.

Интересно отметить, что латинизмами называют как отдельные лексические единицы, так и фразеологизмы. В этом смысле латинизмы как стилистическое средство в современных литературных языках имеют достаточно широкое применение.

Развитие литературных европейских языков было тесно связано с основными языками мировой цивилизации, включая универсальный язык - классическую латынь, которая на протяжении веков несла человеку знание, а значит свет. На основе этой связи происходило систематическое пополнение лексического и фразеологического

запаса языков латинизмами, которые являются предметом многих научных исследований.

Современные европейские языки науки, техники, культуры, юриспруденции, медицины, художественной литературы изобилуют латинскими словами, латинизмами, которые могут выполнять различные функции, например, выступать в роли терминов, эвфемизмов, синонимов, пословиц и поговорок.

В современной специальной литературе указывается на присутствие латинизмов - заимствованных слов и интернационализмов - в современных языках, на их этимологию, но не всегда на то, что латинизмы могут употребляться функционально-стилистически, эмоционально-оценочно и экспрессивно-оценочно.

В современной художественной литературе и публицистике часто встречаются крылатые латинские выражения, ставшие золотым фондом общеевропейской культуры. Хотелось бы обратить внимание на живучесть и образность крылатой латыни в литературных произведениях. Действительно, метко сказанная латинская фраза часто охватывает не одно, а целый ряд понятий, как никакой другой язык лаконично и точно отражая при этом их суть и стилистически их окрашивая: *Contra spem spero* - *Надеюсь вопреки надежде*; *Suum cuique* - *Каждому своё*; *Omnia mea mecum porto* - *Всё моё поту с собой*; *Et fumes patriae est dulcis* - *И дым отечества приятен*.

Крылатые латинские выражения, употребляемые в современных европейских литературных языках могут придавать устной и письменной речи возвышенное и торжественное звучание; выступать в роли эпиграфов; быть средством речевой характеристики персонажей; использоваться в произведениях художественной литературы для воссоздания колорита эпохи и связи времен; в поэзии обращение к латинизмам нередко обуславливается версификацией.

Ряд современных исследователей - В.П.Антипова, Н.И.Казарезова, Е.В.Ворожцов и др. рассматривают роль крылатых латинских выражений в русском литературном языке, указывают на их экспрессивную направленность при употреблении в качестве фразеологизмов и пословиц, при скрытом цитировании.

В современных европейских языках выделяется блок переводных латинских изречений, которые употребляются как в заимствованном виде, так и в виде калек. Целый пласт фразеологических калек с латинского языка,

ассимилировавшись в новой языковой ткани, как бы потеряв свою генетическую связь с конкретным литературным источником, античным автором, приобретает статус поговорки или пословицы в другом языке: *Veni, vidi, vici* (Сіцеро) - *Пришёл, увидел, победил* (Цицерон). Почти каждый фразеологический оборот, восходящий к латинскому прототипу, обладает особой эмоциональной окрашенностью и таит глубокий смысл: *Unus pro omnibus et omnes pro uno* - *Один за всех и все за одного*; *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* - *Времена меняются, и мы меняемся в них*; *Sic transit gloria mundi* - *Так проходит мирская слава*.

Крылатые латинские выражения в разных языках способны приобретать новый смысл, иногда существенно отличающийся от первоначального - *Ab ovo usque ad mala* - *От яиц до яблок (С начала и до конца)*; *Vade tecum!* — *Иди за мной!* (Словарь, справочник, энциклопедия), с течением времени приобретают новые стилистические оттенки - *Aut Caesar, aut nihil* - *Или Цезарь, или ничто СИли пан, или пропал*), при этом компонентный состав и структура фразеологизма могут несколько трансформироваться: *In vino veritas* (*In vino veritas, in aqua sanitas*) - *Истина в вине, здоровье в воде*; *Pecunia non olet* (*Non olet*) - *Деньги не пахнут*.

Бесспорно, что пополнение лексико-фразеологического состава любого современного европейского языка латинизмами является одним из живых и по-прежнему продуктивных способов обогащения национальных средств языкового выражения.

Список использованной литературы

1. Бабичев Н.Т., Боровский Я.М. Словарь латинских крылатых слов / Под ред. Я.М. Боровского. - М.: Русский язык, 1982. - 959 с.
2. Лапина М.С., Калиниченко А.С., Феоктистова О.Д. Латинизмы в современных языках. - К.: Вища школа, 1985. - 190 с.
3. Латинский язык: Учебник / Под общ. ред. В.Н. Ярхо, В.И. Лободы. - М.: Просвещение, 1983. - 319 с.
4. Лугова О. Чи збагачують мову запозичення?: Сучасний синхронний зріз сталих словосполучень романського походження у німецькій мові // Іноземні мови в навчальних закладах. - 2004. - №3. - С. 166-172.
5. Фомина Н.Д., Бакина М.А. Фразеология современного русского языка. - М., 1985.-60 с.

Summary

The article deals with the problems of studying the lexical layer of the Latin language and its functioning in modern European languages.

В.А.Калмыкова
преподаватель

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ЕЁ ОПТИМИЗАЦИИ

Статтю присвячено підвищенню ролі самостійної роботи студентів в системі навчального процесу. Розглядаються питання організації самостійної роботи та шляхи її оптимізації.

Одной из главных задач высшей школы является развитие познавательной активности студентов, воспитание у них требования к себе, желание и потребность работать творчески, постоянно пополнять и совершенствовать свои знания. Сегодня в системе высшего образования необходимы люди, которые умеют учиться самостоятельно. Если студент знает, как учиться, как достигать цели, как работать с книгой, как получать знания от учителя, как искать и находить необходимую информацию, как использовать самые разнообразные источники информации для решения проблем, то ему легче будет работать, повышать квалификацию, получать любые дополнительные знания, необходимые для жизни. Поэтому особого внимания заслуживают вопросы организации самостоятельной работы студентов (согласно словарю русского языка С.И.Ожегова - „самостоятельный” - существующий отдельно от других, независимый).

Необходимо уточнить понятие „самостоятельность студента” в процессе учебной деятельности и определить его как образовательную цель.

Самостоятельная работа студента есть стимулирование сознательного активного отношения по овладению знаниями. При этом речь должна идти не о „принуждении” к активности, а о побуждении к ней. Как отмечает А.А.Вербицкий, на современном этапе обучения идет переход от „школы воспроизведения” к „школе понимания”, от „школы памяти” к „школе мышления”.

Современное развитие высшей школы, зависящее от предъявляемых к ней требований общества, характеризуется необходимостью подготовки студента к непрерывному процессу образования и самосовершенствования. Это связано, прежде всего, с тем, что характерными чертами современной образовательной системы является вариативность учебных форм, разнообразие программ и условий обучения, наличие различных концепций обучения. В сложной практике современного образования невозможно предусмотреть, заранее описать все возможные варианты приёмов усвоения знаний. Приёмы следует сочетать с особенностями усваиваемого источника знания. Целью современного образования является формирование у студентов умения самостоятельно находить тот или иной приём в зависимости от характера изучаемого материала и учебной задачи.

Задания, которые приходится решать студенту в учебной деятельности, касаются таких ее сфер:

- усвоение материала, который рассматривался на лекции (работа с конспектом лекции, рекомендованной литературой);
- конспектирование фундаментальных работ согласно программе учебной дисциплины;
- решение задач, проведение опытов, экспериментов, защита проектов;
- подготовка рефератов, контрольных работ, фиксированных выступлений

(докладов);

- подготовка курсовых, дипломных, магистерских работ.

Все эти элементы учебного процесса являются самостоятельной работой, поскольку студенты выполняют их индивидуально, во внеаудиторное время. Во время самостоятельной работы студенты имеют возможность лучше использовать свои индивидуальные способности. Они изучают, конспектируют первоисточники, если нужно повторно перечитывают их отдельные разделы, абзацы, обращаются к соответствующим справочникам и словарям. Все это способствует глубокому осмыслению учебного материала, вырабатывает у студентов целенаправленность в получении знаний, самостоятельность мышления. Способствуя формированию и развитию необходимых моральных качеств, самостоятельная работа осуществляет и воспитательное воздействие на студентов.

Организация и методика самостоятельной работы студентов должны быть подчинены определенным требованиям, к числу которых следует отнести:

- развитие мотивационной установки у студентов;
- систематичность и непрерывность работы с учебным материалом;
- последовательность в работе;
- правильное планирование самостоятельной работы, рациональное использование времени;
- использование соответствующих методов, способов и приемов работы;
- руководство со стороны преподавателей.

Процесс управления, как учебной деятельностью, так и одним из ее видов самостоятельной работы, связан с выбором способов учебной деятельности. Следует напомнить, что способность к самостоятельности студента проявляется как в учении, так и в способе переноса студентом результатов учения на более широкий контекст. Речь идет о развитии у студента умения самостоятельно осуществлять свою учебную деятельность, активно и осознанно управлять ею. Выбор способов учебной деятельности с целью формирования и развития самостоятельности студента определяется спецификой развивающего обучения. Развивающее обучение формирует у студентов способность к познавательной, творческой деятельности, совершенствует мышление. Под развивающим обучением понимают активные формы образовательного процесса, к числу которых относятся: конференции, диспуты, круглый стол, олимпиады, защиты дипломных работ и др. В обучении необходимо использовать проблемные ситуации, предлагающие интеллектуальную работу по решению новой для человека задачи. Среди большого количества приемов создания проблемных ситуаций, активизирующих речемыслительную деятельность студентов, мы рекомендуем следующие:

- 1) ассоциирование частных проблем с общими и объяснение их характера аргументацией общеизвестных положений;
- 2) привлечение в ходе лекционного общения примеров из жизненных ситуаций, опыта практической деятельности студентов, накопленных путем наблюдений, чтения и анализа литературы;
- 3) использование предлагаемых обстоятельств (К.С.Станиславский), приемов „Если бы...” и „Представьте себе, что...”;
- 4) наглядное речемыслительное введение проблемной ситуации по принципу

деловой игры - „Что делать, если... „;

5) проблемная систематизация фактов, поступков, известных событий по определенному принципу;

б) использование видеозаписей или фрагментов кинофильмов, диапозитивов для создания проблемной ситуации, ее объяснения или демонстрации способов решения проблемы.

Все перечисленные приемы по созданию проблемных ситуаций стимулируют студента к самостоятельному решению той или иной проблемы. При этом студент выполняет такие действия, как сравнение, анализ, синтез, обобщение, классификация и т. д. Выполняются действия стратегического характера - от целеполагания до результата, где речь идет о сформированности самостоятельного выполнения студентом поставленной задачи.

Таким образом, использование активных форм и способов в обучении содействуют развитию творческого потенциала личности студента на различных этапах обучения. Новые формы передачи и овладения знаниями ориентируют на рост интеллектуального развития потенциала студента.

Итак, вслед за Л.В.Кондрашовой мы рассматриваем самостоятельную работу' как выполнение студентами в учебное и внеучебное время системы разнообразных заданий с целью усвоения профессиональных знаний, умений и навыков формирования активной профессиональной позиции и творческого стиля деятельности.

Наиболее приемлемыми формами самостоятельной работы, на наш взгляд, являются: учебная самостоятельная работа, самостоятельная работа в период педагогической практики и учебно-исследовательская самостоятельная работа.

Из вышесказанного следует, что современное воспитательное образовательное пространство в настоящее время предполагает, чтобы центр тяжести преподавания постепенно перемещался от функции передачи знаний к управлению познавательной деятельностью студентов. Это направляет современную педагогику на все более широкое использование современных средств, форм, организации и методов учебной работы, стимулирующих формирование у будущих специалистов творческих качеств, воспитывающих у них потребность в образовании.

Список использованной литературы

1. Вяткин Л.Г., Железовская Г.И. Опыт развития познавательной

- самостоятельности студентов // Педагогика. - 1993. -№1. - С. 61-66.
2. Кондрашова Л.В. Процесс обучения в высшей школе. - Кривой Рог, 2000. - С. 142-143.
 3. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Справочное пособие 3 издание, стереотипное - Минск: Выш. шк., 1997. - С. 315-316.
 4. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. - Київ: Академвидавництво, 2005.-С. 139-143.

Summary

The article is dedicated to increasing of the role of students ' independent work in the system of the teaching process. The questions of the organisation of independent work and the way's of its optimisation are considered.

П.С.Литвиненко
викладач

УМОВИ ЕФЕКТИВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У статті визначено особливості розвитку> мовленнєвої культури за допомогою навчального діалогу, висвітлено ефективні умови, які сприяють процесу навчання.

Одне з центральних місць у теорії і практиці з сучасної методики займає проблема педагогічного спілкування. Ученими доведено, що результативність навчально-виховного процесу в значній мірі визначається характером взаємодії в системі „учитель - учень” [1; 2; 3]. Спілкування побудоване за принципом діалогічної взаємодії має максимально виражений психологічно розвиваючий потенціал і забезпечує функцію формування особистості.

З позицій сучасної дидактики діалогічне навчання розглядається як особлива форма взаємодії вчителя й учня в умовах навчальної ситуації. Специфіка навчального діалогу визначається метою, умовами й обставинами їхньої взаємодії.

Львов М.Р. вважає, що діалог „це розмова двох або більше осіб” [3, с. 84].

На думку Зімньої І.А., „діалог у навчанні, або навчальний діалог - своєрідна форма спілкування. Це взаємодія між людьми в умовах навчальної ситуації, здійснюється у формі мовлення, в ході якого відбувається інформаційний обмін між партнерами і регулюються відносини між ними. Специфіка навчального діалогу визначається цілями його учасників, умовами й обставинами їхньої взаємодії” [1, с. 154]

Мовленнєва культура - це динамічне особисте навчання, яке визначає результативність взаємодії вчителя та учня, спілкування та стосунки, сприяє виявленню пізнавальної, інтелектуальної і духовної активності вчителя та учнів як основ їхнього взаємопорозуміння.

Навчальний діалог є засобом розвитку мовленнєвої культури учнів.

Організація навчального діалогу як засобу розвитку мовленнєвої культури учнів на уроках англійської мови відбувається в конкретних педагогічних умовах, які спричинені об'єктивними та суб'єктивними факторами. До об'єктивних факторів слід віднести учнівський колектив, місце, час, засоби, використані при здійсненні освіти учнів; до суб'єктивних слід віднести рівень знань, умінь та навичок учнів, рівень їх підготовки до засвоєння знань.

Беручи це за основу, можна виділити такі педагогічні умови:

1. Наявність позитивних мотивів навчання та активізація пізнавальних інтересів учнів. Пізнавальний інтерес учнів буде міцніти, якщо учень усвідомлює свій рух вперед, свої сили і можливості, а також те, що він володіє такими засобами розумової праці, які дозволяють йому швидше, результативніше вирішувати навчальні завдання, а це, в свою чергу, зміцнює інтерес і прагнення школярів до поглиблення набутих знань.

2. Забезпечення активності учасників навчального діалогу у мовленнєвому процесі.

Головне завдання вчителя полягає в тому, щоб допомогти учневі усвідомити свої досягнення в навчальній праці. Ось чому взаємодія в системі „вчитель - учень” набуває неоціненного значення. В умовах особистісно-орієнтованих технологій навчання, центральне місце займає особистість, індивідуальність, що передбачає кардинальну зміну характеру навчально-пізнавальної діяльності та включення учнів у такі ситуації, де б вони повинні були активно діяти, приймати рішення, нести відповідальність за їхні наслідки, а також передбачає відпрацювання ціннісно-особистісних орієнтирів, поглядів, світоглядної позиції основу яких складає не скільки система набутих знань, скільки можливість їх використання при розв'язанні практичних завдань.

3. Урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів.

Кожній дитині притаманні самобутні й неповторні риси та якості: темперамент, інтереси, здібності, особливості мислення, уяви, емоції, вольові дії, життєвий досвід, активність, темп роботи, швидкість засвоєння знань, умінь та навичок. Кожна вікова група дітей відрізняється індивідуальними відмінностями, що залежать від природних задатків, умов життя і виховання учнів.

Індивідуальні відмінності - це психологічні риси, що відрізняють одну людину від іншої. Формуються вони протягом життя людини, в процесі її діяльності й виховання. Але є і вроджені особливості, до яких належать типологічні риси нервової діяльності, що є фізіологічною основою темпераменту'. Властивості типу нервової системи, які відображаються у темпераменті, позначаються на динамічній характеристиці виявлення здібностей. Здібності - це психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності. Урахування індивідуальних особливостей учнів у навчанні та вихованні - це не пристосування мети і змісту навчання і виховання до окремого учня, а пристосування прийомів, методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних їх особливостей з метою

забезпечення запрограмованого рівня розвитку особистості учня. Індивідуальний підхід створює найсприятливіші умови для розвитку пізнавальних можливостей, активності, схильностей і обдарувань кожного учня.

4. Створення психологічного комфорту і позитивної морально-емоційної атмосфери на уроці.

Необхідно розглядати нові відносини в структурі педагогічного процесу, побудованого на співпраці та співтворчості. Педагогічна дія і позитивна відповідна реакція учня складають основу взаємодії учителя й учнів. Педагогічна взаємодія передбачає обмін інформацією, пізнання особистості, організацію творчої діяльності вчителя й учнів. Співпраця - це спільна сумісна діяльність вчителя й учнів на основі їх творчої взаємодії й товариських взаємовідносин. Ніщо так не підносить вихованця й не розвиває його всебічно, як позиція наставника, старшого товариша.

Умовою ефективності навчального діалогу є сприятлива психологічна атмосфера. Одним зі шляхів досягнення такої атмосфери є підвищення симетричності діалогу, тобто така його рольова регламентація, за якої можливості учня в ініціативній поведінці, прийнятті лідерської ролі, активному впливі на хід діалогу були б прирівняні до можливостей учителя. Діалог, у якому учень, не побоюючись санкції з боку вчителя, аргументує свою позицію, є найбільш розвиваючим. У старших класах школи й у профтехучилищах такий режим діалогу найбільш бажаний, з огляду на інтелектуальну зрілість учнів і їхнє прагнення до активного самовизначення.

Чи не суперечить така вимога до організації діалогу вчитель-учень сутності навчання і вихідній, притаманній для цього діалогу асиметрії? Ні, не суперечить. Залишаючись асиметричним, власне кажучи, на своєму глибинному рівні, діалог вчитель-учень може мати безліч реалізацій, причому деякі з них можуть будуватися цілком симетрично. Керівна роль вчителя в процесі навчання і надоку чливе менторство з постійним підкресленням своєї домінуючої позиції це різні речі. Високий рівень педагогічної майстерності допускає приховані, непрямі форми педагогічного впливу, за яких керівництво педагога діями учня виступає в завуальованому вигляді.

Леонтьев А.А. вважає, що керівна роль вчителя в діалозі тільки зовні суперечить його побудові на засадах партнерства. Насправді ж якість педагогічного керування тим вища, чим більшу активність і самостійність може проявляти учень у запропонованому вчителем регламенті навчального діалогу [2, с. 154].

5. Важливою умовою розвитку особистості учня, оволодіння ним міцним знанням є створення сприятливої емоційної атмосфери навчання.

Емоційна сприятливість визначає самопочуття особистості в колективі.

Вчитель не лише забезпечує умови, але й розробляє методи досягнення цих цілей, при яких вони були б засвоєнні учнями. Він не лише оцінює результати навчально-виховної роботи, але й сприяє розвитку у школярів здібності до самооцінки. Вчитель у процесі взаємодії з учнями виконує дві функції:

- а) буде предметний зміст діяльності школярів;
- б) визначає форму їх сумісної діяльності.

В основі реалізації цих функцій треба забезпечити активність та самостійність учнів у навчальній та не навчальній діяльності.

Таким чином, гуманізація педагогічного процесу можлива за умови, якщо вчитель:

- а) ставить учня в позицію активного суб'єкта навчання, здійснюваного у загальній схемі колективної роботи класу;
- б) розвиває здатність учня до самоуправління своєю діяльністю;
- в) організовує процес навчання на основі творчої взаємодії (діалогу) з учнями.

Ефективність взаємодії визначається й тим, як педагог володіє засобами взаємопорозуміння, до яких належать переконання, наслідування, навіювання.

Переконання - це процес логічного обґрунтування якоїсь думки або висновку. Переконання припускає таку зміну свідомості учня, яка створює готовність захищати точку зору та діяти відповідно до неї. У діалозі сховані правдиві можливості зміни психології людей.

Наслідування спрямоване має напрямок на відтворення індивідуумом визначених рис поведінки, дій, вчинків.

Навіювання - одна з властивостей людської психіки. Найбільш високе навіювання у дітей. Навіювання, як один з процесів взаємодії людей у спілкуванні, може бути прямим та переносним.

6. Забезпечення стійкості широкого використання діалогу у навчальному процесі.

Саме систематичне використання отриманих знань сприяє їх міцності. Учні повинні розуміти сучасні проблеми навколишнього середовища, усвідомлювати їх важливість для всього людства, своєї країни та виявляти ділову активність при розв'язанні життєвих ситуацій.

Список використаної літератури

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. - М., 1991.-206 с.
2. Леонтьев А.А. Педагогическое общение // Новое в жизни, науке, технике. Серия „Педагогика и психология”. -№1. - М.: Знание, 1979. - 314 с.
3. Львов М.Р. Вопросы теории речевой деятельности // Иностранный язык в школе. - 1985. - №6. - С. 83-88.
4. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранного языка. -М., 1981. - 157 с.
5. Олейник Т.И. Ролевая игра в обучении диалогической речи // Иностранный язык в школе. - 1989. -№1. - С. 31-35.

Summary

The article examines the peculiarities of the development of speaking activity by means of dialogic speech It has been showed all conditions which made the process of study more effective.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядаються умови використання інтерактивних технологій та їх роль для підвищення ефективності навчального процесу. Основна увага приділяється навчальному проекту як одному з видів інтерактивних технологій.

Зміни в сучасній освіті та суспільстві зумовили необхідність використання інтерактивних технологій навчання. Запровадження таких технологій сприяє розвитку компетентностей студентів та підвищенню їх навчальної, а в подальшому й життєвої активності.

Термін „інтерактивна педагогіка” було введено німецьким дослідником Гансом Фріцем. На його думку, метою інтерактивного процесу є зміна і поліпшення моделей поведінки його учасників. О.Пометун трактує інтерактивність у навчанні ж здатність до взаємодії, навчання в режимі бесіди, діалогу, дії. У процесі такого навчання той, хто навчається, тобто студент, є не лише слухачем, спостерігачем, а й активним співучасником того, що відбувається [4, с. 133-135]. Адже інтерактивні технології - це рівноправні партнерські стосунки між викладачем і студентом, співпраця студентів, орієнтація навчання на результат і набуття студентами життєвих компетентностей. Завдяки інтерактивним технологіям змінюється роль викладача в навчальному процесі. Тепер він не транслятор знань, а помічник, наставник у здобутті та накопиченні знань. Викладач працює ж радник, який відповідає на запитання студентів, або може бути співрозмовником та учасником процесу навчання. Завдання викладача полягає у створенні сприятливих умов для розвитку ініціативи та підвищення активності студентів. Змінюється також і роль студентів: вони навчаються спілкуватися у спілкуванні, є комунікаторами та відповідають за своє особисте навчання. Все це підтверджує необхідність використання різноманітних інтерактивних технологій.

У зв'язку з цим, метою статті є дослідити умови використання інтерактивних технологій, які сприяють підвищенню ефективності вивчення іноземної мови в навчальному процесі. Згідно з метою завданнями статті є проаналізувати зміст інтерактивних технологій, виділити їх види та розглянути навчальний проект ж один із видів інтерактивних технологій.

Вивчення іноземної мови буде більш ефективним за умови використання інтерактивних технологій та дотримання при цьому таких видів інтерактивного навчання: корпоративне навчання (у малих групах чи парах, що об'єднані спільною навчальною метою), фронтальне навчання (одночасна спільна робота

всієї групи), навчання в грі (побудова навчального процесу шляхом включення студентів до гри), навчання в дискусії (широке спільне обговорення спірного питання, що сприяє розвитку критичного мислення, дає змогу визначити власну позицію, формує навички обстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми) [3, с. 156-163]. Для забезпечення успішного засвоєння матеріалу, інтелектуального розвитку студентів, створення творчої атмосфери використовують метод навчальних проектів, який є самостійною роботою студентів під час розв'язання певного завдання під керівництвом викладача. Результати навчального проекту реалізуються у дискусії, рольовій грі тощо. Дуже важливим є той факт, що студенти вчаться працювати в групі, допомагати та підтримувати одне одного, відшукувати інформацію з різних джерел, оформлювати матеріал та презентувати його, оцінювати свою роботу на фоні інших, порівнювати свій власний рівень володіння мовою, застосовувати набуті знання на практиці.

Специфіка проектів полягає в тому, що вони завжди міжпредметні. Для участі в проекті студентам необхідні:

- знання та володіння методами дослідження (аналіз літератури, збір та обробка інформації, обґрунтування отриманих результатів);
- володіння комунікативною компетенцією, вміння доводити та відстоювати свою точку зору;
- вміння самостійно працювати з метою вирішення поставлених у проекті завдань;
- вміння організовувати, планувати та керувати своєю власною діяльністю [1, с. 34-36].

На етапі презентації проекту студенти вчаться критично мислити, розв'язувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, зважуючи альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусії, спілкуватись з іншими людьми.

При підготовці проекту слід дотримуватися таких вимог:

1. Тема проекту повинна бути актуальною, цікавою для розглядання і мати практичну значущість.
2. Викладач повинен підготувати запитання та завдання, сформулювати мету⁷, розробити план роботи над проектом.
3. Викладач пропонує список джерел додаткової інформації.
4. Формування груп, визначення лідерів та обговорення плану роботи відбувається за участю викладача та студентів.
5. Під час підготовки проекту можливі консультації групи з викладачем щодо дослідження або презентації.
6. Презентація та захист проекту.
7. Оголошення підсумків та їх обговорення.

Для роботи над проектом створюються тимчасові групи по 4-5 студентів. Групи є мобільними і на кожний новий проект їх склад змінюється, що дає можливість змінювати свою позицію в групі (лідер, консультант, рядовий член команди) [2, с. 202-213].

Теми проектів повинні бути пов'язані з матеріалом заняття та можуть виступати як підсумкова форма роботи. Один із таких проектів „Мій журнал”

здійснюється протягом навчального року. Щотижня або один раз на два тижні студенти отримують письмове завдання висловити свою думку з теми, яку вивчають. Оцінка за це завдання виставляються не стільки за граматично правильно оформленні речення, скільки за цікаві ідеї, оригінальні думки, нестандартне мислення. Таким чином студенти вчаться викладати власні думки в письмовій формі, логічно будувати вислів, робити висновки. Журнал може слугувати засобом зворотного зв'язку між викладачем та студентом: студенти можуть поставити запитання викладачу, яке вони не наважуються поставити в усній формі.

Як свідчить досвід викладання, впровадження деяких навчальних проектів є ефективним на старшому етапі (4-5 курси), оскільки студенти мають певний власний досвід дослідницької та навчальної діяльності, сформовану іншомовну комунікативну, професійну компетенції та навички самостійної роботи.

Одним із проектів, який сприяє вдосконаленню професійно- комунікативної компетенції, є проект „Бути вчителем”. Кожному студенту пропонується розробити свої власні завдання з теми, яку вивчають, або до тексту, презентувати та апробувати їх на уроці з наступним аналізом та обговоренням цих завдань з точки зору методики. Сенс такого виду діяльності полягає в тому, щоб студент розумів мету завдання та міг її досягти. Крім того доведено, що в студента, який навчає інших, спостерігається найвищий рівень засвоєння матеріалу (90%) [5].

Цікавим був досвід з використання в рамках лексичної теми „Молодь” проекту „Конфлікт: причини, наслідки та розв'язання”. Для підготовки проекту було створено три робочі групи (3-4 студенти), які повинні були співпрацювати та обрати відповідальних (лідерів), розробити спільний план дій. Кожна група на чолі з відповідальним та викладачем окреслила коло питань та завдань, які необхідно вирішити в ході роботи над проектом. Презентація відбулася у вигляді дискусії. Перша група, яка займалася дослідженням причин конфліктів, представила результати своєї роботи наочно із застосуванням таблиць і схем. В аналізі причин конфліктів брали участь усі студенти цієї групи, а відповідальний виконував роль ведучого, який спрямовував хід обговорення та підбив підсумки наприкінці виступу. На основі результатів та висновків першої групи щодо причин виникнення конфліктів друга група розповіла про те, до яких наслідків вони можуть призвести. Третя група виступила в ролі психологів і дала поради стосовно вирішення конфліктів або запобігання їм. Під час дискусії викладач був не лише спостерігачем, а й рівноправним учасником, а в разі виникнення труднощів - помічником. Заключним етапом був аналіз та спільне обговорення студентами й викладачем результатів роботи над даним проектом.

Такий проект має певні переваги. По-перше, це актуалізація усіх набутих лексичних та граматичних знань. По-друге, у такому виді роботи реалізується принцип міжпредметних зв'язків. По-третє, інтерактивне навчання, а в нашому випадку проект, дозволяє різко збільшити процент засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість студента, а й на його почуття, волю тощо (демонстрація проекту - 30% засвоєння, дискусія - 50%).

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що це - співнавчання, в якому студент та викладач є рівноправними учасниками освітнього процесу. Інтерактивні

методи орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, дозволяють студентам аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу і таким чином зробити його більш доступним. Завдяки цьому студенти вчать формулювати власну думку, правильно її виражати, доводити власну точку зору, аргументувати й дискутувати. Крім того, застосування цих технологій дає студентів можливість моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації і переживати їх.

Проектна технологія дозволяє реально впливати на розвиток особистості студентів, підвищення їх мотивації і навчальних досягнень, на формування в них необхідних компетентностей.

Список використаної літератури

1. Герцик Ю., Лукина А. Формирование компетентности школьников в сфере познавательной деятельности // Відкритий урок. - 2004. - №17-18. - С. 34-36.
2. Зіннуров Е. Робота над проектами у вивченні англійської мови // Антологія адаптованого досвід}. Або для чого існують програми освітніх обмінів. - Рівне, 2004. - 388 с.
3. Куріш С. Комунікативний підхід у викладанні іноземної мови // Антологія адаптованого досвіду. Або для чого існують програми освітніх обмінів. - Рівне, 2004. - 388 с.
4. Пометун О. До питання досвіду впровадження інтерактивних технологій // Антологія адаптованого досвіду. Або для чого існують програми освітніх обмінів. - Рівне, 2004. - 388 с.
5. Пометун О. та інші Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук, метод, посібн. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. - К.: Видавництво А.С.К., 2003. - 192 с.

Summary

The article is dedicated to the research of using interactive technology and its importance for the effectiveness of the educating process. Writing a project or an essay is focused on.

А.Г.Малыгин
преподаватель

ИНТЕГРАЦИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ДИДАКТИЧЕСКУЮ КОНЦЕПЦИЮ

У статті розглядаються проблеми інтеграції прагматичної лінгвістики у дидактичну концепцію викладання іноземних мов за кордоном. Зазначені аспекти прагма-функціональної концепції, які вишивають на викладання іноземних мову Європі.

При развитии аудиолингвистического и аудиовизуального методов обучения важный импульс дают прагматические рассуждения о применении иностранного языка

в повседневных ситуациях и о первенстве устной речи над письменной, что и постулирует коммуникативная дидактика.

Одной из трудностей, которую не может преодолеть аудиолингвистический метод в своей дидактической концепции, является противоречие между употреблением речи при данной целевой установке и лингвистической базой (структурализмом), которое выравнивается при анализе и описании языковой формы. Часто это приводит к тому*, что в учебниках, основанных на аудиолингвистическом и аудиовизуальном методах, язык диалогов неестественен и, если можно так выразиться, ощущается „деревянным”. Однако учебный материал правильной грамматики любой ценой заставляет обыгрывать естественные языковые ситуации, а упражнения исключительно концентрируются на защите правильной литературной речи.

Для решения этой дилеммы дидактики иностранного языка поскольку в 60-е годы создавалась новая лингвистическая база на основе прагматической лингвистики или теории речи.

Необходимо отметить, что прагматическая лингвистика рассматривает язык не как систему форм, а как аспект, учитывающий человеческий фактор. По мнению ряда ученых (Дж.Остин, Дж.Сирл и др.), она исследует: что люди делают с языком, когда они пользуются им, общаясь друг с другом [2]. При этом, прежде всего, речь идет об анализе речевого акта [3].

Основными вопросами, на которые отвечает прагматическая лингвистика являются следующие: Как можно намерения или цели говорящего систематически описать и классифицировать?; Как следует переводить намерения говорящего?; Какие различительные возможности имеются для понимания определенного намерения говорящего при совершенно неопределенном языковом представлении образца?; Что оказывает влияние на выбор языкового представления образца в конкретной языковой ситуации?; Какие воздействия могут быть задействованы собеседником?

Прагматическая лингвистика представляет возможным развивать такую концепцию обучения языку*, целью которой является быстрое и надежное применение лингвистических знаний на уроках по освоению повседневных коммуникативных ситуаций.

В частности, систематика намерения говорящего, исходящая из прагматической лингвистики, играет важную роль в дидактике иностранного языка и влияет на определение цели обучения, образование и форму учебного материала.

Так, например, намерение говорящего „выражать удовольствие / неудовольствие” относится к распространенной категории „способа выражения установки оценки и является частью лежащей в основе речевого акта стилистической оценки-комментария”.

Когда говорят: *Я нахожу эту картину отвратительной!*, то намерением говорящего является „неудовольствие”. При этом не только говорят, но и оценивают или соответственно комментируют картину, т. е. совершают речевой акт „оценки-комментария”.

Намерение говорящего „выражать неудовольствие” можно формулировать совершенно различными языковыми средствами:

- *Я нахожу эту картину отвратительной!*
- *Картина мне определенно не нравится.*

- *Ужас!*
- *Разве вам нравится эта картина?! и т. д.*

Какое языковое средство при этом следует выбрать в данной языковой ситуации, зависит от того, как относится говорящий к тому, с кем он разговаривает (с хорошим знакомым или незнакомым человеком, с соотечественником или с иностранцем), стоит ли он непосредственно перед картиной или он о ней просто говорит (ее нет рядом).

Для изучения иностранного языка имеет значение, что в одном случае требуется мало слов (*Ужас!*) а в другом случае необходима более сложная фраза (*Разве вам нравится эта картина?!).*

Из этого можно развить циклическую прогрессию развертывания речи:

Выражение неудовольствия

1- я ступень

Ужас! Некрасиво!

2- я ступень

Я нахожу эту картину некрасивой.

3- я ступень

Картина мне определенно не нравится!

4- я ступень

Разве вам нравится эта картина?!

Поскольку каждый говорящий в данной речевой ситуации исходит, смотря по обстоятельствам, из специфической комбинации такого речевого акта или соответственно плана беседы, создается впечатление, что посредством прагматической лингвистики возможно точное планирование преподавания иностранного языка по лингво-функциональным категориям.

Прагма-функциональная концепция относительно быстро приобрела успех в Европе в области преподавания иностранных языков для взрослых. Те, кто в Европе изучают, будучи взрослыми, иностранный язык вне школы, связывают с этим, в общем, довольно определенные профессиональные или личные представления. Например, они хотят побеседовать с деловым партнером или во время отпуска в качестве туриста хорошо ориентироваться в зарубежной стране. С помощью функциональной концепции можно относительно быстро настолько овладеть основами соответствующего иностранного языка, насколько это необходимо для элементарного понимания.

На подобных лингводидактических посылах, которые „проталкиваются” через Совет Европы и поощряются им, строится политика в области иностранных языков в течение последних 20-ти лет. При этом эта политика направлена прежде всего на определение элементарного уровня (так называемого уровня контактного порога) понимания иностранного языка, который установлен для почти всех европейских языков.

Отличительной чертой прагма-функциональной концепции является изменение грамматической прогрессии. Взаимодействие намерения говорящего с образцом речи различной сложности делает возможным создание циклической прогрессии при помощи развития языковой способности выражения.

Так, намерение говорящего „высказывать желание” можно выразить легко или

сложно, например, при покупке одежды:

-*Я хочу приобрести костюм.*

— *Покажите, пожалуйста, костюмы.*

-*Где я могу посмотреть костюмы?*

— *У вас есть костюмы?*

— *Не могли бы вы мне показать костюмы?*

—*Пожалуйста, костюм!*

— *Могу ли я померить костюм?*

— *Я очень хотел бы приобрести костюм.*

-*Принесите мне вон тот! (если можно показать на костюм).*

-*Не будете ли столь любезны показать мне костюмы?!*

(Последней формой можно, например, выразить по отношению к продавцу преувеличенную вежливость, нетерпение или иронию.)

Ясно, однако, что отдельные формулировки употребляются в языке различно как и по количеству слов, так и по сложности построения фразы.

Легко строится и часто употребляется, например, фраза: *Я хотел бы* + прямое дополнение, а также более сложная языковая структура: *Я хотел бы приобрести костюм*. Наиболее употребительным выражением является: *Не будете ли столь любезны...*

При изменении грамматической прогрессии в прагма-функциональной концепции в ходе языкового курса рекомендуется вводить такие формы „выражения желаний”, как: сначала: *Я хотел бы...*, затем: *Я очень хотел бы* (а на занятии с хорошо успевающими студентами возможен также вариант: *Не будете ли столь любезны...*); а также искать другие языковые возможности высказывания мнения. Такой способ помогает переводу большей части разговора в игру. Происходит учебная прогрессия.

Но не только грамматическая прогрессия изменяется в прагма- функциональной концепции. Также будет изменяться и нагрузка всего учебного материала по грамматике. Для общения в повседневной ситуации необходимо овладеть не только всей грамматикой, но и активной лексикой. Можно, например, заменять пассивные конструкции другими, более легкими структурами (например, безличной конструкцией). Диалогическая речь имеет принципиальную тенденцию отдавать предпочтение простым построениям предложения и расположению предложений в „нанизанный ряд”.

„Способность к повседневному общению” также означает, что можно научиться понимать собеседников, говорящих на иностранном языке, слушать и постигать радио- и телепрограммы, читать газеты. В области восприятия на слух, понимания прочитанного текста отчасти необходимы знания и других грамматических явлений для включения их в процесс восприятия (для идентификации значения - устного или письменного - выражения). Поэтому необходимо развивать специфическую дидактику и методику восприятия на слух и понимания прочитанного текста.

В *контактном пороге* находится также каталог тем (так называемые „специфические представления”), из которых и получается повседневное общение и которые составляют основу структуры и классификации элементарного содержания запаса слов. Приведем некоторые примеры.

Пример 1. 1. Личные данные - информация о данном лице. 2. Жилище. 3.

Окружающая среда. 4. Поездки и транспорт. 5. Продовольствие. 6. Покупки и предметы потребления. 7. Общественные и частные услуги. 8. Двигательные функции и мировосприятие человека. 9. Работа и профессия. 10. Образование и школа. 11. Здоровье и гигиена. 12. Иностраный язык. 13. Свободное время и досуг. 14. Межличностные отношения и контакты. 15. Актуальность - темы, представляющие общие интересы [4].

Отдельные разделы можно всегда расчленить дальше:

Пример: 1. *Личные данные* - информация о данном лице

- 1.1. Имя
- 1.2. Адрес
- 1.3. Телефон
- 1.4. Дата рождения, место рождения
- 1.5. Возраст
- 1.6. Пол
- 1.7. Семейное положение
- 1.8. Гражданство
- 1.9. Происхождение
- 1.10. Профессиональная деятельность
- 1.11. Вероисповедание
- 1.12. Семья
- 1.13. Интересы и наклонности
- 1.14. Характер, темперамент
- 1.15. Внешний вид.

Распределение темы на более мелкие подтемы должно быть сопровождено точными рекомендациями и содержать элементарный лексический запас слов и запас слов конструкции [4].

Важным методом прагма-функциональной концепции является также анализ ролей, которыми нужно овладеть в процессе изучения иностранного языка. Такой анализ ролей особенно полезен и важен там, где изучение иностранного языка происходит во время пребывания в стране изучаемого языка или соответственно само осуществляется в стране изучаемого языка.

Пример 2. Анализ ролей - обучение взрослых (европейская зарубежная страна)
Пребывание в среде изучаемого языка:

- актив для овладения ролью;
- ролевые ситуации, которыми необходимо овладеть;
- клиент - продавец;
- клиент - обслуживающий персонал, напр., на почте, в банке, на бензозаправочной станции;
- клиент, гость - обслуживающий персонал, напр., официант;
- гражданское лицо - официальное лицо, напр., таможенник, полицейский;
- пациент - врач, персонал больницы;
- пассажир - персонал, напр., проводник, шофер такси;
- пешеход - автомобилист;
- пешеход - автомобилист;
- автомобилист - попутчик, напр., путешествующий автостопом;

- приглашенный - хозяин;
- сосед - сосед, напр., сосед по комнате, попутчик в транспорте,
- зритель - слушатель - докладчик, напр., гид, лектор, диктор;
- собеседник - собеседник, напр., при обмене мнениями;
- искатель информации - предоставляющий информацию, напр., местный житель;
- искатель информации - обслуживающий персонал, напр., вокзала, автостанции.

В концепциях, которые развивались ранее, перед коммуникативной дидактикой, особенно в грамматико-переводческом и аудиолингвистическом-аудиовизуальном методах, при развитии учебной прогрессии грамматике предоставлялась ведущая роль, все остальные факторы, например, содержание, темы, ситуации ит. д., находились у нее в подчинении. При закладке грамматической прогрессии принцип нарастающей комплексности языковых форм являлся авторитетным.

В прагма-функциональной концепции грамматика лишилась своей ведущей роли. Знания грамматики не являются больше, как утверждает современная лингводидактика, единственной целью знания иностранного языка. При сооружении учебной прогрессии наряду с грамматикой теперь и другие факторы играют равные роли:

- намерения говорящего (из которых выводится грамматика);
- роли - ситуации;
- темы - содержание (из которых определяется словарный запас);
- тексты.

В соответствии новым учебным программам и учебной прогрессии, распределение грамматических тем выдвигает на передний план занятия по языковым ситуациям или соответственно языковое оформление роли, изображение определенной темы, новый учебный объем словарного запаса или выработку текста на слух или на чтение.

Необходимо подчеркнуть, что в прагма-функциональной концепции грамматика связана с намерением*м говорящего и фактически влияет на факт употребления бытовой речи.

Исходя из прагма-функциональной концепции относительно систематической грамматической прогрессии, главной проблемой является то, что учебные пособия, основанные на грамматико-переводческом и аудиовизуальном / аудиолингвистическом методах, плохо соотносятся со спецификой целевой группы. Последовательность и важность языковых намерений, которые определяют языковую прогрессию, тем не менее зависят от коммуникативных потребностей каждой отдельной учебной группы. Поэтому установка прогрессии языкового намерения в этих учебных пособиях достигается относительно произвольно, что приводит к „скачкам и дырам”.

Связь *намерение говорящего + роли / ситуации + тематика + грамматика* также недостаточно гибка, хотя и понятна, т. к. отвечает часто встречающимся естественным положением дел - конъюнктуре.

В первой фазе развития функциональной концепции некоторые лингвисты

пытаются изложить все „естественные” связи грамматики, намерения творящего и тематики или соответственно языковой ситуации в диалогах. Они настаивают при этом на влиянии принципа аудиолингвистического / аудиовизуального метода (например, преимущества устного над письменным).

Однако в этом отчетливо проявляется ограниченность такой методики:

1. Не каждая грамматическая программа имеет „естественного” партнера в области намерения языка и тематики.

2. Многие грамматические программы составлены в диалогической речи, в разговорной речи, которая уже не употребляется, поэтому выглядят неестественно в „недиалогических” местах речи. Если их „упаковывать”, они приобретают вид искусственно-синтетического диалога, что является характерным для учебников, базирующихся на аудиолингвистическом методе.

3. В повседневных разговорных ситуациях представляется недостаточным только четко понимать речь и набрасывать план диалога- образца (к грамматической программе), нужно также многократно включать упражнения по чтению, прослушиванию и письму для отработки соответствующей бытовой ситуации.

4. Чтение в функциональной концепции ставит своей целью понимание бытовых повседневных текстов. Таковыми текстами являются:

а) тексты повседневного оборота, регулирующие быт:

объявления, извещения, инструкции по обслуживанию, знакомства, расписания движения транспорта, формуляры, карты, прейскуранты, программы, рецепты, рекламные щиты, ресторанные меню, телефонные книги; дорожные знаки, сводки погоды и т. д.;

б) вещественные тексты информационного характера:

знакомства, доклады, подписи под картинками, письма, толкование к графикам / статистике, листовки, путеводители, комментарии, письма читателей, словари, новости, плакаты, программы, проспекты, крупные заголовки, агитационные листовки и т. д.

Различные типовые условия обучению иностранному языку и предпосылки, которые приводят в учебный процесс различные учебные группы, требуют открытой и гибкой методической концепции, принимающей во внимание специфические условия учебной группы и специфические культурные традиции обучения. Это позволяет указывать на отдельные дидактические и методические принципы, которые, имея в виду каждую отдельную учебную группу, должны варьироваться и комбинироваться:

1. Определенная ориентация учебного процесса по содержанию, которое представляет определенный интерес для учащегося и поможет ему в дальнейшем ориентироваться в иноязычном окружении.

2. Активизация учащегося: учащийся не должен пониматься как „пустой сосуд”, который должен „наполняться” знаниями, но как активный партнер в учебном процессе, которого следует побуждать к сознательной учебе и креативному общению на иностранном языке. Развитие стратегии понимания текстов на иностранном языке и способность свободно высказываться, подготовиться не только к общению в реальной ситуации, но и само служит учебной коммуникации.

Учебный процесс таким образом сливается с объектом обучения на уроке (например: *Как я могу в незнакомом тексте ориентироваться в важной информации? Как нашумевшим образом выявить наиболее необходимые новые слова?* и т. д.).

3. Изменение социальной формы урока: традиционный фронтальный урок (в котором учитель читает и ученики только потом что-то говорят, когда их спрашивают) расширяется при помощи различных форм самостоятельной работы, а также работы в парах и в группе (в зависимости от возможностей учебной группы и целевой установки урока).

4. Роль учителя тоже видится по-новому. Учитель скорее „помощник в учебном процессе”, чем посредник в передаче знаний или „технический медиум”.

5. Изменение концепции учебного материала. Система обучения не должна быть закрытой и запрограммированной, и учебные материалы должны принимать во внимание цели и потребности соответствующей учебной группы, и изменяться, расширяться и дополняться в соответствии с этими потребностями.

Прагма-функциональная концепция устойчиво влияет на преподавание современных иностранных языков в Европе - особенно в области образования взрослых. К середине 80-х годов в Европе были опубликованы учебники „нового поколения”, которые составлялись исходя из различных посылок, основанных на принципах этой концепции.

Список использованной литературы

1. Allgemeiner Deutscher Neuphilologenverband [ADNV]. - Mittlungsblatt, 1951.
2. Austin, John L. How to do things with words. - Oxford. Clarendon Press, 1962.
3. Searle, John R. Speech acts. - Cambridge. University Press, 1967.
4. Baldegger, Markus; Muller, Martin; Schneider, Gunther. Kontaktschwelle Deutch als Fremdsprache. -Munchen. Langenscheidt, 1980.

5. Neuner, Gerhard; Schmidt, Reiner; Wilms, Heinz; Zirkel, Manfred. Deutsch aktiv, Bd 1. - Berlin, Munchen. Langenscheidt, 1979.

Summary

The article deals with the integration of pragmatic linguistics into the didactical conceptions of foreign language teaching at secondary schools abroad. Some aspects of pragmatic functional conception which influence a foreign language teaching in Europe are mentioned.

Я.Ю.Новікова
викладач

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ СТУДЕНТІВ СПІЛКУВАТИСЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Стаття присвячена використанню дидактичної гри як одного з активних методів викладання іноземної мови у процесі навчання. Ігровий метод розглядається з точки зору педагогіки та методики викладання іноземних мов, а також психології та філософії. У статті надається перелік основних видів ігор та педагогічних умов, необхідних для їх успішного проведення.

В умовах перебудови системи освіти та вдосконаленням навчально-виховного процесу в цілому актуальним є реформування вищої освіти, одним з пріоритетних напрямів якого, згідно з Державною національною програмою „Освіта” (Україна ХХІ століття), є оновлення її змісту, запровадження ефективних педагогічних технологій, що значно посилює інтерес педагогів до нових або модернізованих методів навчання. Великого значення набуває питання підвищення професіоналізму майбутніх фахівців, які б в достатній мірі володіли іноземною мовою, що є можливим за умови підвищення рівня мотивації студентів та активного залучення їх до навчально-пізнавальної діяльності. Активізацію ж цієї діяльності пов’язують насамперед із новими формами, методами та засобами навчання, що отримали назву „активних”. Одним з таких методів є дидактична гра.

У філософії гра, як самостійне явище культури - це насамперед діяльність, створена для управління поведінкою та розвитком її учасників, а також засіб формування у них власного „Я” та можливість відшукати своє місце в суспільстві.

Особливо ефективним є використання ігор саме в навчанні іноземної мови, адже „всі мовленнєві навички, в тому числі і продуктивні, людина отримує через постійне спілкування та читання, тому навчання має включати елемент, який відображає цей аспект природи мови” [2, с. 48].

З точки зору психології слід підкреслити таку важливу роль дидактичної гри у процесі навчання як приведення в дію механізмів мотивації, що стимулює активність учнів і, таким чином, сприяє підвищенню ефективності навчання іншомовного мовлення. „Створення цікавих, емоційно забарвлених ситуацій допомагає підтримувати інтерес учнів, заохочує їх до участі в запропонованій діяльності, а

пов'язаний з емоційними переживаннями матеріал переходить зі свідомого „шару” у підсвідомий” [2, с. 48-49].

Основна дидактична цінність ігрового методу в тому, що він відкриває перед студентами пізнавальні можливості, які не доступні їм за інших умов. У грі відбувається „максимальне зближення процесів навчання і реального спілкування за такими найважливішими параметрами як комунікативно- вмотивована поведінка вчителя та учнів і предметність процесу спілкування, що забезпечується ретельним відбором комунікативно-мовленнєвих намірів, тем, ситуацій, які віддзеркалюють інтереси та потреби учнів” [3, с. 39]. Так, у діловій грі відтворюється предметний та соціальний зміст майбутньої професійної діяльності спеціалістів. Будучи відтворенням контексту майбутньої праці, розгортання ділової гри залишається процесом педагогічним, спрямованим на досягнення цілей навчання та виховання. У грі студенти засвоюють знання, закріплюють уміння та навички не заради них самих, а в реальному процесі підготовки й прийняття рішення, у функції засобу виконання ігрових і навчальних дій, а через них - і дій професійних.

Вітчизняні дослідники розглядають дидактичну гру як процес планування, організації, постановки та розв'язання конкретних проблем, а також контролю діяльності студентів з боку викладача. Вчені-дидакти, які розробляють дану проблему, підкреслюють таку характерну властивість навчальної гри, як її двоплановість, суть якої у тому, що учасник гри потрапляє в нібито реальні життєві ситуації, з яких він має самостійно знайти вихід, використовуючи при цьому усі здобуті раніше вміння та навички. „Саме ігрові методи значно полегшують засвоєння складних граматичних конструкцій, розширюють словниковий запас і дають можливість оволодіти необхідними комунікативними навичками” [2, с. 48-49]. З іншого боку, ці ситуації є умовними, що знімає емоційну напругу та дозволяє мислити творчо. Таким чином, „з використанням ігор засвоєння навчального матеріалу учнями проходить легше й ефективніше” [1, с. 13].

Використання дидактичних ігор у практиці вищих навчальних закладів набуває все більшого значення. Питаннями розвитку професійних умінь майбутніх вчителів іноземної мови займалися такі філологи як О.І.Близнюк, Л.С.Панова, Н.А.Ігнатюк, Л.П.Гапоненко та інші. На їх думку, використання ігор під час навчання іноземних мов сприяє насамперед підвищенню рівня мотивації студентів, а також мимовільному запам'ятовуванню мовного матеріалу і формуванню міцних навичок усного мовлення.

До основних видів ігор можна віднести:

- рольові;
- ділові;
- кросворди;
- складання тексту з частин;
- ігри з малюнками;
- командні ігри;
- ігри в колі;
- ігри на здогадку;
- ігри-знайомства та ін.

Велике значення має ретельна розробка проведення тої чи іншої гри. „Ситуації та дискусії повинні бути підготовлені й організовані, щоб забезпечити реальну участь

учнів. Дуже важливо, обираючи гру, враховувати як лінгвістичний рівень групи, так і спосіб, у який найкраще організувати гру” [2, с. 49-50]. Процес формування умінь студентів спілкуватися іноземною мовою за допомогою дидактичних ігор буде успішним при забезпеченні таких педагогічних умов:

- вдало обрана тема гри;
- створення природних ситуацій, які сприяють активізації лексичних одиниць та граматичних структур;
- добровільний характер участі в грі;
- фіксованість ігрових дій системою правил і обов’язків;
- направлення гри в потрібне дидактичне русло, активізація її ходу, підтримання інтересу до гри, здійснення контролю за нею;
- обов’язковість взаємодії учнів між собою та вчителем;
- самостійність у прийнятті рішення.

Наведемо декілька прикладів.

Гра „Let’s get acquainted!”

Мета гри. знайомство викладача з новою групою та студентів між собою; створення іншомовної атмосфери з метою переведення студентів на іншомовну мовленнєву діяльність.

Викладач починає гру, називаючи своє ім’я та додаючи якусь інформацію про себе, наприклад: „My name is Yana Yuriyevna and I like English books”. Перший студент повторює слова викладача та додає кілька речень про себе: „Our teacher’s name is Yana Yuriyevna and she likes English books. My name is Ann and I am fond of dancing”. Другий студент переказує слова викладача і першого студента та розповідає про себе. Останній студент, таким чином, має запам’ятати інформацію про всіх членів групи.

Гра „My new identity”

Мета гри. відпрацювати вживання умовних речень та повторити лексику до теми „Jobs”.

Студенти отримують картки з назвами професій. Викладач пише на дошці зразок речення, яке потрібно скласти, наприклад: „If I were the president I would raise teachers’ salaries”. Студенти складають речення згідно з інформацією, отриманою на картці, вживаючи необхідну граматичну структуру.

Список використаної літератури

1. Головчицька Л.П. „Ігри як засіб формування лідера” // Іноземні мови. - 2002. - №3.
2. Кочергіна Л. „Місце і роль гри у системі навчання іноземної мови // Рідна школа. - 2005. - №3.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. - Київ: „Ленвіт”, 1999.

Summary

This article deals with the use of didactic games in the process of teaching English to University students. The method is considered from the point of view of Pedagogics, Philosophy and Psychology. The article also includes the enumeration of the main kinds of didactic games and the principal conditions of their conducting.

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ МАРАФОН У 5 І 6 КЛАСІ

У статті розглядаються актуальні питання впровадження інноваційних освітніх технологій у методиці викладання літератури. На прикладі уроку літератури в 5 класі у формі інтелектуального марафону досліджується організація інтерактивного навчання, відзначається його перевага над традиційними формами роботи.

Провідною ідеєю освіти на сучасному етапі в українській державі є гуманізація. Гуманітарна освіта є засобом формування державного етносу, розвитку особистості як найвищої цінності суспільства.

„Однією з найсерйозніших хиб нашої шкільної практики є те, що, навчаючи дітей, працює переважно вчитель”, - цю думку В.Сухомлинського можна застосувати до характеристики навчального процесу й на сучасному етапі. Життя потребує формування нового для нас типу мислення - гнучкого, рухливого, самостійного, неконформістського. Питанню розвитку творчої динамічної особистості завжди приділялася пильна увага вчених. М.М.Бахтін, Л.В.Виготський, Г.І.Ващенко, В.О.Сухомлинський та ін. розглядали у своїх працях проблеми самовиявлення дитини, розвитку її творчого мислення і мовлення, творчої уяви тощо. Сучасна методика викладання літератури має створити умови для самореалізації і самоутвердження дитини, духовного самовдосконалення. Учителю потрібно урізноманітнити структуру уроків і методів роботи, відійти від шаблонів, навчити учнів діяти творчо й самостійно, враховуючи індивідуальні властивості учнів, їхні інтереси. У контексті особистісно зорієнтованого навчання такий підхід дає змогу виявляти нетрадиційне мислення і здатність до нестандартних рішень. На допомогу приходять інтерактивні технології навчання. Інтерактивний (з англ. *inter* - взаємний, *act* - діяти) - означає здатний до взаємодії, діалогу. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, театралізованих епізодів, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Обираючи таку форму навчання, педагог перестає бути носієм суто інформаційних функцій, його роль - заохочувати школярів до самопізнання. Інтерактивне навчання також стимулює рефлексію, внутрішній діалог кожного з учасників навчального процесу, стираючи кордони між його об'єктом (учнем) і суб'єктом (учителем), заохочує до взаємодії між собою на основі організації проблемно- пошукових завдань, що спонукають до самостійного мислення.

Пропонуємо приклад впровадження нових технологій на уроках літератури в середній школі з російською мовою навчання.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ МАРАФОН

Літературна гра

для учнів 5-го класу (підсумкове заняття наприкінці року) і
6-го класу (на початку року)

Мета: перевірити та закріпити знання, що отримані під час вивчення

літературних творів;

розвивати інтерес та любов до читання, логічне мислення, вміння коротко, але аргументовано висловлювати власну думку;

форму'вати почуття колективізму, відповідальності, впевненості у власних здібностях, значущості кожної особистості для досягнення спільного результату;

сприяти моральному і естетичному вихованню.

Обладнання: виставка „Мої улюблені книжки⁵”, „Світ літературних героїв” (малюнки, поробки), кросворди, ребуси, плакати з висловлюваннями про літературу, читання, знання.

Люди перестают мыслить, когда перестают читать.

Д-Дидро

План проведення:

1. Казкова мозаїка
2. Літературний аукціон
3. Конкурс літературознавців
4. У кабінеті Пушкіна.
5. Записник
6. Імена... імена...імена...
7. Картинна галерея
8. Турнір капітанів
- 9.Інтелектуальний марафон
10. Підсумки гри

Правила гри:

У грі беруть участь дві команди. Журі веде підрахунок очок, після кожного конкурсу повідомляє про результати і коментує хід гри.

Хід гри

1. Казкова мозаїка

Якому народу належать казки?

- „Волк, улитка и осы” (франц.)
- „Почему старикам почет?” (болгар.)
- „Василиса Прекрасная” (рус.)
- „Один заработанный рубль” (груз.)
- „Волшебное кольцо” (итал.)
- „Тысяча и одна ночь” (араб.)
- „Иван - крестьянский сын и Чудо - Юдо” (рус.)

2. Літературний аукціон

Ведучий показує предмети, команди мають відгадати, кому з літературних героїв вони могли належати.

Клетка (Соловей из одноимённой сказки Г.Х.Андерсена); ошейник (Муму); роза (Терда и Кай); зеркало (злая мачеха из „Сказки о мёртвой царевны” или тролль из „Снежной королевы”); кукла (Василиса Прекрасная); ноты („Квартет”); камень (человек, который хотел украсть Коллизей, из сказки Д.Родари); „Великие Управляющие книги (волшебник Ха-Ха); синий и чёрный носок (Пеппи); банка с белилами и кисточка (Том Сойер); дудочка (Нильс)

3. Конкурс літературознавців

1. Одинаковое чередование ударных и безударных слогов в строке... (ритм)
2. Перерыв в звучании речи... (пауза)
3. Вымышленный рассказ, занимательный и поучительный... (сказка)
4. Сказки бывают волшебные, о животных и...(бытовые)
5. Основное выразительное средство звучащей речи... (интонация)
6. Художественная речь, разделённая на короткие отрезки... (стихи)
7. Прямая, свободно движущаяся речь... (проза)
8. В отличие от народных у них есть автор... (литературные сказки)
9. Изображение, в котором есть скрытый смысл... (аллегория)
10. Такое изображение неодушевлённых предметов, при котором они наделяются свойствами живых существ... (олицетворение)
11. Изображение картины природы в художественном произведении, указывает на время, место описываемых событий... (пейзаж)
12. Чаще всего начинается словами *как, как будто, словно*, помогает ярче представить описываемые предметы и явления, почувствовать настроение автора... (сравнения)

4. У кабинеті Пушкіна

Відтворити рядки віршів О.Пушкіна.

*Правду... молодица, Но царица ...,
Уж и впрямь была...: Тихомолком ...,
Высока, ..., бела, Между тем росла, ...,
И умом, и ... взяла; Поднялась —и ...,
Но зато ..., ломлива, Белолица, ...,
Своенравна и Нраву ... такого.*

(молвить, царица, стройна, всем, (молодая, расцветая, росла, расцвела, горда, ревнива) черноброва, кроткого)

„Сказка о мёртвой царевне... ”

5. Записник

Із якого твору ці рядки?

- У сильного всегда бессильный виноват... („ Волк на псарне ”)
- Чтоб музыкантом быть, так надобно уменье... („Квартет ”)
- Невежда также в ослепленье Бранит

науки и ученье,

И все учёные труды,

Не чувствуя, что он вкушает их плоды. („ Свинья под дубом ”)

- Ни огня, ни чёрной хаты...

Глушь и снег... Навстречу мне... („ Зимняя дорога ”)

- Дела давно минувших дней,

Преданья старины глубокой. („ Руслан и Людмила ”)

- Повсюду блеск, повсюду яркий свет... („ Детство ”)

- Шелестят зелёные серёжки, и горят серебряные росы.

(„ С добрым утром ”)

6. Імена... Імена... імена...

Команди отримують картки: на перших написані імена, на других - по батькові,

на третій - прізвища. Необхідно правильно їх поєднати.

Пушкин Александр Сергеевич
Лермонтов Михаил Юрьевич Крылов
Иван Андреевич Тютчев Фёдор
Иванович Фет Афанасий Афанасьевич
Есенин Сергей Александрович Бунин
Иван Алексеевич Паустовский
Константин Георгиевич

7. Картинна галерея Пізнай літературного героя.

1. Он действительно жил в Германии в XVIII-ом веке и имел титул барона. Участвовал в русско-турецкой войне. После поселился у себя в имени и сыскал славу великолепного рассказчика и „самого правдивого человека”⁵ на свете. (Барон Мюнхгаузен)

2. Его можно сравнить с богатырём: двенадцати вершков роста, работает за четверых, наделён необычайной силой, дело спорится в его руках. Свои обязанности выполняет очень исправно. Славный он мужик, и не будь его несчастье, всякая девка охотно пошла бы за него замуж. (Герасим)

3. Это девятилетний мальчик, который живёт в городе Санкт-Петербург. Его воспитывает тётя. Больше всего на свете он не любит ходить в школу. Ему очень нравится девочка по имени Бекки. (Том Соьер)

4. Это маленькая девочка, которая очень любила одного мальчика. Они выращивали розы у себя на подоконнике, с большим удовольствием слушали бабушкины сказки. Когда с её названным братом случилась беда, девочка отправилась на его поиски. Все люди и животные, которые встречались на её пути, помогали ей, потому что уважали её за смелость, доброе и любящее сердце, верность и преданность. (Герда)

8. Турнір капітанів

Капітани мають назвати авторів і їхні твори. Перемагає той, хто назвав правильно більше книжок.

9. Інтелектуальний марафон

1. Страна, в которой родился Андерсен. (Дания)
2. Автор „Муму”. (И.Тургенев)
3. Имя девушки, в которую влюблён Герасим. (Татьяна)
4. Где спрятана сила Черномора? (В бороде)
5. Что делает „кот учёный”, когда идёт налево? („Сказку говорит”)
6. Какого цвета были чулки у Пеппи? (Синий и чёрный)
7. Соперники Руслана -Рогдай, Ратмир и ... (Фарлаф)
8. У кого всё было адмиральское: и выправка, и походка, и тон? (Белый гусь)
9. Самый известный русский баснописец. (И.Крылов)
10. У какого героя было прозвище „Ну тебя”? (Филька)
11. Кто написал „Бородино”? (М.Лермонтов)
12. Профессия Герасима. (Дворник)
13. Жаба из „Говорящего свёртка”. (Этельред)

14. Какая птица помогла Фильке? (Сорока)
 15. Сколько раз Иван - крестьянский сын сражался с Чудом - Юдом? (Три)
 16. Кто в русской народной сказке „по сию пору так и ходят один к другому свататься? (Журавль и цапля)
 17. Есть в литературной сказке, но нет в народной. (Автор)
 18. Каких цветов не было в саду женщины, к дому которой Герду принесла река? (Розы)
 19. По какой стране путешествовал Нильс с дикими гусями? (Швеция)
 20. Куда летит стая гусей, среди которых есть крошечный человек? (В Лапландию)
 21. О каком цветке написал сказку А.Платонов? (О неизвестном)
 22. Добрый волшебник из книги „Говорящий свёрток”. (Ха-Ха)
 23. „Она была ростом с Герду, но сильнее и шире в плечах”. (маленькая Разбойница)
 24. Кто играл в „Квартете”? (Медведь, Осёл, Козёл, Мартышка)
- Ю.Підсумок гри

Чи бачили ви, якими яскравими вогниками можуть горіти очі дітей, коли вони відчують упевненість у собі, підтримку товаришів, а головне - усвідомлюють глибину своїх знань? Усе це можна спостерігати на подібних уроках, адже ніщо так не приваблює і не захоплює дитину, як гра, можливість стати переможцем, першим. У школярів формується почуття колективізму, взаємодопомоги, вміння орієнтуватися у складних ситуаціях, з'являється мотивація для отримання знань, прагнення дізнаватися про нове.

Впровадження нових технологій у методик} викладання літератури - надто цікава і важлива тема для сучасної освіти, тому вона потребує дуже ретельного дослідження.

Summary

The article which was written by V.Poluden defines the kinds of awarens and skills that may be required in the inter-active forms of teaching and its advantages above the traditional teaching has been researched at the literature lesson in the 5 — th and 6 th form in the kind of intellectual game.

А.Е.Ткаченко
преподаватель

ВИДЫ ТЕСТОВ И МЕТОДИКА ИХ СОСТАВЛЕНИЯ

У статті розглядається проблема розробки тесту як одного із видів системи об'єктивного контролю, різновиди тестів, їх ознаки та основні вимоги до їх укладання.

Одним из важных направлений современной методики преподавания иностранных языков является разработка системы объективного контроля. Видное

место в организации текущего и итогового контроля занимает тестирование. Кроме основной функции - контроля, оно может служить средством для диагностики трудностей языкового материала для учащихся, мерой определения эффекта обученности и способом прогнозирования успешности или неуспешности обучения.

Разные исследователи, работающие в области социологии, психологии, дидактики, частных методик, не всегда вкладывают в термин „тест” идентичные содержания, так как пока еще нет определения, приемлемого для всех.

Изучение работ таких исследователей, как И.А.Рапопорт, С.К.Фоломкина, Р.Сельг, И.Соттер, Л.В.Банкевич и др., позволяет выделить основные характеристики теста:

1) объективность - критерий, указывающий на исключение влияния проверяющих тест на оценку результатов;

2) валидность - характеристика, отражающая адекватность теста и его

цели;

3) надежность - определенная устойчивость показателей теста - близость или совпадение результатов при повторном измерении;

4) экономичность - критерий, указывающий на сравнительно небольшие затраты времени как на выполнение теста в целом, так и на отдельные виды заданий, а также на саму подготовку тестовых заданий;

5) обоснованность - характеристика, показывающая, что выполнение теста исключает элемент догадки, длительное рассуждение и большую работу памяти;

6) административность - критерий, указывающий на относительную простоту тестового испытания, благодаря чему его легко провести, получив при этом достаточно полные и надежные результаты;

7) практичность - соответствие учебным целям затрачиваемых на его выполнение времени и средств;

8) квантифицируемость - приспособленность теста к объективной качественной оценке результатов его выполнения.

Одним из главных требований, предъявляемых к тестам, является стандартизация - процесс создания теста, его проверка (экспериментальная) и тестирование очень большой популяции для установления определенных норм, с которыми можно было бы соотнести индивидуальные результаты учащихся и определить степень успешности обучения данного ученика [8]. В процессе стандартизации определяется также валидность и надежность теста - главные критерии его эффективности. Нельзя не согласиться с тем, что тесты, обычно составляемые учителями для своих учеников и не прошедшие экспериментальную проверку, не являются тестами в прямом смысле слова, а всего лишь тестовыми заданиями. Дж.Хитон считает, что стандарты (нормы) нужны также для того, чтобы сравнивать их не только между учащимися различных школ, но и между тестами студентов разных годов [9].

Возникнув, как специфическая форма контроля, в настоящее время тесты все чаще находят применение как упражнения, предназначенные для овладения учащимися тем или иным языковым материалом или отдельным речевым умением. В связи с этим появляется термин „обучающий тест”. Тесты выполняют в основном две главные функции - контролирующую и обучающую. Это противопоставление носит

условный характер, так как всякий контроль обучает, а любое упражнение предполагает контроль его выполнения.

Все контрольные упражнения делятся на две основные группы - субъективные и объективные. Субъективные тесты проверяют одновременно слишком много навыков и умений, их результат складывается из большого числа показателей. Объективные тесты, наоборот, имеют узкую направленность. Текущий тест проверяет, как правило, только одно умение или навык (говорение, слушание, чтение, перевод), или основывается на различных сторонах языка (фонетика, лексика, грамматика, стиль). Таким образом, если дается тест на произношение, то он не должен содержать грамматических трудностей и при оценке будут учитываться лишь фонетические ошибки.

Характер тестовых заданий и их организация в обучающих тестах, по сути, соответствует назначению упражнений. Выбор ответа из ряда предложенных, объединение языковых единиц по какому-либо признаку, восстановление целого из его частей - все это виды работы, в основе которых лежат аналитические операции, направленные на выделение дифференциальных признаков тренируемой единицы, а последние составляют основу запоминания языкового материала. При составлении обучающих тестов обеспечивается противопоставление одной языковой единицы - другим, уже известным, относящимся к тому же уровню и имеющим сходные черты. Обучающие тесты дают возможность „обработать” соответствующую единицу по всем ее признакам без большой затраты времени. Для контролирующих тестов характерны однократные повторения тестируемой единицы, противопоставление ее другим единицам лишь по одному какому-нибудь признаку, помещение ее в качестве искомой. Для обучающих тестов характерны многократное повторение одной единицы, противопоставление ее по различным признакам в положении то искомой, то отвергаемой, многократное выполнение одного и того же теста.

Лингводидактические тесты классифицируются следующим образом:

- I. По целевым, функциональным и содержательным признакам.
 1. По цели применения.
 - а) констатирующие тесты;
 - б) диагностирующие тесты;
 - в) прогнозирующие тесты.
 2. По виду осуществляемого контроля.
 - а) тесты текущего контроля;
 - б) тесты рубежного контроля (в конце семестра);
 - в) тесты итогового контроля (в конце учебного года);
 - г) тесты заключительного контроля (в конце курса обучения).
 3. По статусу контролирующей программы:
 - а) стандартизованные тесты;
 - б) нестандартизованные тесты.
 4. По объекту контроля:
 - а) тесты, измеряющие усвоение языкового материала (навыки);
 - б) тесты, измеряющие сформированность речевых умений.
 5. По характеру контролируемой деятельности:
 - а) тесты лингвистической компетенции;

- б) тесты коммуникативной компетенции.
- б. *По направлению тестовых заданий:*
 - а) дискретные;
 - б) глобальные.
- 7. *По соотношению с нормами или критерием:*
 - а) тесты, ориентированные на нормы;
 - б) тесты, ориентированные на критерий.
- II. *По формальным признакам (конструктивным, внешним).*
 - 1. *По структуре и способу ответа:*
 - а) избирательные;
 - б) со свободно конструируемым ответом.
 - 2. *По характеру выборочных тестов:*
 - а) альтернативные;
 - б) множественного выбора;
 - в) перекрестного выбора.
 - 3. *По гомогенности заданий:*

- а) тест на скорость, состоящий из равнотрудных заданий;
- б) тест на сложность, состоящий из все более сложных заданий.

4. По способу презентации речевого стимула:

- а) машинные;
- б) безмашинные.

Выделены следующие объекты тестового контроля:

- чтение: буквенная система изучаемого языка, скорость чтения вслух и про себя, словарь и грамматика чтения, понимание прочитанного;
- аудирование: звуковая система изучаемого языка, словарь, грамматика аудирования, понимание воспринятого со слуха;
- говорение: умение продуцировать в звуковую систему языка, активная лексика, активная грамматика;
- письменная речь: техника письма, лексика, грамматика.

Из всех типов объективных тестов наиболее распространены и наиболее полезны тесты множественного выбора. По мнению Дж.Хитона, это самый трудный тип для конструирования и самый легкий для проверки и проведения. С его точки зрения, оптимальным количеством альтернативных ответов является число 5. Хотя большее количество, скажем 7, сделало бы меньшим процент возможности отгадки, но это чрезвычайно трудно составить 7 хороших альтернативных ответов. Каждый вопрос множественного выбора должен иметь только один ответ, только одна какая-либо характеристика может быть тестируется за один раз, каждая альтернатива должна быть грамматически правильной для подстановки в основу, за исключением тех случаев, когда тестируется специфические грамматические вопросы. Вопросы множественного выбора должны быть настолько коротки и понятны, насколько это возможно. Во многих тестах вопросы скомпонованы в порядке возрастания по трудности выполнения.

Тест на сопоставление - это задание на установление соответствия между элементами нескольких вопросов и ответов к ним, записанных в произвольном порядке. В отличие от тестов множественного выбора, в которых проверяется знание одного какого-либо вопроса, в тестах на сопоставление проверяется знание каждого подпункта вопросов сразу.

Тесты на дополнение признаны наиболее эффективными для определения читабельности и понимания текста. В тестах этого типа вариантность ответов уменьшается, и они носят более однозначный характер. Достигается это с помощью, например, связанных текстов, в которых пропущены определенные слова, числа, формулы и выражения. Восстановление подобного деформированного текста достигается перебором ряда ответов в поисках того, который детерминирован данным вербальным контекстом. Может быть предложена следующая методика:

„Случайная выборка” - пропуск каждого 5-го, 6-го, 8-го слова.

„Целенаправленная выборка” - пропуск несущих наибольшую информационную нагрузку слов.

Тесты с пропуском” - пропускаются слова, которые хотят проверить.

Если в избирательных тестах деятельность учащихся носит рецептивный характер, то выполнение тестов на дополнение требует продуктивной речевой и мыслительной деятельности учащихся.

При обучении иностранным языкам нужно избегать следующих ошибок:

1. Ошибки экстралингвистичности - выполнение теста не требует языковых учебных действий, т. к. выбор ответа может быть сделан на основе соображений неязыкового характера.

2. Ошибка избыточности - в вариантах ответов имеется не работающий языковой материал, который не является необходимым для выполнения заданий.

3. Ошибка диффузности - недостаточно четкая постановка языковой задачи.

4. Ошибка неоднозначности - в предлагаемых вариантах выборочных ответов правильным является не единственно правильно возможный ответ.

5. Нестрогость формулировки задания - небрежность или недостаточная научная точность формулировки вопроса.

6. Нечеткость микроцели упражнения - правильность ответа зависит от учета не одного, а нескольких языковых аспектов.

7. Неучет уровня теоретической подготовки учащихся.

Хорошо составленный тест никогда не должен подталкивать тестируемого к неправильному ответу⁷. Первым и самым важным принципом в составлении тестов является то, что тестировать необходимо то, чему обучены студенты.

Список использованной литературы

1. Банкевич Л.В. Система тестов в американской методике // Иностранные языки в школе. - 1965. - №6. - С. 25-28.
2. Банкевич Л.В. Тестирование лексики иностранного языка. - М., 1981.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Просвещение, 1975.
4. Красюк Н.И. Пособие для преподавателей для организации тестов. - Днепропетровск: ДГУ, 1976.
5. Натальин В.Н., Паращук В.Ю. Тестовый контроль аудирования на уроке английского языка // ИЯШ. - 1990. - №3. - С. 13-16.
6. Рабинович Ф.М., Розенкранц С.О. Составление тестов для контроля понимания в процессе чтения // ИЯШ. - 1977. - №2. - С. 19-25.
7. Фоломкина С.К. Тестирование в обучении иностранному языку // ИЯШ. - 1986. - №2. - С. 11-14.
8. Рапопорт И.А., Сельг Р., Соттер И. Тесты в обучении иностранным языкам // ИЯШ. - 1986. - №6. - С. 10-16.
9. Heaton J. B. Writing English Language Tests. Longman House, 1983.
10. Shuts Noel W., Palmer Пап С., Steed James F., Derwing Brucel. Breaking the TOEFL Barrier. New Jersey: Englwood Cliffs, 1990.

Summary

The article deals with the process of the creation of the test. Its characteristics, criteria and demands are analyzed.

Наукове видання

Актуальні проблеми філології і методики викладання мов

Збірник наукових праць

Випуск 4

Редактори :
Віняр Г. М., Каневська О. Б., Гамалі О. І.

Підписано до друку 17.02.2006.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-др. арк. - 10,75. Обл.-вид. арк. - 12,3.
Тираж 150 прим. Замовлення №02-94.

Криворізький державний педагогічний університет
50086 м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
т. (0564) 71-42-47

Друкарня СПД Щербенок С. Г.
Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004.
50027 м. Кривий Ріг, вул. Рокосовського, б. 5, оф. 3
т. (0564) 922-077